CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शि०
११८

मराठी-हिंदी-शिक्षक

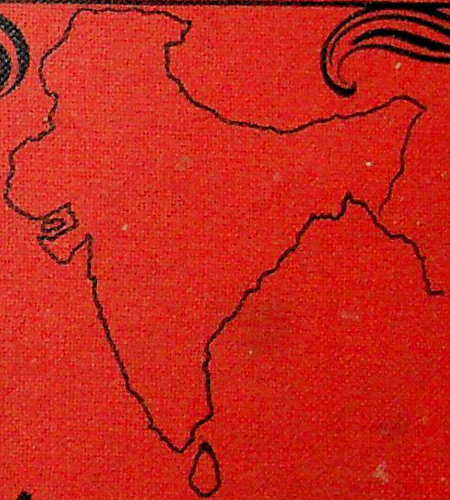

पं. वा. दा. कुलकर्णी
ग्याझेटेड मुनशी

किं० सवा रुपाया.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

मराठी-हिंदी-शिक्षक.

महाराष्ट्रांत हिंदीसारख्या राष्ट्रभाषेचा प्रसार व्हावा म्हणून
सर्वांत प्रथम लिहिलेलें, आधुनिक पद्धतीचें पुस्तक

व

त्याची किल्ली

हीं

पंडित वा. दा. कुलकर्णी, ग्याझेटेड मुनशी

यांनीं लिहिलीं व श्रीयुत आर. के. ओक, म्यानेजर,
यांनीं जलद इंग्लिश कोर्स, मध्यें प्रसिद्ध केलीं.

ता. २८ डिसेंबर १९३१.

आवृत्ती दुसरी. प्रती ३०००] किं. १ रु. [ट. हा. वेगळें.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

वाचकांस विज्ञप्ती.

वाचकांनीं कृपा करून पुस्तकाच्या शेवटीं जोडलेलें शुद्धिपत्र पाहावें व त्याप्रमाणें प्रथम पुस्तक दुरुस्त करून घ्यावें आणि मग अभ्यास करावा.

लेखक.

जे तज्ञ या पुस्तकांतील चुका माझे समोर आणतील आणि यांत कोणती दुरुस्ती व्हावी हें दाखवितील त्यांचा मी अत्यंत ऋणी होईन.

लेखकः—पं. वा. दा. कुलकर्णी.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

हें पुस्तक व त्याची किल्ली, हीं
मुद्रकः—**एस्. व्ही. कामत**, कामत प्रिंटिंग प्रेस, गोवर्धन बिल्डिंग,
पारेख स्ट्रीट, गिरगांव, मुंबई येथें छापिलीं व
प्रकाशकः—श्री **आर. के. ओक** यांनीं चंद्रमहाल, ठाकुरद्वार येथें
लेखकांकरितां प्रसिद्ध केली.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

पहिल्या आवृत्तीची प्रस्तावना.

अखिल हिंदुस्थानची एकच राष्ट्रीय भाषा असावी व ती हिंदी असावी असें आजच्याकालीं देशांतील बहुतेक सर्व लोकांचें मत आहे. अशा सुसमयास परमेश्वराच्या कृपेनें आपणास जें थोडें बहुत ज्ञान आहे त्याचा उपयोग स्वदेश बांधवांस करून द्यावा अशी माझी उत्कट इच्छा होती.........................

२. हिंदी भाषा—आपल्यास यावी अशी इच्छा धारण करणारे माझे बांधव पुष्कळ आहेत असें पाहून, त्यांची मनीषा पूर्ण करण्यास्तव हा शिक्षक सादर केला आहे. माझ्या स्वतः च्या कल्पनेप्रमाणें यास सर्वोपयोगी बनविण्याचा शक्य तितका प्रयत्न मी केला आहे. दोष राहणें किंवा नजर चुकीनें कांहीं अवश्य गोष्टींचा समावेश न होणें साहजिक आहे. "भिन्न रुचिर्हि लोकः," यास्तव लोकोपयोगी सूचना कृपा करून कोणी केल्यास त्याचा योग्य तो विचार पुढच्या आवृत्तींत करण्यांत येईल.

शेवटीं ज्याच्या दयेनें ही हिंदी भाषेची सेवा मजकडून अल्पांशानें तडीस गेली त्या परमेश्वरास वंदन करून तूर्त सर्वांचा निरोप घेतों.

ग्रंथकर्ता.

दुसऱ्या आवृत्तीची प्रस्तावना.

माझें पुस्तक, त्याची मांडणी, त्यांतील सुलभता, त्याला जोडलेली किल्ली, त्यांत दिलेली माहिती, त्याचा उपयुक्तपणा, हीं सारीं लक्षांत घेऊन ज्या लोकांनीं मला धन्यवाद दिले त्यांचे मी आभार मानतों. ज्या ज्या सद्‌गृहस्थांनीं मला कांहीं उपयुक्त सूचना केल्या त्या सर्वांचा मी अत्यंत ऋणी आहे.

ही पद्धत **जर्मो-अमेरिकन** पद्धत आहे, हेंही वाचकास सांगणें योग्य होईल. या पद्धतीस हिंदी स्वरूप देण्याची जी यथा मती मी खटपट केली आहे, ती मात्र वाचक मान्य करतील अशी मला आशा आहे.

"रोज तीन तास या प्रमाणें तीन महिनें अभ्यास करून **हिंदीभाषा** सहज येते," असें महात्माजींनीं यंग इंडिया वगैरे पत्रांतून ध्वनित केलें आहे.

आमचेकडे कित्येक वाचकांकडून पत्रें आलीं आहेत. त्यांत त्यांनीं "आपल्यास एक आठवड्यांत हिंदी येऊं लागली. इतकें तुमच्या पुस्तकानें कार्य केलें" असें म्हटलें आहे. हें खरें कीं कसें त्याचा अनुभव इतरांनीही पाहावा, इतकीच विनंती आहे.

पंडित, **वा. दा. कुळकर्णी**, ग्याझेटेड **मुनशी**.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

श्री सद्गुरु प्रसन्न.

वाचक, लक्षांत असूं द्या.

१. हिंदीभाषेंत **संस्कृत शब्द** बरेच आढळतात. मराठींतही ते बरेच असतात. म्हणून उभय भाषांमधून सामान्यपणें येणारे संस्कृत शब्द. ग्रंथ विस्तार–भयास्तव गाळले आहेत. कोणताही संस्कृत किंवा संस्कृतोत्पन्न शब्द मराठी इसमानें हिंदींत बिनहरकत वापरावा. हिंदी अक्षरें मराठीप्रमाणेंच असतात. पहा परिशिष्ट (अ).

२. कांहीं उच्चारांचा नाजूकपणा लक्षांत यावा म्हणून कित्येक हिंदी अक्षराखालीं टिंब देण्याचा परिपाठ हिंदींत बऱ्याच ठिकाणीं आढळतो. पण शुद्ध उच्चार ऐकून ऐकून आणि अनुकरण करून करून जसे येतात; तसे पुस्तक वाचून म्हणावे तितके उत्तम कधींही येत नसतात. यास्तव भाषा बोलणाऱ्याशीं शक्य तितका बोलण्याचा परिपाठ ठेवावा. म्हणजे ते उच्चार **खरेखरे** येतील. आणि याच कारणासाठीं अक्षरांखालीं टिंब देण्याच्या भानगडींत पडणें आम्हास अगदींच जरूर वाटलें नाहीं. **टिंब दिलेलीं** अक्षरें बहुधा आरबी अक्षरें असतात. तीं हिंदी नव्हत. तरीही हीं कांहीं कांहीं अक्षरांखालीं टिंबें आढळतील.

३. हें पुस्तक शिकतांना मोठ्यानें वाचून शिकावें. मनांतल्यामनांत वाचून अभ्यास करूं नये. निदान हिंदी शब्द, हिंदी वाक्यें, हिंदी अभ्यास (तालिमी), हीं तरी मोठ्यानें अवश्य वाचावींत.

४. नवीन शब्द व त्यांचे अर्थ घोकून शिकूं नयेत. एखादा " **सबक** " सारखा शब्द एक दोन वेळा मोठ्यानें म्हणून कानांस ऐकवावा. आणि **सबक**–पाठ,–धडा, हा अर्थ डोक्यांत ठेवावा; मेंदूंत घोळवावा; स्मृतींत. लोळवावा, हृदयांत खेळवावा, आणि जाठवणींत बोळवावा. म्हणजे तो जसा निरंतर स्मरणांत राहील तसा घोकलेला राहणार नाहीं. तोंडानें नको पण मनानें घोका.

५. प्रत्येक तालमींतील वाक्यें प्रथम कागदावर लिहावींत. एक तालीम पूर्ण लिहून झाली कीं, **गुरुकिल्ली**वरून तीं तपासून कारणांसह दुरुस्त करावींत. तो क़ागद बाजूस ठेवून मग तींच वाक्यें तोंडानें भराभर करतां येतलि असा व्यासंग व अभ्यास करावा. दुरुस्ती करतांना चुकांचीं कारणें लक्षांत घ्यावींत. तीं कारणें, नियम–कायदे–सूचना–टीपा इत्यादि वाचून लक्षांत येतीलच.

६. कायदे–नियम–सूचना–विशेष शब्दांचीं रूपें–चालवून दाखविलेलीं क्रियापदें, नामें, सर्वनामें, विशेषणें वग़ैरे चांगल्या प्रकारें लक्षांत ठेवावींत. नमुन्यांचीं वाक्यें उत्तम प्रकारें शिकावींत.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

श्रीगुरु प्रसन्न.

हिंदी मराठी पाठ संग्रह.

पाठ पहला-सबक पहला-धडा पहिला.

१ ली सूचनाः—हिंदी भाषेंतील नामें एक पुल्लिंगी तरी किंवा स्त्रीलिंगी तरी अशीं दोनच लिंगी असतात. हिंदींत नपुंसकलिंग असत नाहीं.

पुल्लिंगी नामें.

मराठी शब्द.	हिंदी शब्द.	मराठी शब्द.	हिंदी शब्द.
ईश्वर	परमात्मा.	पावसाची गार	ओला.
देव	खुदा, ईश.	वादळ	तूफान.
पर्वत	पहाड़.*	आकाश	आस्मान.
तारा	सितारा.	ऊन	धूप.
दगड	पत्थर.	जग	दुनिया.
उजेड	उजाला.	पाणी	पानी.
ढग	बादल.	अंधःकार	अंधेरा.
भूकंप	जलजलः	सूर्य	सूरज.
चंद्र	चांद.	दिवस	दिन.

स्त्रीलिंगी नामें.

मराठी शब्द	हिंदी शब्द.	मराठी शब्द.	हिंदी शब्द.
नदी	नदी.	वीज	बिजली.
माती	मिट्टी.	चमक	चमक.
वारा	हवा.	बर्फ	बर्फ.
विस्तव	आग,	चांदणें	चांदनी.
उत्पत्ती	खिल्कत.	गडगडाट	गरज.
सृष्टि	संसार.	रात्र	रात.

---

* हिंदी भाषेंत ज, क, ड अक्षरांखालीं [.] टिंब मांडून लिहिण्याची वहिवाट आहे. तिजबद्दल्ची विशेष माहिती परिशिष्ट अ मध्यें पहा.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

भूमि	**जमीन.**	दुकान	**दुकान.**
साखर	**शक्कर.**	पिशवी	**थैली.**
पुस्तक	**किताब.**	वही	**चोपडी.**

विशेषणें.

वडील, मोठा—**बुजुर्ग.** लहान—**छोटा.** गरम, ऊन—**गरम.** थंडा—**ठंडा.** चांगला—**अच्छा.** वाईट—**खराब.** उंच—**ऊंचा** गिड्डा—**नीचा.**

२ री सूचना:—हिंदी विशेषणें नामांपूर्वी वापरतात. आणि आकारांत असतील तर तीं सामान्यरूप पावतात. (पहा नि. ४.) जसें:—ऊन पाणी—**गरम पानी.** लहान पुस्तक—**छोटी किताब.** उंच पर्वत—**ऊंचा पहाड़.** चांगला घोडा—**अच्छा घोड़ा** (एक वचन.) चांगले घोडे—**अच्छे घोडे** (अनेक वचन.) एका चांगल्या घोड्यावर—**एक अच्छे घोडेपर** (एक वचनी सामान्यरूप.) पांच चांगल्या घोड्यांवर—**पांच अच्छे घोडोंपर** (अनेक वचनी सामान्यरूप). पुल्लिंगी नामाच्या अनेक वचनी व सामान्य रूपीं **आ**चा **ए** होतो. आणि स्त्रीलिंगी नामापूर्वी नेहमीं **ई** होतो, म्हणून, **छोटा, छोटे, छोटी; नीचा, नीचे, नीची; ऊंचा, ऊंचे ऊंची,** अशीं तीनच रूपें अकारांत विशेषणांना हिंदींत असतात.

सूचना ३ री:—हिंदी क्रियापद चालविणें फार सोपें आहे. पुढें दिलेले **मार्गदर्शक उच्चार** लक्षांत ठेविल्यानें अर्धे अधिक कार्य सोपें होतें.

मार्गदर्शक उच्चार.

	एकवचन	अनेकवचन
प्रथम पुरुष.	ऊं.	एं.
द्वितीय पुरुष.	ए.	ओ.
तृतीय पुरुष.	ए.	एं.

नियम १ ला—कोणत्याहि क्रियाधातूस हे वरील उच्चार प्रत्यययांसारखे जोडल्यानें विध्यर्थ तयार होतो.

जसें:—**बोलना**—बोलणें, या हिंदी क्रियापदांतील धातु **बोल,** किंवा **चलना**—चालणें, यांतील धातु **चल** यांस ऊं जोडल्यास

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

बोलूं चलूं अशीं रूपें तयार होतात. आणि हीं रूपें **मैं**—मी, या प्रथम पुरुष वाचक एक वचनीं सर्वनामा बरोबर योजिल्यास, **मैं चलूं**—मीं बोलू, मी बोलावें; अशीं किंवा **मैं चलूं**—मीं चलूं, मीं चलावें; अशीं विध्यर्थी क्रियारूपें तयार होतात. पूर्ण क्रियाधातु कसा चालवितात, तें पाहा. **बोल** हा हिंदी धातु घेऊंया.

विध्यर्थाचीं उदाहरणें.

प्रथम पुरुष.	**मैं बोलूं**—मी बोलावें,	**हम बोलें**.—आम्ही बोलावें.
द्वितीय पुरुष.	**तू बोले**—तूं ,,	स. **तुम बोलो**.—तुम्ही ,,
तृतीय पुरुष.	**वह बोले**-त्यानें,तिनें ,,	**वे बोलें**.—त्यांनीं बोलावें.

या विध्यर्थी रूपांपासून भविष्यकाळचीं हिंदी रूपें किती सुलभ रीतीनें बनवितां येतात, तें पुढें (नियम ३) मध्यें पहा.

नियम २ राः—होना—असणें, होणें, बनणें या हिंदी क्रियापदाचा क्रियाधातु जो **हो**="हो, बन, सिद्ध हो, अस, ऐस," त्यास वरील मार्गदर्शक प्रत्यय लागून जीं रूपें बनतात, तीं विध्यर्थाचीं रूपें होत.

हिंदी क्रियापदाचा (क्रियावाचक नामाचा) **ना** काढून टाकला तर बाकीचा भाग क्रियाधातु होय. हिंदी **ना** आणि मराठी "णें" समान होत. जसेंः—**देना**—देणें.

मैं होऊं—मी व्हावें.	**हम होवें**—आम्ही व्हावें.
तू होवे—तूं व्हावेंस.	**तुम होवो**—तुम्ही व्हावें.
वह होवे— { त्यानें व्हावें. तिनें व्हावें.	**वे होवें**—त्यांनीं व्हावें.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

सूचना ४ थीः——हे मार्गदर्शक उच्चार, व हीं **होना** या हिंदी क्रियापदांचीं विध्यर्थाचीं रूपें येथें नमूद करण्याचें एक विशेष कारण हें आहे कीं, **होना**—असणें, या हिंदी क्रियापदाचीं वर्तमान काळची रूपें फक्त " ह " या एका अक्षरासच सदरील प्रत्यय लागून बनतात. " हो " वापरून विध्यर्थ व " ह " वापरून वर्तमानकाळ असा दुहेरी उपयोग फक्त याच एका क्रियापदाचा होतो. जसें:— " अस " धातूचा—म्हणजे **होना** याचा.

वर्तमान काळ.

एकवचन.	अनेकवचन.
मी आहे—**मैं हूं.**	आम्हीं आहों—**हम हैं.**
तूं आहेस—**तू है.**	तुम्हीं अहांत—**तुम हो.**
तो / ती } आहे—**वह है.**	ते / त्या } आहेत—**वे हैं.**

सूचना ५ वीः—हिंदी क्रियापदांचा भूतकाळ एका ठराविक व नियमित रीतीनें बनवितात. तें पुढें दिसेल. फक्त **होना** याचाच भूतकाळ अनियमित रीतीनें बनतो. म्हणून त्याचीं रूपें येथें देण्यांत येत आहेत. तीं अशीं

होना—असणें, याचीं भूतकाळचीं रूपें.

भूतकाळ (अनियामक)

पु.	मी होतों	**मैं था**	आम्ही होतों	**हम थे**
स्त्री.	,, होते	**,, थी**		**,, थीं**
पु.	तूं होतास	**तू था**	तुम्ही होता	**तुम थे**
स्त्री.	,, होतीस	**,, थी**		**,, थीं**
पु.	तो होता	**वह था**	ते होते	**वे थे**
स्त्री.	,, होती	**,, थी**	त्या होत्या	**,, थीं**

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

टीप: पुल्लिंगी एक वचनी **था**; स्त्रीलिंगी एक वचनी **थी**; पुल्लिंगी अनेक वचनी **थे**; पुल्लिंगी अनेक वचनी **थीं**; अशीं फक्त चारच रूपें सर्व प्रसंगी बस होतात.

पहली बातचीत–संभाषण १ लें.

होना–असणें, याचा वर्तमानकाळ दर्शविणारीं वाक्यें.

सवाल–प्रश्न.	जवाब–उत्तर.
तूं कौन है?	**मैं एक गरीब लडका हूं.**
(तूं कोण आहेस?)	(मी एक गरीब मुलगा आहें.)
तुम कौन हो?	**हम तुम्हारे दोस्त हैं.**
(तुम्ही कोण आहांत?)	(आम्हीं तुमचे मित्र आहोंत.)
मैं कौन हूं?	**तुम हमारे दोस्त हो.**
(मी कोण आहें?)	(तुम्ही आमचे मित्र आहांत.)
	(सन्मानार्थी बहुवचनीं).
हम कौन हैं?	**तू हमारा दोस्त है.** (एक वचनीं)
(आम्हीं कोण आहोंत?)	(तूं आमचा मित्र आहेस) (एकेरी).
[सन्मानार्थी, बहुवचनीं किंवा स्वतःला	**तुम हमारे दोस्त हो.**
मोठेपणा घेण्यासाठीं वापरावें.]	(सन्मानार्थी, किंवा बहुवचनी.)
वह कौन है? (ती कोण आहे?)	**वह एक लडकी है.**
किंवा "तो कोण आहे?"	(ती एक मुलगी आहे.)
वे कौन हैं? (ते-त्या-कोण आहेत?)	**वे लडके-लडकियाँ- हैं.**
(हें वाक्य उभय लिंगी चालतें)	(ते मुलगे मुली-आहेत.)

होना–असणें, याचा भूतकाळ दर्शविणारीं वाक्यें.

तू कौन था?	**मैं नौकर था.**
(तूं कोण होतास?)	(मी नोकर होतों.)

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

वह कौन थी ? वह उस्की बीबी थी.
(ती कोण होती ?) (ती त्याची पत्नी होती.)
मैं कौन था ? तुम उस्के पति थे.
(मी कोण होतों ?) (तुम्ही तिचे पती होतां.)
वह मनुष्य कौन था ? वह उस औरतका भाई था.
(तो मनुष्य कोण होता ?) (तो त्या स्त्रियेचा भाऊ होता.)
वे लडकियाँ कौन थीं ? वे उस्की बेटियाँ थीं.
(त्या मुली कोण होत्या ?) (त्या त्याच्या कन्या होत्या.)
वे किस्के घोडे थे ? वे तुम्हारे घोडे थे.
(ते कोणाचे घोडे होते ?) (ते तुमचे घोडे होते.)

हिंदी दर्शक सर्व नामें.

जवळची वस्तू दाखविणारीं दूरची वस्तू दाखविणारी;

हिंदी. मराठी. हिं. म.

यह—हा, ही, हें (एक वचन). **वह**—तो, ती, तें. (ए. व. दूरचें)
ये—हे, ह्या, हीं. (अ. वचन) **वे**—ते, त्या, तीं. (अनेक व०)

सूचना ६ वी—यांचा उपयोग मराठीप्रमाणेंच करतात. जसें:—
हा मुलगा—**यह बालक, यह लडका; यह अच्छा बालक.**
ही मुलगी—**यह बालिका, यह लडकी; यह अच्छी लडकी.**
हे चांगले मुलगे—**ये**[1] **अच्छे बालक; ये अच्छे लडके**
ह्या चांगल्या मुली—**ये अच्छी लडकियाँ; ये अच्छि बालिका,**

---

१ हिंदीमध्यें अनेक वचनी कधीं कधीं **यह** हा शब्द आहे तसाच वापरतात, तर कधीं कधीं **ये** असा वापरतांना हा **ये** शब्द **येः** सारखा व **वो** शब्द **वोः** सारखा ऐकूं येतो. याशिवाय जुन्या हिंदी ग्रंथांतून **यह** बद्दल **इह, ई, ए,** अशीं रूपें आढळतात.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

त्या चांगल्या मुली—वे अच्छी लडकियाँ; वे अच्छी बालिका.
हे घोडे—ये घोडे. हे चांगले घोडे-ये अच्छे घोडे.
ह्या घोड्या— ये घोडियाँ. ह्या चांगल्या घोड्या-ये अच्छी घोडियाँ.

तालीम नं. १ (अर्थ किल्लींत पहा)

खालीं दिलेल्या हिंदी वाक्यांचे मराठी भाषांतर करा.

१. खुदा बडा है. २. पानी थंडा था. ३. यह पानी गरम है. ४. वह चंद्र है. ५. वह आस्मान था. ६. यह चांदनी थंडी हैं. ७. सूरज गरम था. ८. तू अच्छी है. ९. वह अच्छी थी. १०. वह अच्छा है.

लक्षांत ठेवा:—सर्व तालिमींचा व संभाषणांचा वगैरेचा अर्थ किल्लींत पहावा.

हिंदी वाचन १ लें.

(फक्त वाचण्यासाठीं. वाटल्यास धोरणानें अर्थ करण्यास नड नाहीं)

यह बाप. यह जल. वह आदमी. वे घोडे. सबेरे उठो. मुंह हाथ धोवो. पाठशालामें जाओ. पाठ पढो. किसीसे मत लड़ो. गुरुकी आज्ञा मानो. इसमें तुम्हारा अच्छा और भला है. कल राम पाठशालामें नहीं गया था.

धडा दुसरा—सबक दूसरा—पाठ दूसरा.

पुल्लिंगी नामें.		स्त्रीलिंगी नामें.		क्रियापदें.	
मराठी.	हिंदी.	मराठी.	हिंदी.	मराठी.	हिंदी.
धडा—	**पाठ, सबक**	पुस्तक—	**पोथी, किताब.**	बोलणें—	**बोलना.**
मनुष्य—	**मर्द, आदमी.**	स्त्री—	**औरत, स्त्री.**	जाणें—	**जाना.**
बाप—	**पिता, वालिद.**	आई—	**मां, वालिद:**	चालणें—	**चलना.**
भाऊ—	**भाई, बिरादर.**	बहीण—	**बहन, बहिन.**	देणें -	**देना.**
म्हातारा—	**बुड्ढा. पीर**	म्हातारी—	**बुढ्ढी, बुढिया.**	घेणें—	**लेना.**

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

मोठा—बडा, बुजुर्ग.	मोठी—बडी, बुजुर्ग.	ठेवणें—रखना.
मुलगा—लडका, छोकरा.	मुलगी—लडकी, छोकरी.	येणें—आना.
नातलग-रिश्तेदार, सगा.	नातलग-रिश्तेदारन, संगी.	घालणें—डालना.
नवरा / दादला } पति, शौहर. दुलहा.	नवरी / बायको } दुलहन, बिबी पत्नि, जोरु.	सांगणें—कहना. पाहणें—देखना
चुलता / काका } चचा	चुलती / काकी } चची.	ऐकणें—सुनना. सोडणें— छोडना.

नियम ३ रा—वरती दिलेल्या (पहा सूचना ३) **मार्गदर्शक-उच्चारांस** पुल्लिंगी एक वचनी नामा बद्दल "गा" व अनेक वचनी नामाबद्दल 'गे' लावून स्त्रीलिंगी एक वचनाबद्दल 'गी' व अनेक वचनाबद्दल 'गीं' हे प्रत्यय लावून भविष्य काळची रूपें बनतात. जसें:—

	विध्यर्थी प्रत्यय.	भविष्यकाळचे प्रत्यय.	विध्य० प्र०	भ० प्र०
	एक वचन		अनेक वचन	
प्रथम पुरुष	**ऊं.**	**ऊंगा—गी.**	**एं.**	**एंगे—गीं.**
द्वितीय पुरुष	**ए.**	**एगा—गी.**	**ओ.**	**ओगे—गीं.**
तृतीय पुरुष	**ए.**	**एगा—गी.**	**एं.**	**एंगे—गीं.**

उदाहरणार्थ **बोल** व **कर** धातु चालविण्यांत येतील ते पहा.

फक्त भविष्य काळ.

प्र० पु. एक वचन. मैं बोलूंगा. (पुल्लिंग) बोलूंगी. (स्त्रीलिंग)
करूंगा. [पु.) करूंगी. (स्त्री)

द्वि० पु. ,, ,, तू बोलेगा. ,, बोलेगी. ,, करेगा. ,, करेगी. ,,

तृ० पु० ,, ,, वह बोलेगा. ,, बोलेगी. ,, करेगा. ,, करेगी. ,,

भविष्यकाळाचीं उदाहरणें.

प्र पु. मैं बोलूंगा,-बोलूंगी; हम बोलेंगे-बोलेंगीं.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

द्वि. पु. तू बोलेगा,-बोलेगी; तुम बोलोगे-बोलोगीं.
तृ. पु. वह बोलेगा,-बोलेगी; वे बोलेगें-बोलेंगीं.

होना याचीं भविष्यकाळचीं रूपें:--

भविष्य काळ.

मी असेन-मैं होऊंगा-गी.	आम्ही असूं-हम होवेंगे-गीं.
तूं असशील-तू होवेगा-गी.	तुम्ही असाल-तुम होओगे-गीं.
तो / ती } असेल-वह होवेगा-गी.	ते / त्या } असतील-वे होवेंगे-गीं.

कधीं कधीं बोलण्याच्या कामी, **होऊंगा** बद्दल **हुंगा**, **होएगा**बद्दल **होगा**, **होवेंगे**बद्दल **होंगे**, **होओगे**बद्दल, **होगे** असेंही म्हणतात. किंवा **हो** आणि प्रत्यय यांच्यामध्यें **व** या अक्षराचा स्पष्टोच्चारासाठीं आधार घेतात.

सू०:—७ हो या धातूच्या व **ऊंगा, एगा, ओगा, एंगा**, या प्रत्ययांच्या दरम्यान कधीं कधीं ' **व** ' हें अक्षर आधारस्थानीं घालतात. आणि त्यामुळें **होवूंगा होवेगा होवेंगे होवोगे** अशीं हीं रूपें वापरण्यांत येतात.

पुढील सूचना विशेष काळजीनें वाचा.

१ ली विशेष सूचना:—दक्षिणेंतील व महाराष्ट्रांतील मराठी भाषा जाणणाऱ्या लोकांनीं ही गोष्ट ध्यानांत ठेवावी, कीं, " **हम आएंगा** " अथवा " **तुम आएंगा** " अशीं वाक्यें हिंदी व्याकरणास व हिंदी बोलीस सोडून आहेत. " " **हम जायेंगा** " असा प्रयोग जर हिंदीभाषाभिज्ञ ऐकेल, किंवा **तुम जायेंगा** असे शब्द त्याचे कानावर पडतील, तर बोलणारा अडाणी-किंवा-दख्खनी आहे, हें त्याच्या ध्यानांत तेव्हांच येईल.

यासाठीं **हम** बरोबर **एंगे** आणि **तुम** बरोबर **ओगे** हे प्रत्यय नेहमीं वापरावेत. जिभेस वळण लागण्यासाठीं हें मोठ्यानें म्हणाः—**हम करेंगे-तुम करोगे-हम देंगे-तुम दोगे.**

नियम ४ था:-आकारांत विशेषणेंच **हिंदी** भाषेंत बदलतात. म्हणजे **हिंदी** ' **आ** 'कारांत विशेषणास पुल्लिंगी प्रथमेच्या अनेकवचनीं व सामान्यरूपी " **ए** "कारांत स्वरूप प्राप्त होतें.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

आणि स्त्रीलिंगी सर्व स्थलीं 'ई' कारांत स्वरूप प्राप्त होतें. जसें:— "अच्छा," "अच्छे," "अच्छी" अशीं फक्त तीनच रूपें प्रत्येक "आ" कारांत विशेषणास संभवतात. जसें:—

मराठी.	एकवचन. हिंदी.	
पु. एक चांगला घोडा	एक अच्छा घोडा.	प्रथमा.
स्त्री. एक चांगली घोडी	एक अच्छी घोडी.	
पु. एका काळ्या घोड्यावर	एक काले घोडेपर.	सामान्यरूप.
स्त्री. एका काळ्या घोडीवर	एक काली घोडीपर.	

म.	अनेकवचन. हिं.	
पु. एकवीस चांगले घोडे—	—इक्कीस अच्छे घोडे.	मूळरूप
स्त्री. एकवीस चांगल्या घोड्या—	—इक्कीस अच्छि घोडियां.	
पु. एकवीस चांगल्या घोड्यावर—	—इक्कीस अच्छे घोडोंपर	सामान्यरूप
स्त्री. एकवीस चांगल्या घोड्यांवर-	-इक्कीस अच्छी घोडियोंपर	

सूचना ८:—'आ' कारांताखेरीज बाकी सर्व प्रकारचीं हिंदी विशेषणें मराठीप्रमाणेंच प्रत्येक प्रसंगीं कायम म्हणजे मूळ—स्वरूपींच राहतात.

२ री विशेष सूचनाः—हिंदी वाक्यरचना मराठीप्रमाणेंच थेट असल्यानें जेथें अल्प स्वल्प फरक असेल तेवढीं स्थानें खेरीज करून, बाकी वाक्यरचनांचा मुळींच विचार केलेला नाहीं. हिंदी वाक्यें मराठीप्रमाणेंच करावीं.

तालीम २ री. (अर्थ किल्लींत पहा.)

खालील हिंदी वाक्यांचा अर्थ मराठींत कराः——

१. ईश्वर परमात्मा है. २. यह पहाड़ है. ३. असमान ऊंचा है. ४. कलरात चांदनी थी. ५. आज बहोत धूप है. ६. यह क्या है? ७. वह कौन थी? ८. तू कौन है? ९. वह कौन है? १०. वह क्या था? ११. तुम कौन हो?

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१२. हम मनुष्य हैं. १३. आकाशमें तारे हैं. १४. तुम अच्छे हो. १५. वे अच्छी बालिका हैं.

खालील मराठी वाक्यांचे हिंदी करा:—

१. तें बादळ होतें. २. विस्तव ऊन आहे. ३. जग चांगले आहे. ४. तूं कोण आहेस? ५. आकाश उंच आहे. ६. हें काय आहे? ७. तो कोण आहे. ८. आम्ही मनुष्य आहोंत. ९. तुम्ही कोण आहांत? १०. तें काय आहे? ११. ते कोण होते? १२. आम्ही कोण आहोंत? १३. हें काय आहे? १४. दगड वाईट आहे. १५. हा दगड वाईट आहे.

बातचीत दूसरी–संभाषण २ रें. (अर्थ किल्लींत पहा].

हिंदी बातचीत–हिंदी संभाषण.

प:—तू कौन है?	दू:—मैं धीमर हूं.
प:—तेरा नाम क्या है?	दू:—मेरा नाम गोपाल है.
प:—वह कौन थी?	दू:—वह मेरी मां थी.

१ ला:—तुम यहां क्या करते हो?

२ रा:—हम यहां मछलियाँ पकडते हैं.

१ ला:—तुम्हारा घर कहां है?

२ रा:—हमारा घर नदी किनारे है.

१ ला:—तुम जानते हो, मैं कौन हूं?

२ रा:—नहीं साहब. हम कैसे जानें, तुम कौन हो.?

१ ला:—मैं सरकार का नौकर हूं?

२ रा:—तो, हमको सरकारमें ले चलो.

१ ला:—सरकारके पास तुम्हारा क्या काम है?

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२ राः--हमको सरकारसे कुच्छ कहना है.

१ लाः--तुम सरकारसे क्या कहोगे ?

२ राः--हम यह कहेंगे कि सरकार बडी मेहरबानी करे और हमको नदीमें पानी भरनेकी परवानगी दे.

१ लाः--जाओ, पानी भरो.

२ राः--परमेश्वर आपका कल्याण करे.

हिंदी वाचन पाठ २ रा.

एक राजा था. उसका नाम नन्द था. उसके दो बेटे थे. एका नाम गोपालकृष्ण था. दूसरे का नाम बलराम था. एक दिन वे दोनों नदीकिनारे खेलनेको गये थे. नदीमें एक सर्प देखा. उस सर्पकानाम कालिया था. उन दोनों भाईओंने विचार किया कि हम इसको मार डालें. गोपालकृष्ण बोला, बडेभाई, तुम यहाँ ठहरो मैं उसको मार डालूंगा. इतना कह कर वह नदीमें कूदा और उस कालियाको मारने लगा. वह सर्प वहांसे चलागया.

धडा तिसरा—पाठ तीसरा.

पुल्लिंगी शब्द.		स्त्रीलिंगी शब्द.		पुल्लिंगी शब्द.		स्त्रीलिंगी शब्द.	
मराठी.	हिंदी.	म०	हिंदी.	म०	हिंदी.	म०	हिंदी.
गाव	गाँव.	वेळ	वक्त.	कुडतें	कुर्ता	पागोटें	पगड़ी
पदर	पल्ला.	भींत	दीवार.	दिवस	रोज.	आठवण	याद.
शिपाई	सिपाही.	पोलीस	पुलीस.	महिना.	महीना.	फी	फीस.
साक्षीदार	गवाह.	पाऊस	बारिश.	शेतकरी	किसान.	साखर	शक्कर
सण	त्योहार.	नाव	नौका.	गवळी	ग्वाला.	गौळण	ग्वालिन
तांब्या	लोटा.	मृत्यु	मौत.	राग	क्रोध.	रक्षण	रक्षा.
द्वार	दरवाजा.	जमीन	जमीन	आश्चर्य	अचंभा	शतक	सदी.

क्रियापदें.

निश्चय करणें--ठानना. पडणें—गिरना. वितळणें--घुलना.

चढणें--चढ़ना. लपणें—छिपना. जळणें--जलना.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

दबणें--**दबना.** पोंहोंचणें-**पहुंचना.** बचणें--**बचना.**
वाजणें—**बजना.** मिळणें } **मिलना.** हालणें—**हिलना.**
भेटणें }

नियम ५:--प्रत्येक हिंदी क्रियानामाचा म्हणजे धातु-साधित नामाचा **ना** प्रत्यय काढून टाकला म्हणजे बाकी राहिलेल्यास ' धातु ' किंवा ' क्रिया-धातु ' म्हणावे. ज्याप्रमाणें सोनें चांदी, वगैरे धातूंचे निरनिराळ्या कृतीनें निरनिराळे आकार व आकृती देऊन निरनिराळे दागिनें बनवितां येतात. त्याचप्रमाणें या ' क्रिया-धातूस ' निरनिराळे प्रत्यय लावून त्यांचीं निरनिराळीं क्रियारूपें म्हणजे क्रियापदें बनवितां येतात, जसें:--धातूस ' **ना** ' प्रत्यय लाविला कीं, ' धातुनाम ' होतें. ' **ता** ' प्रत्यय लाविला कीं, वर्तमान कालवाचक बनतें. ' **कर** " प्रत्यय लाविला कीं ' पूर्ण-भूत-काल ' **कृदंत** ' बनतें. " **आ** " किंवा " **या** " प्रत्यय लाविला कीं भूतकाल बनतो. प्रत्येक मूळ धातूचा उपयोग एकवचनी आज्ञार्थी होतो. म्हणजे द्वितीय पुरुषी एक वचनी नामास धातूनें दर्शविलेलें कृत्य ' तूं कर " अशी " आज्ञा " असल्याचा अर्थ उत्पन्न होतो. उदाहरणार्थ:--

बैठ	तूं बसण्याची कृती कर	बैस.
सो	तूं निजण्याची कृती कर	नीज.
दे	देण्याची ,,	दे.
ले	घेण्याची ,,	घे.

हे अर्थ निघतात.

टीप:—**दे** व **ले** यांच्या बहुवचनाचीं रूपें **देओ** व **लेओ** अशीं होऊनही " **दो** व **लो** " अशीं वापरतात. किंवा **देवो**, **लेवो** असेंही चालतें.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

ज्या धातूच्या शेवटीं आ, ई, ऊ, ए असे स्वर असतील त्यांना स्वरारंभी प्रत्यय लावतांना दरम्यान व हें अक्षर जोडावें. आणि कधीं कधीं य हे अक्षर पण जोडावें.

नियम ६ः—पहिल्या नंबरच्या नियमांत सांगितलेले **मार्गदर्शक स्वरोच्चारी प्रत्यय** धातूंस लाविले म्हणजे त्यांचीं जीं क्रियारूपें बनतात, त्यांना **विध्यर्थी–क्रियारूपें** अथवा '**कर्तव्यदर्शक क्रियारूपें**' समजावींत हीं रूपें कशीं असतात त्यांचीं मराठी उदाहरणें:–

मीं बोलावें	आम्हीं बोलावें.
तूं बोलावेंस	तुम्हीं बोलावें.
त्यानें बोलावें, तिनें बोलावें	त्यांनीं बोलावें.

हिंदी उदाहरणें (नियम ३ मधें) पहा.

टीपः—हिंदीभाषेंत वरील अर्थाची क्रियारूपें बनवावयाचीं असल्यास, हिंदी **चल** धातूंस पहिले नंबरच्या नियमांतील " मार्गदर्शक उच्चार " लावावेत, म्हणजे वरील अर्थ निष्पन्न होईल. जसें:—

मैं चलूं ?	मी चालावें ?
हम चलें	आम्हीं चालावें. आपण चालूं या
वह चले	त्यानें चालावें
तू चले	तूं चलावेंस
तुम चलो	तुम्ही चालावें
वह चले (पु० स्त्री०)	त्या–ती–नें चालावें.
वे चलें	त्यांनीं चालावें.

टीपः—आज्ञार्थ हा फक्त द्वितीय पुरुषींच असतो. म्हणून **तू चल** याचा अर्थ तूं चाल. **तुम चलो** याचा अर्थ तुम्हीं चाला, असा करावा.

९ वी सूचनाः—आज्ञार्थाचा निषेध म्हणजे मनाई " **मत** " यानें दर्शवितात. जसें:—**कर; मत कर । जा, मत जा । ला, मत ला ।** भूतकाळीं **न**, आणि सर्व स्थळीं **नहीं** हे शब्द प्रत्यय निषेध दर्शविण्यास लावितात.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

कांहीं हिंदी क्रिया विशेषणें कालवाचक व स्थलवाचक.

कल-उद्यां.	अभि-आतांच.	आज-आतां.
अब-आतां.	यहां-येथें.	वहां-येथें.
कल-काल.	इधर-इकडे.	उधर-तिकडे.

कांहीं नमुन्यांचीं वाक्यें.

१.	ही आई आहे	यह मा है.
२.	आतां तूं जा.	अब तू जा.
३.	तो भाऊ होता.	वह भाई था
४.	आतां जावें काय ?	अब मैं जाऊं ?
५.	येथें बैस.	यहां बैठ.
६.	तिकडे जा.	उधर जा.
७.	त्यांनीं यावें.	वे आवें.
८.	हें पाणी थंड नाहीं.	यह पानी थंडा नहीं.
९.	तें मूल आहे.	वह बच्चा है.
१०.	तो माणूस आहे.	वह मनुष्य है.

तालीम नं. ३

खालील मराठी वाक्यांचें हिंदींत भाषांतर करा--

१. त्यानें बसावें. २. मी ऐकावें. ३ ही पोथी आहे. ४. तें पुस्तक होतें. ५. मी येथें आहे. ६. तो तेथें आहे. ७. आतां काकानें बोलावें. ८ मातोश्री (आई) तेथें होती. ९. भावानें सांगावें, बहिणीनें ऐकावें. १०, तो काल येथें होता. ११. ती काल येथें नव्हती. १२. हें पुस्तक चांगलें आहे. १३. तें पुस्तक चांगलें नव्हतें. १४. चंद्रा, चाल. १५. रामा, ये.

खालील हिंदी वाक्यांचें भाषांतर मराठींत करा--

१. बाप अच्छा था. २. बेटी अच्छी है. ३. वह पुत्र था. ४. यह कन्या है. ५. जा; तू जा. ६. जाओ, तुम जाओ. ७. वह जावे. ८. वे जावें. ९. हम आवें. १०. यह आदमी है. ११ वह

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

आदमी न था. १२. वह औरत थी. १३. सूरज बडा है. १४. चंद्र छोटा है. १५. देखो. १६. देखो, देखो पानी कैसा अच्छा है. १७. वह पानी साफ है, और सफेद है. १८. चलो. १९. चल. २०. आओ.

हिंदीवाचनासाठीं पाठ ३ रा.

यह काका. काले घोडे. लंबी छडी. निर्मल जल. वे घोडे. यह धोती. यह लकडी. यह बंदर. यह फल छोटा नहीं है. वह दूध सफेद था. ये सात घोडे हैं. वे तीन आम थे. ये कितने आम हैं? वह लडका सुंदर है. यह रोटी नरम है. वे लडके गरीब हैं. यह पीली पगडी है. यह गाय नहीं, भैंस है.

हिंदी बातचीत—हिंदी संभाषण. ३ रें. (अर्थ किलींत पहा)

एक आदमी—यह घर तुम्हारा है?
दुसरा आदमी—हांजी. यह मेरा घर है.
एक अदमी—यहां तुम रहते हो ?
दुसरा आदमी—हां. यहां मैं रहता हूं.
एक—यह घर साफ नहीं है ?
दुसरा—अब दो महीने हुए, हम यहां नहीं रहते हैं. इस वास्ते इसको कोई साफ सुथरा नहीं रखता है.
एक—अब तुम कहां रहते हो ?
दुसरा—अब हम बाजारमें रहते हैं.
ए०—क्या ? कलरात तुम बाजारमें थे ?
दु०—हांजी. कलरात मैं बाजारमें था.
एक—अब यहां कब आवोगे ?
दु०—हम यहां कल आयेंगे, या परसों आयेंगे.
एक—क्या ? तुम आज वहां नहीं जाओगे ?
दुसरा—मैं आज वहां जाऊंगा और उसको साफ करूंगा.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

धडा ४ था-पाठ चौथा.

क्रियापदं

शिव्या देणें-गाली देना.	विचारणें-पूछना.	जागें करणें-जगाना.
चावणें-काटना.	लावणें-लगाना.	लागणें-लगना.
तोडणें-तोडना.	तुटणें-टूटना.	पुरणें-गाड़ना.
भिजणें-भीगना.	शिजवणें-पकाना.	विकणें-विकना.
नेणें-लेजाना.	थकणें-थकना.	खोदणें-खोदना.
रांगणें-रेंगना.	आज्ञा करणें-हुकम करना.	उतरणें-उतरना.
चढणें-चढना.	त्रास देणें-सताना.	बांधणें-बांधना.

शरीर भाग.

बाहू-बाजू.	जबडा-जबडा.	घोटा-टखना.
गुडघा-घुटना.	बगल-बगल [स्त्री].	मूत्राशय-गुर्दा.
फोड-फोडा.	डोळा-आंख [स्त्री].	शरीर-बदन.
ओंठ-होंट.	छाती-छाती [स्त्री].	पाय-टांग [स्त्री].
मेंदू-मगज.	हात-हाथ.	गळा-गर्दन [स्त्री].
दात-दांत.	कान-कान.	जीभ-जबान [स्त्री].
दाढी-दाढी [स्त्री].	नाक-नाक.	हाड-हड्डी [स्त्री].
हनुवटी-ठोडी.	गाल-गाल.	प्रेत-लाश [स्त्री].
भुवई-आबरू.	कपाळ-माथा.	बोट-उंगली [स्त्री].
हिरडी-मसूडा.	काळीज-दिल.	डोकें-सिर.
पापणी-पलक.	मिशी-मूछ [स्त्री].	तोंड-मूंह.
तळहात-हथेली.	बरगडी-पसली [स्त्री].	पोट-पेट.
आंगठा-अंगूठा.	घसा-गला.	कचरा-कूडा.
खांदा-कंधा.	मांडी-रान [स्त्री].	केस-बाल.
नख-नाखून.	पाठ-पीठ [स्त्री].	कातडें-चमडा.

विशेषणें.

काला-काळा.	लाल-तांबडा.	हरा-हिरवा.
सफेद-पांढरा.	पीला-पिवळा.	ऊंचा-उंच.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

साफ-स्वच्छ. सुथरा-नीट, नेटका. बहिरा-बहिरा.
नीला-निळा. नीचा-नीच. गुंगा-मुका.

नियम ७ वा,-नामांचीं अनेक वचनें कशीं बनवावींत ?

पोट नियम १ ला:--ज्या पुल्लिंगी नामाचें शेवटीं एकवचनीं "आकार" असेल त्या नामाचें अनेक वचन बनवितांना "आ"चे जागीं "ए" करावा. जसें:-**घोडा** (ए.व.), **घोडे** (अ.व.); **राजा, राजे, कुत्ता, कुत्ते**; इत्यादि.

पोट नियम २ रा:—आकारांत पुल्लिंगी एकवचनी नामाखेरीज इतर सर्व नामांचें अनेक वचनीं रूप व एक वचनीं रूप एकसारखेंच असतें. त्यांत कांहीं फरक होत नाहीं. जसें:-" **लोक, लोक; घर, घर; एक घर, बहुत घर; एक आदमी, बहुत आदमी; एक सिपाही, बहुत सिपाही; एक नोकर, बहुत नोकर;** " यावरून हें ध्यानांत येईल, कीं, जर **हिंदी** नामाचें शेवटीं **आ** हा स्वर किंवा **आ** उच्चारित **विसर्ग** (:) नसेल तर त्याचें बहुवचन व एक वचन एकच प्रकारचें असतें.

१० सूचना:—कांहीं '**आ**'कारांत नामें स्त्रीलिंगी असल्यानें व इतर कारणानें अपवाद होतात. त्यांची बाब स्त्रीलिंगी नामांप्रमाणें समजावी. (पहा पोट नियम ४ था).

पोट नियम ३ रा. **ई** कारांत स्त्रीलिंगी एक वचनी नामाचें अनेक वचन दीर्घ **ई** काढून त्या **ई** बद्दल र्‍हस्व **इ** घालून नंतर **या** हें अक्षर घालून बनवावें जसें:—**लडकी, लडकियां; रोटी, रोटियां; घोडी, घोडियां; कुत्ति, कुत्तियां;**

पोट नियम ४ था:—**ई** कारांताखेरीज इतर हर एक प्रकारच्या स्त्रीलिंगी नामांचीं अनेक वचनें **एं** हा प्रत्यय लागून होतात.

जसें:—**मेज, मेजें; इनायत, इनायतें; किताब, किताबें; जमीन, जमीनें; माता, माताएं.**

११ सूचना:— कांहीं **ई** कारांत नामें पुल्लिंगी असतात. त्याची व्यवस्था पोट नियम २ प्रमाणें करावी.

नियम ८ वा:-नामांची सामान्यरूपें कशीं बनवितात ?

पोट नियम १ ला:—आकारांत एक वचनी नामाचें सामान्य रूप त्या नामाच्या बहु [अनेक] वचनाप्रमाणें असतें.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

जसें:—**घोडा, घोडे; कुत्ता, कुत्ते; काइदा** (:), याप्रमाणें होतें. **घोडेको, घोडेसे; घोडेपर; कुत्तेमें. काइदेका;** अशाप्रकारें विभक्ति प्रत्यय युक्तरूपें बनतात.

टीप:—इतर पुल्लिंगी एकवचनी नामें आहेत तशीच राहतात.

पोट नियम ३ रा:—स्त्रीलिंगी ईकारांत एक वचनीं नामांचीं सामान्य रूपें मूळरूपांप्रमाणेंच असतात. **नदी, नदीको; छुरी, छुरीको; वत्ती, वत्तीसे;**

पोट नियम ३ रा:—प्रत्येक नाम, मग तें पुल्लिंगी असो किंवा स्त्रीलिंगी असो, त्याचें बहुवचनी सामान्यरूप **ओं** प्रत्यय लागून होत असतें. फक्त पुल्लिंगी " **आ** " कारांत एक वचनीं नामाचा " **आ** " निघून त्या ऐवजीं " **ओं** " लागतो. आणि स्त्रीलिंगी " **आ** " कारांत नामांचा " **आ** " राहून " **ओं** " लागतो. जसें:—**बादशाह, बादशाहोंका " कुत्ता, कुत्तोंका; ' " किताब, किताबोंसे " " नदीओंपर " " दरयाओंका; मेजोंमें; कागजोंसे; कुर्सीयोंपर. (कुर्सीओंपर)** कांहीं नामें पुढें पूर्णपणें चालवून दाखवूं. पहा नियम १४ व पुढील चालविलेलीं नामें.

पुरुषवाचक सर्वनामांचीं सामान्यरूपें.

सूचना १२ वी:—कांहीं सर्वनामांचीं सामान्यरूपें मूळ रूपांहून अगदीं भिन्न असतात. जसें:——

सर्वनाम.	अर्थ.	सामान्य रूप.
मैं	मी	**मुझ (षष्ठी-मेरा)**
तू	तूं	**तुझ (,,-तेरा)**
वह (वोः)	तो, ती	**उस (एकवचन)**
हम	आम्ही	**हम (षष्ठी-हमारा)**
तुम	तुम्ही	**तुम (,,-तुम्हारा)**
वे (वोः)	ते, त्या	**उन (अनेकवचन)**
यह	हा, ही	**इस (एकवचन)**
ये	हे, ह्या	**इन (अनेकवचन)**

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

जो	जो, जी	जिस (एकवचन)
जो	जे, ज्या	जिन (अनेकवचन)
सो	तो ती	तिस (एकवचन)
	ते, त्या	तिन (अनेकवचन)
कौन	कोण ?	किस (एकवचन)
		किन (अनेकवचन)
क्या	काय	किस (काहे)

सूचना १३--**विभक्ति** आणि **शब्द योगी** अव्ययें नामास लागतात तेव्हां मराठी प्रमाणेंच **हिंदी** मध्येंही प्रकार होतो. तो असा:--**हिंदी** विभक्ति प्रत्यय किंवा शब्दयोगी अव्यय जर एकाक्षरी, दोन ऱ्हस्वाक्षरी म्हणजे एकावयवी असेल तर, नामास जोडूनच तीं योजितात. परंतु जर **हिंदी** विभक्तिप्रत्यय किंवा शब्दयोगीअव्ययें द्व्यदीर्घाक्षरी किंवा तीन ऱ्हस्व स्वर असलेलीं अशीं असतील, तर नामांच्या व या दीर्घ प्रत्ययांच्या अथवा शब्दयोगीअव्ययांच्या मध्यंतरी ' **के** ' म्हणजे ' **च्या** ' हा प्रत्यय येतो. जसें:--' **घरसे, घरपर, घरको, घरमें, घरका** ' वगैरे हीं एकावयवी **प्रत्यययुक्तरूपें** होत. ' **घर के ऊपर, घरके नीचे, घरके पास, घर के तले, घर के बाहर, घर के नजदीक,**' वगैरे हीं **द्व्यावयवी प्रत्यय**, म्हणजेच "शब्दयोगी अव्ययांनीं युक्त रूपें " होत. ही रचना मराठी प्रमाणेंच आहे. मराठींत जसें ' घराच्या बाहेर ' म्हणतात, तसें हिंदीमध्यें **घरके बाहर** असें म्हणतात.

कांहीं नमुन्याचीं वाक्यें.

१. **एक अच्छा लडका यह. आयेगा**=एक चांगला मुलगा येथें येईल. २. **अच्छी लडकी वहां जायेगी.** एक चांगली मुलगी तेथें जाईल. ३. **वह बोलेगा; यह सुनेगी**=तो बोलेल, ही ऐकेल. ४. **हम क्या कहेंगे**=आम्ही काय म्हणूं ? ५. **तुम कहोगेकि वे दोनो दोस्त हैं**=तुम्हीं म्हणाल कीं ते दोघे मित्र आहेत. ६. **अब**

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

हम बाग चलें=आतां आपण बागेंत जाऊं. ७. वहां हवा खायें और इधर उधर फिरें=तेथें हवा खाऊंया आणि इकडे तिकडे फिरूंया. ८. मैं क्या करूं ?=मी काय करावें. ? ९. तुम बागमें फिरो=तुम्ही बागेंत फिरा. १०. यह क्या है ? वह किताब है= काय आहे ? तें पुस्तक आहे.

तालीम नं. ४

खालीं दिलेल्या हिंदी वाक्यांचें मराठी भाषांतर करा.

१. आज वह क्या करेगा. २. घरमें बैठेगा या बाहर जायेगा ? ३. यह काला घोडा मेरट को जायेगा ४. मुंह में पानी. आंख में पानी, ये क्या ? सब जगह पानी ही पानी !! ५. अब वह क्या करे ? ६. जाओ और बोलो कि हम अभी आयेंगे और तुमको दवा देंगे. ७. यह औरत अच्छी नहीं है. बच्चेको सतावेगी और गाली देगी. ८. क्या ? वह एक अच्छा आदमी है ? ९. हमसे क्या पुछते हो ? १०. जीभ देखो.

खालील मराठी वाक्यांचें हिंदीत भाषांतर करा--

१. तो विचारील. २. काळी स्त्री शिव्या देईल. ३. आम्ही येऊं. ४ तूं जाशील. ५. आज काय होईल. ६. हें काय आहे ? ७. तं ने [घेऊन जा]. ८. आतां उतर. ९. हा माणूस कोण आहे ? १०. रामाला सांग कीं उद्या ये. ११. आम्हीं जाऊं आणि तीं येवो. १२. त्यानें काय करावें. १३. पुस्तकांत काय आहे ? १४. हें घर चांगलें नाहीं. १५. चलो.

४ था पाठ पढ़नेके वास्ते--वाचण्यासाठीं धडा ४ था

गीदड़ बोला कि हे वीर इस जंगलके समीप एक दुष्मन रहता है. वह हमारे बच्चे खा जाता है. हमारी इतनी शक्ति नहीं कि उसको मार डालें और अपनें बच्चोंको बचावें. जो तुम उसको मारो और हमारे जानका खटका दूर करो तो हमपर तुम्हारी बहुतही कृपा होगी. तुम्हारी इस मेहरबानीको मैं कभी न भूलूंगा. तमाम जिंदगीभर तुम्हारा उपकार यादमें रखूंगा. और

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

तुम्हारी बहबूदी और कल्याणके लिये ईश्वरसे प्रार्थना करूंगा. हातिमने कहा कि तुम मुझको उसकी जगह बताओ, तो मैं उसको मार डालूंगा. पहले उसको दूर जानेको कहूंगा अगर वह न सुनेगा तो फिर उसको निकाल दूंगा. अगर उसपर न जायेगा तो उस्को मार डालूंगा.

हिंदी बातचीत नं. ४ थी.

हिंदी संभाषण. (किली पहा).

मर्द—क्या तुम उनका कहना मान लोगी ?

औरत--हां. मै उनका कहना मान लूंगी. उनका कहना ठीक है.

मर्द--वह तुम्हारे साथ कैसा बर्ताव रखता है ?

औरत—मेरे साथ उसका सलूक अच्छा है. वह अच्छी चाल चलता है.

मर्द—क्या, उसने तुझको कभी धोका नहीं दिया ?

औरत—नहीं. उसने मुझको कभी धोका नहीं दिया, न कभी देगा. वह सच्चा और विश्वासपात्र आदमी है.

मर्द- वह तुमको नेक समझता है ?

औ—हां. वह मुझको बडी ईनामदार समझता है ?

मर्द—तुम्हारा धोबी तुम्हारे कपडे जल्द लाता है या नहीं ?

औ—हमारा धोबी हमारे कपडे हर हफ्ता बराबर लाता है. कभी भूलता नहीं.

मर्द--वह साफ कपडे धोकर लाता ?

औ—हां, जी, वह कपडे बहुतही साफ धोता है.

मर्द—अगर वहै श्रीमान लोगोंके पास जायेगा बहुत पैसा पायेगा.

औ—सच है. वह ऐसेही करता है.

धडा ५ वा. पाठ पाँचवाँ.

नियम ९ वा—मागच्या धड्यांत नियम ७ व ८ मध्यें सांगित्याप्रमाणें हिंदी नामें कशीं चालतात त्यांचीं उदाहरणें खालीं देण्यांत येत आहेत. तीं नीट वाचून चांगली लक्षांत ठेवावींत.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

विभक्ति.	कार्यार्थ	प्रत्यय.	आकारांत पुल्लिंगीनामाचें एक वचन.	आकारांत पुल्लिंगीनामाचें अनेक वचन.
प्रथमा.	(कर्ता). (मूळरूप)		बेटा.	बेटे.
द्वितीया	(कर्म),[1]	को.	बेटा, बेटेको.	बेटे, बेटोंको.
तृतीया.	(कर्ता साधन)[2]. करण.	ने, से.	बेटेने. बेटेसे.	बेटोंने, बेटोंसे.
चतुर्थी.	(कारण,). संप्रदान	को,[3] केलिये.	बेटेको,-से, केलिये.	बेटोंके-केलिये.
पंचमी.	(अपादान). तुलना.	से.	बेटेसे.	बेटोंसे.
षष्ठी.	(मालकी). संबंध.	का-की-के.[4]	बेटेका·की के.	बेटोंका की·के.
सप्तमी.	अधिकरण).	में, पै, पर, इत्यादि.	बेटेमें-पे-पर.	बेटोंमें-पे-पर.
संबोधन.	(व्याख्यान).	हे, ये, ओ, अय.[5]	अय बेटे,	हे बेटे, ओबेटे. अय बेटों.

टीपा—कांहीं कांहीं विभक्ती संबंधीं, त्यांच्या उपयोगासंबंधीं, त्यांच्या प्रत्ययां-संबंधीं व त्यांच्या अर्थासंबंधीं थोडीशी विशेष माहिती या जागीं सांगणें योग्य होईल.

नियम १०—विभक्ती प्रत्यय लक्षांत ठेवून, मराठीप्रमाणेंच त्यांचा उपयोग हिंदींतही करतात इतकी एक ढोबळ व ढळढळींत गोष्ट सर्वांत प्रथम ध्यानांत ठेवावी. आणि मग पुढील विशेष बाबी लक्षांत घ्याव्यात.

प्रथमा हिंदींत कर्ता नेहमीं प्रथमा (मूळ) विभक्तींत असतो. कोणत्याही नामाचें मूळ रूप (एक वचनी) आणि नियम ७ प्रमाणें तयार होणारें त्याचें अनेक वचन (मूळ रूप अनेक वचनीं) वापरून प्रथमाविभक्ति-उर्फ **कर्ता** तयार होतो. जसें:—**बेटा आता है.** [मुलगा येत आहे]. **बेटी आती है** (मुलगी येत आहे). **बेटे आते हैं.** [मुलगे येत आहेत]. **बेटियाँ आती हैं.** (मुली येत आहेत).

---

१. पहा. पुढें द्वितीया विभक्तीविषयीं माहिती. २ तृतीया पहा. ३ चतुर्थी पहा. ४ षष्ठी पहा.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

प्रत्यक्ष कर्म या नात्यानें हिंदी नाम वापरावयाचें असल्यासही प्रथमा विभक्तीचीं रूपें उपयोगांत आणितात. जसें:—तो पुस्तक घेतो=**वह किताब लेता है.** मी पुस्तकें घेतों=**मैं किताब लेता हूँ.** त्यानें घोडा आणला=**वह घोडा लाया** बैल गवत खातो आहे=**बैल घास खाता है.** बैलांनी गवत खाल्लें=**बैलोंने घास खाया.**

द्वितीया—प्रत्यक्ष कर्माच्या जागीं मनुष्यप्राणी असेल तर त्यास **को** प्रत्यय लावितात. जसें:—**वह आदमी राजाको देखेगा**=तो मनुष्य राजास पाहील.

एकाद्या क्रियापदास प्रत्यक्ष कर्म व अप्रत्यक्ष कर्म अशीं दोन्ही कर्में येत असतील तर अप्रत्यक्ष कर्मास **को** प्रत्यय हिंदींत लावतात. जसें:—**वह लडकी उस बैलको घास खिलाती थी**=ती मुलगी त्या बैलास गवत खाऊं घालित होती.

वास्तविक पाहतां ह्या दोन्ही विभक्तींची व्यवस्था किंबहुना सर्व विभक्तींना व्यवस्था हिंदींत थेट मराठी प्रमाणेंच आहे.

तृतीया—तृतीया विभक्तीसंबंधानें मात्र हिंदी व्याकरणकार व मराठी व्याकरणकार यांच्यांत थोडा मतभेद दिसतो वास्तविक तसें असूं नये. पण सांप्रदाया-पुढें इलाज नाहीं.

हिंदींत नामास " **नें** " प्रत्यय लाविला म्हणजे त्याची विभक्ति प्रथमा समजतात. आणि " **से** " प्रत्यय लाविला म्हणजे त्याची विभक्ति तृतीया समजतात. मराठींतला तृतीयांत कर्ता हिंदींत प्रथमा विभक्तींतला कां मानिला जावा याचें गूढ आहे. " **रामेण** " हें संस्कृत तृतीयेचें रूप. **रामेण** याचेंच " रूप " **रामानें** किंवा **रामनें** असें मराठींत व हिंदींत अनुक्रमें झालें आहे. **रामनें किया**-रामानें केलें; हा सकर्मक क्रियापदाच्या भूतकालीं होणारा प्रयोग वास्तविक पाहतां मराठीप्रमाणेंच हिंदींतही तृतीया विभक्तींतलाच मानावा. पण तसे न मानितां **कर्तृत्वपणाची** पदवी रामाकडे येतें म्हणून या संस्कृत तृतीयेस हिंदींत प्रथमा विभक्तींत गणतात. पण हिंदी–व–मराठी या दोनी भाषांची जननी जी संस्कृत भाषा त्या भाषेप्रमाणें ही **तृतीया विभक्ति** समजणें अधिक बरें. (नियम ११ पुढील सूचना १६ पहा.)

तृतीयेचा अर्थ **साधन** असतां **से**=" कडून, करवी, नें, " हा प्रत्यय लावून मराठी प्रमाणेंच दुसरी एक रचना हिंदींत करतात. जसें:—मी हातानें काम करतों=**मैं हाथसे काम करता हूं.**

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

चतुर्थी—चतुर्थीचें कार्य, " करणें, करितां, साठीं, स्तव, " असें असून अप्रत्यक्ष कर्माप्रमाणें, क्रियाविशेषणार्थीही या विभक्तीचा उपयोग होतो. जसें:—

तो शिकण्यास आला—**वह सीखनेको आया.**

आम्हीं हें तुझ्यासाठीं केलें—**हमने यह तेरे लिये किया.**

ती पुण्यास जाईल—**वह पूनेको जाएगी.**

टीप—-या ठिकाणीं एका गोष्टीचा उल्लेख करणें अवश्य वाटतें. हिंदी व्याकरणकार तृतीयांत कर्त्यास मात्र प्रथमा विभक्तींत ढकलतात. आणि चतुर्थ्यंत कर्त्यास तसाच सोडतात. खरें पाहूं जातां, प्रथमाविभक्ति म्हणजे नामाचें एक किंवा अनेक वचनीं असणारें मूळ (प्रथमचें) रूप, मूळ स्वरूपी नाम, जेव्हां **कर्ता** असतें, तेव्हां त्यास **प्रथमांत कर्ता** ह्मणावा प्रथमा विभक्तीस विभक्ति–प्रत्यय नसतात. प्रत्यय इतर विभक्तींस असतात. ह्मणून इतर विभक्तींतला प्रत्यय-युक्त-नाम-शब्द जेव्हां कर्ता असेल तेव्हां त्यास तद्विभक्त्यंत कर्ता ह्मणावें. असें कांहीं मराठी व्याकरणकारांचें मत आहे. जसें:—-सरला देवीनें तीन ग्रंथ लिहिले आहेत=**सरला देवीने तीन ग्रंथ लिखे हैं**—या वाक्यांत " सरला देवीनें " या नामास प्रथमा विभक्तींतलें नाम न समजतां " तृतीयांत कर्ता " मानावें. तसेंच—-

मला साखर आवडते	**मुझको शकर भाती है.**
त्यास इंग्रजी समजते	**उसको अंग्रेजी आती है.**
त्यांना हें कोठें मिळालें ?	**उनको यह कहांमिला ?**

तुला या गोष्टीची माहिती आहे काय ?

क्या तुझको इस बातकी खबर है ?

तुम्हाला हें पाहिजे काय ?	**क्या तुमको यह चाहिये ?**

अशा प्रकारच्या रचना हिंदींत पदोपदीं येतात. यांत कर्ता चतुर्थ्यंत असतो. या विभक्तीस हिंदी व्याकरणकार **चतुर्थी** मानतात. पण रामानें भाकर खाल्ली=**रामने रोटी खाई**; यांतील **रामने** या नामास मात्र प्रथमा विभक्तींत गणतात. पण हा विचार मराठी वाचकांनीं लक्षांतून काढून टाकावा. (पहा सूचना १६). तृतीयांत कर्ता प्रथमा विभक्तींत घुसटलेला दिसला तरी तिकडे पाहूं नये. आणि हिंदी भाषेंतही मराठी प्रमाणेंच " सकर्मक क्रियापदाच्या भूतकाळीं " अशी वरील

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

प्रमाणें रचना करावी. सकर्मक क्रियापदाचा भूत काळ वापरण्याचें कारण पडलें कीं, तृतीयांत कर्ता वापरून क्रियापदाचें रूप कर्माच्या लिंग-वचन-पुरुषाप्रमाणें वापरावें, ही गोष्ट उत्तम प्रकारें ध्यानांत ठेवावी. जसें:—

१. गोविंदानें मला एक दौत दिली

मुझको गोविंदनें एक दावात दी (दिई).

२. मीं एक प्याला पाणी प्यालों

मैनें एक पियाला पानी पीया.

३. त्या स्त्रियेनें बापाला एक पत्र लिहिलें

उस स्त्रीनें बापको एक पत्र लिखा.

४. त्याला कोणी पाहिलें नाहीं.

उसको किसीने नहीं देखा.

५. तुम्हास कोणी सांगितलें. ?

तुमको कौन बोला ?

सूचना—तृतीयांत कर्ता असून कर्मनाम प्रथमा (मूळरूप) विभक्तींतलें असेल तर (१) (२) (३) मधें आहे तसें क्रियापद कर्माच्या पुरुष–लिंग–वचनाप्रमाणें असावें, हा नियम दोन्ही भाषांस लागू पडतो. पण कर्ता तृतीयांत असून कर्म–नामास मराठींत " स–ला–ते " आणि हिंदीत "**को**" हे प्रत्यय जर लागले असतील, तर, मराठींतलें क्रियापद **नपुंसकलिंगी** एक वचनी तृतीय पुरुषीं असावें आणि हिंदीतलें क्रियापद तृतीय पुरुषीं–एकवचनी–**पुल्लिंगी** असावें; हें लक्षांत ठेवा. वरील उदाहरणें (४) (५) मधें पहा. मराठींत क्रियापद **नपुंसकलिंगी** व हिंदीत **पुल्लिंगी** असावें, हें विसरूं नका. (पहा सूचना १६.)

पंचमी—या विभक्तीचा उपयोग थेट मराठीसारखाच हिंदींत ही करतात. जसें:-

१. तो मुंबईहून आला–**वह बंबईसे आया.** २. आम्ही काल-पासून येथें बसलों आहोंत–**हम कलसे यहां बैठे हैं.** ३. तो येथें तीन वाजल्यापासून चार वाजेपर्यंत होता.–**वह यहां तीन बजनेसे**

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

चार अजेतक था. ४. गोविंद गोपाळापेक्षां वयानें मोठा आहे– **गोविंद गोपाळसे उम्रमें बड़ा है.** ५. हत्ती सर्व जनावरांपेक्षां अंगानें मोठा असतो. **हाथी सब जानवरोंसे बदनमें बड़ा होता है.**

षष्ठी – ह्या विभक्तीचा उपयोगही हिंदींत मराठीप्रमाणेंच होतो. मराठींतल्या "**चा–ची–चें**" बद्दल हिंदींत येणारे **का–की–के**, हे प्रत्यय पुढील नामाच्या लिंग–वचन–रूपांप्रमाणें बदलतात. जसें:—

१. राजाचा नोकर–**राजाका नोकर** २. राजाचे शिपाई–**राजाके सिपाही.** ३. कुत्र्याची शेपूट–**कुत्तेकी दुम,** ४. मनुष्याचे नेत्र–**आदमीकी आंखें.** ५. त्याच्या कागदावर–**उसके कागज़ पर.** ६. त्या स्त्रियेच्या भावास–**उस औरतके भाईको.** ७. वृक्षाच्या पानांवर–**वृक्षके पत्तोंपर.** ८. घराच्या भिंतीस–**घर की दिवारको** ९. तुमच्या पुस्तकांत–**तुम्हारी कितावोंमें.**

सूचना १४ वी: –पूर्वी सूचना २ व ३ मधें सांगितल्या प्रमाणें "**आ**" कारांत विशेषणांप्रमाणेंच ह्या षष्ठीच्या **का**चीं व तत्सम **रा**चीं व **ना**चीं रूपें बदलतात. तीं अशीं:—(१) एक वचनीं पुल्लिंगीं नामाच्या प्रथमांत (मूळ) रूपापूर्वी **आकारांत** विशेषणांप्रमाणें **का, रा,** व **ना,** हीं आहेत तशींच ठेवावीं. (पहा वरील उदाहरण १.). (२) पुल्लींगीनामांच्या अनेक वचनीं आणि त्यांस **विभक्तिप्रत्यय** किंवा **शब्दयोगी अव्ययें** लागलेलीं असतील तर त्यांचेपूर्वी उभय वचनीं **का**चा **के, रा**चा **रे,** व **ना**चा **ने** अशीं रूपें बनवावीं. (पहा वरील उदाहरणें २–४–५–६–७) (३) **का–रा–ना** यांच्यापुढें कसलेंही स्त्रीलिंगी नाम आलें तर त्याचीं रूपें अनुक्रमें **की, री, नी** अशीं बनवावीं.

सूचना १५ वी:—मराठींत **चा** बद्दल **झा** हें अक्षर **मी** व **तूं** यांची षष्ठी बनवितांना वापरतात, आणि **मी** पासून **माझा** व **तूं** पासून **तुझा** अशीं रूपें तयार करतात. त्याचप्रमाणें हिंदींत **मैं** पासून **मेरा**=माझा, व **तू** पासून **तेरा** तुझा, अशीं रूपें होतात. " आपला " या मराठी शब्दाबद्दल **अपना** हा शब्द वापरतात. ह्यांतील **ना का**प्रमाणें बदलतो.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

सप्तमी—कोणत्याही मराठी नामास " त, ई, आं, मध्यें, ठाई, आंत " इत्यादि प्रत्यय किंवा शब्द लावले ह्मणजे सप्तमी बनते. हिंदी नामांना **में, पै, पर ऊपर**, इत्यादि प्रत्यय किंवा शब्दयोगी अव्ययें लाविलीं कीं सामान्यपणें त्या नामांची सप्तमी विभक्ती सिद्ध होते. ह्या विभक्तीविषयीं फार भानगड नसते. सर्व कांहीं मराठीप्रमाणेंच असतें.

संबोधन—ही विभक्ति एखाद्यास संबोधावयाचें, एकाद्याशी बोलावयाचें, एकाद्यास बोलवावयाचें असल्यास वापरतात. (१) पुल्लिंगी **आ**कारांत हिंदी नाम एक वचनी असेल, तरच, **आ**चा **ए** होतो आणि त्याचें संबोधन बनतें. जसें:—हे मुला, अरे मुला=**हे लड़के, अय लड़के**. (२) इतर प्रकारचीं पुल्लिंगी व स्त्रीलिंगी नामें एक वचनी जशास तशींच राहतात. (३) अनेक वचनीं प्रत्येक नामास **ओ** जोडतात. जसें:—अहो बायांनो=**अय औरतो**.

नियम ११—फिरून एकदां विभक्ति प्रत्यय व त्यांचे कारकार्थ नीट वाचा व त्यांचे मराठी अर्थ लक्षांत ठेवा. आणि त्यांचा उपयोग मराठीस[1] अनुसरूनच हिंदींत करावा, हें विसरूं नका.

विभक्ति	हिंदी प्रत्यय	मराठीसार्थ प्रत्यय	कारक व्याकरणार्थ
प्रथमा.	मूळ रूप अथवा ने[1]	मूळ रूप अथवा नें[1]	मूळ रूपीं कर्ता, प्रथमांतकर्ता.
द्वितीया.	,, . को.	,, , स, ला, ते.	मूळ रूपीं कर्म, किंवा प्रत्यय युक्तकर्म.
तृतीया.	ने. से.	नें, करवी, कडून.	तृतीयांत कर्ता किंवा साधनी तृतीया.
चतुर्थी.	को, से, के लिये	स, ला, तें; कारणें करितां, साठीं, स्तव.	कारण चतुर्थी, संप्रदान.
पंचमी.	से.	पेक्षां, पासून, हून, कडून.	तुलनार्थी पंचमी अपादान

१ पहा सूचना १६

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

षष्ठी.*	**का-की-के.** इ०	चा, ची, चे इ०	मालकी विशेषण संबंध
सप्तमी.	**में, पै पर,** इ०	आंत, मध्यें, ठाई, त, ईं, इ०	अधिकरण, स्थान समय क्रियाविशेषण
संबोध.	**हे, अय, ओ.**	अरे, हे, अगा, अहो.	आव्हान, बोलावणें.

सूचना १६ वी—तृतीया विभक्तीचा प्रत्यय **ने** लागून हिंदी नामाचें जें रूप तयार होतें, त्यास **तृतीयांत कर्ता** मानावा, असें जें वरतीं तृतीया विभक्तीच्या विवेचनांत सांगितलें आहे, तें, मराठी वाक्याचें भाषांतर मराठी रीतीस धरून हिंदींत जलद व सुलभ प्रकारें करतां यावें या कारणास्तव सांगितलें आहे. मराठी व्याकरणकार ज्यास तृतीयांत कर्ता म्हणतात त्याला हिंदींत प्रथम विभक्तींतला कर्ता समजतात, ही मोठी घोडचूक आहे, असा त्याचा अर्थ नव्हे. **ने** प्रत्यय लागलेलें हिंदी नाम **कर्ता** असतेंच असतें. आणि कर्त्याची विभक्ती बहुधा प्रथमा असते, म्हणून हिंदींत **ने** लागलेल्या नामास प्रथमा विभक्तींतलें नाम गणतात. शिवाय, " गोविंदा पुस्तक वाचतो " या वर्तमान काळच्या वाक्यांतलें क्रियापद जर भूतकाळीं वापरलें तर " गोविंदानें पुस्तक वाचिलें " असा प्रयोग होतो. " **गोविंद किताब पढता है** " याचा भूतकाळ "**गोविंदने किताब पढी** " असा होऊन दोन्ही वाक्यांत, गोविंद हाच शब्द **कर्ता** आहे, असें हिंदी व्याकरणकार मानितात. आणि हें त्यांचें मत बरोबरही पण आहे. म्हणून **ने** प्रत्यय लागलेलें नाम वाटल्यास **प्रथमा** किंवा वाटल्यास **तृतीया** विभक्तींतलें कसेंही गणावें. पण मराठी वाक्यांतलें " **ने** " लागलेलें नाम जेव्हां सकर्मक क्रियापदाचा कर्ता असेल, तेव्हां त्यांस हिंदींतही **ने** प्रत्यय लावावा हें विसरूं नये. तसें करण्याची संवय म्हणून आम्ही या बुकांत **ने** प्रत्यय लाविलेलें हिंदी नाम मराठी वाचकांच्या सोईसाठीं तृतीया विभक्तींत घालीत आहों, हें नीट ध्यानांत ठेवा.

---

* हिंदींतील षष्ठीच्या **रा–री–रे**–इत्यादिबद्दल मराठींत झा-झी-झें इत्यादि व हिंदींतील **ना–नी–ने** बद्दल मराठी ला-ली-लें इत्यादि येतात. जसें:—**मेरा**=माझा. **तेरा**=तुझा. **अपना**=आपला.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

आणि " ने " लागलेलें हिंदी नाम " कर्ता " असतांना हिंदी व्याकरणाप्रमाणें हिंदीतलें प्रथमा विभक्तीतलेंच समजावें.

तालीम ५ वी.

खालील हिंदीचें मराठींत भाषांतर करा:—(किल्ली पहा.)

१. वह मनुष्य. २. उस मनुष्यको. ३. उस मनुष्यपर. ४. उस मनुष्यका एक हाथ. ५. उस मनुष्यनें. ६. उस मनुष्यसे. ७. उस मनुष्यमें. ८. उस मनुष्यकी कुर्सी. ९. अय मनुष्य. १० हे मनुष्य. ११. वे मनुष्य. १२. उन मनुष्योंको. १३. उन मनुष्योंपर. १४ उन मनुष्योंके दस हाथ. १५. उन मनुष्योंने. १६. उन मनुष्योंसे. १७. उन मनुष्योंमें. १८. उन मनुष्योंकी कुर्सियाँ. १९. अय मनुष्यो. २०. हे मनुष्यो. २१. उस स्त्रीने. २२. उस स्त्रीको २३. उन स्त्रीयोंने. २४ उन स्त्रीयोंको. २५. उस कुत्तेको २६. उन कुत्रोंको २७. इस घरपर. २८. इस बागमें. २९. इन घरोंपर. ३०. इन बागोंमे. ३१. यह घर.

खालील मराठीचें हिंदी करा:—

१. या मेजास. २. यां मेजांमध्यें. ३. त्या मेजापेक्षां. ४. त्या मेजांपासून. ५. हें मेज. ६. हीं मेजें. ७. तें पुस्तक (स्त्री.). ८. तीं पुस्तकें. ९. तो कागद. १०. ती दौत. ११. त्या दौतींत. १२. त्यां दौतींत. १३. त्या घोड्यावर. १४. त्यां घोड्यांवर. १५. त्या घरांवर. १६. त्यां घरांवर. १७. त्या बागेचा. १८. त्यां बागांचा. १९. तो चांगला घोडा. २०. ते चांगले घोडे. २१. ही चांगली घोडी. २२. ह्यां चांगल्या घोड्या. २३. त्या चांगल्या घोड्यास. २४. त्यां चांगल्या घोड्यांना. २५. ह्या चांगल्या घोडीवर. २६. ह्या चांगल्या घोड्यांवर. २७. ह्या गांवापाशीं. २८. ह्यां गांवांपाशीं. २९. त्या गांवांत. ३०. त्यां गांवांमध्यें.

वाचन पाठ पांचवां.

मैं उस गांवके पास जाता था. इतनेमें एक उस गांवसे बापूजी बाहर आये. उन्होंने पूछा " तेरा नाम क्या ? " मैंने कहा " मेरा नाम पुत्रक है ". वह बोले " तुम्हारे पिताजी

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

कहां हैं ? " मैंने जवाब दिया वह घरपर* हैं. वह पूछने लगे, " घरमें वह क्या करते हैं ? " मैंने उत्तर दिया "घरमें वह चिठ्ठियाँ लिखते बैठे हैं" बापूजीने पूछा " चिट्टीयाँ किसको लिखते हैं और काहेसे लिखते हैं. " मैंने कह दिया चिठ्ठियाँ मेरे भाईको लिखते हैं व कलमसे लिख रहे हैं.

हिंदी बातचीत पांचवी. (अर्थ किलींत पहा.)

सवाल–पुस्तक कहां है ? जवाब–पुस्तक मेजपर हैं.

प्रश्न–किसकी मेजपर पुस्तक है ? उत्तर–मेरी मेजपर पुस्तक है.

सवाल–तुम्हारी मेजपर किसकी पुस्तक है ? ज०मेरी मेज पर तुम्हारी पुस्तक हैं.

प्रश्न–तुम्हारी पुस्तक कहां है ? उत्तर–मेरी पुस्तक पाठशालामें हैं.

सवाल–वहां वह किसकेपास है ? जवाब–वहां गुरूजीकेपास है.

प्रश्न–गुरूजी उससे क्या करते हैं ? उत्तर–गुरूजी वह पढ़ते हैं.

सवाल–तुम्हारे गुरूजीको तुम्हारी किताब अच्छी मालूम होती है ?

जवाल–मेरी किताब नई है. उनकी किताब पुरानी है. दोनोंमें क्या फर्क है यह वो देखते हैं.

सवाल–तुम्हारी पुस्तक कब छवी है ?

जबाब–मेरी किताब इसी सालमें प्रकाशित हुई ?

सवाल–उनकी पुस्तक कब प्रकाशित हुई ?

जबाब–उनकी किताब दस साल पहले छपी है.

---

* घरीं आहेत या मराठी वाक्याबद्दल हिंदींत **घरपे, घरपर** असें म्हणण्याचा सांप्रदाय आहे. **घरमें**=घरांत, घराच्या आंत, असा शब्दशः अर्थ होतो. तो विशेष बरा नाहीं.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

धडा ६ वा–पाठ छे वाँ.

नियम १२ वा––नामांस **विभक्ति–प्रत्यय** लावून नामांचीं जीं रूपें तयार होतात, तीं क्रियाविशेषण स्वरूपाचीं असतात. तो रामेश्वरास गेला–वह **रामेसरको (रामेसर) गया.** मी सुरीनें कापलें–**मैंने छुरीसे कांटा.** ती स्त्री अहमदाबादेहून आली–**वह स्त्री अमदाबादसे आई.** एक कुत्रा तलावांत पडला–**एक कुत्ता तालाबमें पड़ा.** यां वाक्यांकडे पाहिल्यान "विभक्ती–प्रत्यय" क्रिया विशेषणाचें कार्य नामां करवीं घडवितात, हें उघड आहे. म्हणून विभक्ति–प्रत्यय लागलेला नाम–शब्द जर कर्तृपद पावत नसेल तर त्यास क्रियाविशेषण स्वरूपी समजावें.

फक्त **षष्ठी** विभक्ति तेवढी **मालकी** विशेषणाचें कार्य करते. बाकीच्या विभक्तींचे प्रत्यय क्रियाविशेषणाचें कार्य बजावण्यास उपयोगीं पडतात.

नियम १३ वा––**विभक्ति प्रत्यय** आणि **शब्दयोगी अव्यय** यांच्यामधें फरक हाच असतो कीं, विभक्ति–प्रत्यय **एका** दीर्घ अक्षराचा किंवा **दोन** ऱ्हस्व अक्षरांचा बनलेला असतो. आणि शब्द योगी अव्यय त्यांहून जास्त अक्षरांचें बनलेलें असतें. मराठींत "स, ला, ना, तें, नें, त, ई, आं, चा, झा, ला, एं, शीं, नीं, ई" या अक्षरांनीं विभक्ति प्रत्यय बनलेले असतात. आणि "वर, खालीं, कडे, मध्यें, पुढें, बाजूस, हून. पेक्षां, कारणें, करितां, साठीं, स्तव, सह, बरोबर" इत्यादि शब्दांकडून शब्दयोगी अव्ययांचें कार्य करून घेतात.

हिंदींत "**ने, से, को, का, रा, ना, में, पर, पै,**" अशा एका वयवी शब्दाकडून विभक्ति–प्रत्ययाचें कार्य करून घेतात.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

आणि, ऊपर. तर्फ, साथ, बराबर, नीचे, पास, " इत्यादि शब्दांकडून शब्दयोगी-अव्ययांचें कार्य करून घेतात.

याही बाबतींत हिंदी-मराठी रचनेंत बरेंच साम्य आहे.

नियम १४ वा---हिंदींत व मराठींत कांहीं विभक्ति-प्रत्यय लागलेलीं व सर्व शब्दयोगी-अव्ययें लागलेलीं नामें क्रिया-विशेषणांचेंही कार्य करतात

जसें:---घरावर-**घरपर**, घरामागें-**घरके पीछे**. घरापुढें-**घरके सामने. घरमें रहो** यांत **घरमें** हें स्थलवाचक क्रियाविशेषण होय.

वरती दर्शविलेले विभक्ती-प्रत्यय नामांस कसे लावितात तें कांहीं हिंदी नामें चालवून दाखविलेलीं पाहून नीट लक्षांत येईल. तें कसें तें पहा. (नियम ७ वा व ८ वा फिरून एकदां वाचा.)

पुल्लिंगी नामें

विभक्तीचें नांव.	"आ"कारांत पुल्लिंगी नाम[१]. एक व०	अ० व०	"अ"कारांत पुल्लिंगी नाम[१]. ए० व०	अ० व०
प्रथमा.	गोरा.	गोरे.	घर.	घर.
द्वितीया.	गोरा.	गोरे.	घर.	घर.
	गोरेको.	गोरोंको.	घरको.	घरोंको.
तृतीया.†	गोरेने.	गोरोंने.	घरने.	घरोंने.
	गोरेसे.	गोरोंसे.	घरसे.	घरोंसे.

१ आकारांत नामाचें प्रथमेचें एक वचन व अनेक वचन भिन्न असतें. इतर पुल्लिंगी नामांचें अनेक वचन एक वचनाप्रमाणें असतें.

† **ने** प्रत्यय लागलेलें हिंदीनाम वाटल्यास **तृतीयांत** मानावें, वाटल्यास **प्रथमांत** मानावें. [पहा सूचना १६]

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

चतुर्थी.*	गोरेको.	गोरोंको.	घरको.	घरोंको.
	गोरेके लिये	गोरोंके लिये.	घरके लिये	घरोंकेलिये
पंचमी	गोरेसे	गोरोंसे.	घरसे	घरोंसे.
षष्ठी.	गोरेका	गोरोंका.	घरका	घरोंका.
सप्तमी.*	गोरेमें	गोरोंमें.	घरमें	घरोंमें.
	गोरेपर	गोरोंपर.	घरपर	घरोंपर.
संबोधन.	हे गोरे	हे गोरो.	हे घर	हे घरो.

स्त्रीलिंगी नामें.

विभक्तीचें नांव	"ई"कारांत स्त्रीलिंगी नाम.		"अ"कारांत स्त्रीलिंगी नाम.	
	ए० वचन	अ० वचन	ए० व०	अ० व०
प्रथमा.	नदी	नदियाँ १.	किताब	किताबें.
द्वितीया.	नदी	नदियाँ.	किताब	किताबें.
	नदीको	नदियोंको २.	किताबको	किताबोंको.
तृतीया.	नदीने	नदियोंने.	किताबने	किताबोंको.
	नदीसे	नदियोंसे.	किताबसे	किताबोंसे.

* **के लिये, के ऊपर** इत्यादि लांब व मोठ्या शब्दांना विभक्ति-प्रत्यय न मानतां त्यांस ती विभक्ती दाखविणारीं शब्दयोगी अव्ययें मानावींत.

१. स्त्रीलिंगी ईकारांत नामाचें प्रथमेचें अनेक वचन दीर्घ ई ची ऱ्हस्व इ होऊन पुढें **याँ** जोडून बनतें.

२. इतर स्त्रीलिंगी नामाचें प्रथमेचें अनेक वचन **एँ** जोडून होतें.

३. स्त्रीलिंगी नामास विभक्ति प्रत्यय लावतांना अनेक वचनीं ओं लावून मग प्रत्यय जोडावा.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

चतुर्थी.	नदीको	नदियोंको.	किताबको	किताबोंको.
	नदीकेलिये	नदियोंकेलिये.	किताबकेलिये	किताबोंकेलिये.
पंचमी.	नदीसे	नदियोंसे.	किताबसे	किताबोंसे.
षष्ठी.	नदीका	नदियोंका.	किताबका	किताबोंका.
सप्तमी.	नदीमें	नदियोंमें.	किताबमें	किताबोंमें.
	नदीपर	नदियोंपर.	किताबपर	किताबोंपर.
संबोधन.	हे नदी	हे नदियो.	हे किताब	हे किताबो.

विभक्तीचें नांव.	"ई"कारांत पुल्लिंगी नाम.*		"आ"कारांत स्त्री० नाम.	
	एक० व०	अ०	ए० व०	अ० व०
प्रथमा.	मोती	मोती.	लता	लताएँ.
द्वितीया.	मोती	मोती.	लता	लताएँ.
	मोतीको	मोतीओंको	लताको	लताओंको
तृतिया.	मोतीने	मोतीओंने	लताने	लताओंने
	मोतीसे	मोतीओंसे	लतासे	लताओंसे
चतुर्थी	मोतीको	मोतीओंको	लताको	लताओंको
	मोतीके लिये	मोतीओंकेलिये	लताके लिये	लताओंके लिये
पंचमी	मोतीसे	मोतीओंसे	लतासे	लताओंसे
षष्ठी	मोतीका	मोतीओंका	लताका	लताओंका
सप्तमी	मोतीमें	मोतीओंमें	लतामें	लताओंमें
	मोतीपर	मोतीओंपर	लतापर	लताओंपर
संबोधन.	हे मोती	हे मोतीओ	हे लता	हे लताओ

* उकारांत पुल्लिंगी नामें ईकारांत पुल्लिंगी नामांप्रमाणें चालतात.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

हिंदी शब्दयोगी अव्ययें.

आगे	पुढें.	पीछे	मागें.	पलटें	ऐवजीं
सामने	समोर,	ऊपर	वरती.	बदलें	जागीं.
सामने	समोर.	तले	पायथ्याशीं	हां, से, में.	आंत,
नीचे	खालीं.	पास	समीप.	अनन्तर	नंतर.
निकट	सन्निध.	भीतर	अंतर्यामी.	बाद	मागाहून.
अंदर	मध्यें.	बाहर	बाहेर.	अनुसार	सारखें.
निकट	जवळ.	समीप	पाशीं.	निमित्त	मुळें.
साथ	बरोबर.	विना	शिवाय.	हेतु	कारणास्तव
संग	बरोबर.	इधर उधर	सभोंवती.	सबब	कारणें.
बीच	मध्यें.	लिये	कारणें.	विषय	विषयीं.
वास्ते	कारतां.	अर्थ	स्तव.	विरुद्ध	विरुद्ध.
लगभग	जवळ.	अधिक	शिवाय.	उपरान्त	मागाहून.
समान	बरोबर.	नेरे	शेजारीं.	पहिलें	पूर्वी.
तर्फ	कडे.	मारे	कारणानें.	द्वारा	योगानें.
सिवाय	खेरीज.	पार	पलीकडे.	कने	जवळ.

सूचना १७ या सर्व शब्दयोगी अव्ययांपूर्वी व ज्या नामास हीं अव्ययें लावा-वयाचीं असतील त्या नामांच्या " **सामान्य रूपा** " पुढें ह्मणजे या दोहोंच्या दरम्यान " **के** " हा प्रत्यय लागतो जसें:—

पानी के बदले, पाण्याच्याऐवजीं. **कुत्ते के पास**, कुत्र्याजवळ.

टीप—तर्फ, बाबत, जगह, तरह, हीं अरबी भाषेच्या नियमान्वयें स्त्रीलिंगी आहेत. यांच्यापूर्वी " **का** " बद्दल " **की** " योजावें.

सूचना १८ का बद्दल ज्या ज्या प्रसंगीं षष्ठीचा **रा** किंवा **ना** घालणेंविषयीं नियम असेल, त्या त्या प्रसंगीं **के** बद्दल **रे** व **ने** व **की** बद्दल **री** व **नी** यांचा उपयोग करावा.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

कांहीं सर्वनामें व त्यांचीं सामान्य रूपें.

क्या	काय	किस [ए. व.]		
कौन	कोण	किस [ए. व.]	किन्हों [अ. व.]	किन.†
कोई	कोणी	किसी ,,	किन्हों ,,	किन.†
जो	जो, जो कोणी	जिस ,,	जिन्हों ,,	जिन.
सो	तो	तिस ,,	तिन्हों ,,	तिन.
सब	सर्व	सब ,,	सभों ,,	सब.
आप	आपण	आप ,,	आपलोगों ,,	आपलोग.

सूचना १९:—ह्या रूपांपैकीं **किन्हों जिन्हों** इत्यादि अनेक वचनी सामान्य रूपें **ने** प्रत्यय लावितांना योजावीं जसें:—**किसने** (एक. वचन) **किन्होंनें** (अनेक वचन). **जिसने** (ए. व.) जिन्होंने (अ० व) **सभोंने**—सर्वांनीं.

† **किन, जिन, सब** इत्यादि सामान्यरूपें इतर प्रत्यय किंवा शब्दयोगी अव्यय लावितांना योजावीत. जसें:—**किनको, जिनसे सबकेपास, जिनमें, किनकेलिये** इ०

सूचना २०:—विशेषण या नात्यानें जेव्हां या सर्वनामांचा उपयोग करितात, तेव्हां पुढील नामें प्रथमा सोडून अन्य विभक्तींत असल्या प्रसंगीं ह्या सर्वनामांचीं **फक्त सामान्य** रूपेंच वापरावींत. त्यांस प्रत्यय वगैरे जोडूं नये. जसें:— कोणत्या मेजावर—**किस मेज** पर. ज्या लोकांना—**जिन लोगोंको**. सर्व घोड्यांपाशीं—**सब घोडोंके पास**. इत्यादि.

सूचनाः—२१ क्या चें सामान्यरूप कधीं कधीं **काहे** असें होऊन **काहेका, काहेसे, काहे के लिये** अशा प्रकारचीं रूपें पाहाण्यांत येतात.

टीपः—समेत, सहित, रहित, पर्यंत हीं अव्ययें नामास लावतांना **के** चा उपयोग करीत नाहींत. कधीं कधीं **अनुसार** हें अव्ययही **के** शिवाय लावतात.

सूचनाः—२२ खालीं दिलेलीं अव्ययें **के** च्या जागीं **की** हा आधार स्तंभ धारण करतात.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

और – बाजूनें, **तर्फ** – कडे – दिशेनें, **नाई** – सारखा – सम

भांति – सदृश, सम, समान – **अपेक्षा** – विषयीं संबंधी **तरह**–प्रमाणें

पार्शी—अरबी भाषांमधून आलेलीं **के** लागणारीं अव्ययें:—

गिर्द = भोंवतीं. **बगैर** = शिवाय. **बाइस** = कारणानें.

मुवाफिक= प्रमाणें. **वास्ते**= साठीं, स्तव. **सबब**= कारणानें.

नियम ९––सर्व प्रकारच्या नामांची षष्टी '**का**' प्रत्यय लागून बनते. अर्थातच हा '**का**' प्रत्यय लागण्यापूर्वी त्या नामाचें सामान्य रूप तयार करावें लागतें. **मैं, हम, तू, तुम** यांची षष्टीचीं रूपें अनुक्रमें '**मेरा**' '**हमारा**' '**तेरा**' '**तुह्मारा**' अशीं होतात. आणि "आपला" या मराठी शब्दाबद्दल **अपना** हा हिंदी शब्द वापरावा. या शब्दांतील **ना** हें अक्षर **रा–रे–री**, किंवा **का–के–की** प्रमाणें **ना–नी–नें** असें रूप धारण करतें. पुढें येणाऱ्या नामाच्या लिंग विभक्ती प्रमाणें तीं बदलतात.

सूचना २३ वी:—हिंदींत कांहीं शब्द-योगी अव्ययें स्त्रीलिंगी स्वरूपाचीं वापरण्यांत येतात, असें वरतीं सूचना २२ मध्यें सांगितलें आहे. खरें पाहू जातां हीं शब्दयोगी अव्ययें मूळचीं हिंदी नव्हत. हीं **अरबी–पार्शी** भाषांतलीं मूळचीं असून त्यांचा उपयोग **ऊर्दूत** जास्त होतो. उर्दू भाषा व हिंदीभाषा ह्या भाषां-मध्यें पुष्कळसें साम्य असल्यानें ऊर्दूप्रमाणें असलीं स्त्रीलिंगी शब्दयोगी अव्ययें कांहीं कांहीं प्रसंगीं हिंदींत वापरण्यांत येतात. उत्तर हिंदुस्तानांत जेथें जेथें हिंदु–मुसलमान समान आहेत तेथें किंवा जेथें हिंदूपेक्षां मुसलमानांची वस्ती जास्त आहे, तेथें हिंदु-मुसलमानांची बायकांमुलें हीं मिश्रप्रमाणांत वापरतात. या कारणानें तसलीं अव्ययें हिंदींत घुसटलीं गेलीं आहेत. अशा स्त्रीलिंगी शब्दयोगी अव्ययांपूर्वी जर **के, रे ने** वापरावयाचा असेल, तर, त्यांचीं स्वरूपें **की, री, नी**, अशीं होतात. जसें:—**तर्फ**,–कडे. **ओर**–दिशेस, बाजूस, यांचा उपयोग **उसकी तर्फ, मेरी तर्फ, उनकी ओर, तुम्हारी ओर, अपनी ओर.**

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

कांहीं नमुन्याचीं वाक्यें.

१. मेरा हाथ.	माझा हात.
२. मेरा काला हाथ.	माझा काळा हात.
३. मेरा हाथ.	माझे हात.
४. मेरे काले हाथ.	माझे काळे हात.
५. मेरे हाथ में.	माझ्या हातांत.
६. मेरे काले हाथ में.	माझ्या काळ्या हातांत.
७. मेरे हाथों में.	माझ्या हातांत (अनेक वचन)
८. मेरे काले हाथों में.	माझ्या काळ्या हातांत.
९. यह मेरा काला हाथ है.	हा माझा काळा हात आहे.
१०. ये मेरे काले हाथ हैं.	हे माझे काळे हात आहेत.
११. वह उसका काला हाथ था.	तो त्याचा काळा हात होता.
१२. वे उसके काले हाथ थे.	हे त्याचे काळे हात होते.

नातेवाइकांचीं कांहीं नामें.

पुल्लिंगी शब्द.		स्त्रीलिंगी शब्द.		क्रियापदें.
पूर्वज, वाडवडील	-बापदादे	पुत्रपौत्र, वंशज	- औलाद.	बसणे-बैठना. उठणें—उठना.
नातू --	पोता.	नात-	पोती.	पळणें-दौड़ना.
आजा--	दादा,	आजी —	दादी.	निजणें-सोना.
पुतण्या--	भतीजा.	पुतणी —	भतीजी.	कर्जदेणें-कर्जदेना.
भाचा—	भांजा.	भाची--	भांजी,	कर्जघेणें-कर्जलेना,
पुत्र--	बेटा.	पुत्री -	बेटी.	दिसणें-दीखना, नजर आना.

अभ्यास—वरील विभाक्ति प्रत्यय व शब्दयोगी-अव्ययें जोडून तयार होणारी रूपें या नातेवाइकांच्या नावांपासून बनवा. म्हणजे नामें चालविण्याचा चांगला सराव व अभ्यास होईल.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

तालीम नं. ६

खालील हिंदी वाक्यांचें मराठींत भाषांतर कराः—

१. कल मेरा भाई औरंगाबाद में था. २. आज वह यहां आयेगा. ३. मैं उसको पूछूंगा कि "तेरे पास क्या है?" ४. वह जवाब देगा "मेरे पास एक अच्छी किताब है." ५. मैं पछूंगा कि "उस पुस्तक का नाम क्या है?" हिंदी शिक्षक है? ६. वह बोलेगा कि "वह हिंदी शिक्षक एक अच्छी किताब है." ७. क्या वह एक अच्छी किताब है? ८. हां मराठी भाषा के द्वारा जो लोग हिंदी सीखेंगे उनके वास्ते वह एक अच्छी और सुलभ किताब है.

खालील मराठीचें हिंदी कराः—

१. आतां तो काय करील. २. आमचा काका उद्या हैदराबादेस जाईल. ३. तेथें काय आहे? ४. तेथें एक मोठा पहाड आहे. ५. तुझे पाशीं काय आहे? ६. माझ्यापाशीं एक लोटा आहे. ७. त्यांत काय आहे? ८. त्यांत दूध आहे. ९. तो कोण आहे? १०. तो आमचा नोकर आहे. ११. त्याचें नांव काय? १२. त्याचें नांव शांताराम. १३. आंत वसा. १४ ती काय म्हणेल? १५. उद्यां घोडा येईल. १६. काळा घोडा येईल. १७. काळ्या घोड्यावर कोण बसेल. १८. मी काळ्या घोड्यावर बसेन.

मराठींत अर्थ करा. विशेष अभ्यास १ ला.

(अर्थ किल्लींत पहा.)

अपने छोटे भाईको बंबई नगर का एक नकशा भेजूंगा।

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

उस कसबे में उस लडके का भाई है। हमारे और तुम्हारे बाग के दीवाल की लम्बाई और चौडाई का अनुमान क्या है। ग्रहण के समय हिंदू नदी में नहाते हैं। वह मेरे घर के पास अपने हुक्के की आग से एक घासके ढेर में आग लगायेगा। गरमी की छुट्टी के कारण अब तक हम यहां ही हैं। मेरे भाई को कोन ले जायेगा.

हिंदी संभाषण ६ वें–हिंदी बातचीत छठी.

एक – भाई, तुम्हारा नाम क्या है ?

दुसरा—भाई, मेरानाम गुरुनाथ है.

एक—तुम कहां रहते हो ?

दु०—मैं ठाकूरद्वारमें रहता हूं. वहांपर पीरजीभाईका एक बडा महल है, उसमें मैं रहतां हूं.

ए०—तुम्हारा घर कौनसी मंजिलमें है ?

दु०—मेरा घर चौथी मंजिलमें है.

ए०—तुम्हारे यहां (तुम्हारे घरमें) कितने लोग हैं ?

दु०—हमारे यहां बीस मनुष्य हैं. बारह औरतें और आठ मर्द हैं.

ए०—तुम्हारे हातमें क्या है ? दु०—मेरे हाथमें पुस्तक है.

ए०—तुम पुस्तकसे क्या करते हो ? दु०—मैं पुस्तक पढता हूं.

ए०—तुम पुस्तकमेंसे पाठ सीखते हो, और उनको याद करते हो ?

दु०—मैं उससे पाठ याद करता हूं और गुरुजीको सुनाता हूं.

ए०—तुम किससे बोलते हो ? दु०—मैं जबानसे बोलता हूं.

ए०—तुम किससे सुनते हो. दु०—मैं कानोंसे सुनता हूं.

ए०—लोग किससे देखते हैं ? दु०—लोग आँखोंसे देखते हैं.

पढ़ने केवास्ते पाठ.

उनको उसके घरमें बहुत अच्छी नोकरी लग गई. पांचछे महीने तक तो वह उसी काम पर रहे। फिर थोड़ेही दिनमें

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

उनकी बदली अजोध्यामें हो गई। और महीना भी डेढ़ दोसौ रुपयातक बढ़ गया। फिर क्या पूछना है। महीना भी अच्छा हुआ और सन्मानकी नोकरीभी मिली। जनाबकी गिनती बड़े बड़े आदमीयोंमें होने लगी. एक बड़े भारी महलमें रहने लगे। कई नौकर चाकर रक्खे। बहुतसे पाहुने आने जाने लगे। एक दिन बड़ा भाई छोटे भाईकेपास आया। और उसके साथ वार्तालाप करने लगा। इसमें रात्रि बहुत होगई। तब बड़ा भाई तो बिदा हो अपनें महलमें गया। परंतु जिस समय छोटा भाई अपने बड़े भाईसे बातें कर रहा था उस समय उसका चित्त उदास था। इसका कारण क्या होगा इसपर वह विचार करने लगा. परंतु कुछ पता नहीं लगा।

धडा ७ वा पाठ सातवाँ.

अव्ययें,

अगर – जर.
और – आणि.
भी – सुद्धां, देखील.
कि – कीं.
क्योंकि – कारण, अशासाठीं कीं.
वा अथवा.
अथवा – किंवा.
या – अथवा, कां, किंवा.
वा...वा– तरी...किंवा तरी
चाहो...चाहो–वाटल्यास...वाटल्यास.
नतो...न... – ही नाहीं...ही नाहीं.

फिर – पुन्हा, फिरुन
पुनर – पुन्हः पुन्हा, फिरुन.
किंतु – पण; परंतु.
तिसपरभी { या उपर ही. / याही उपर.
तो – तर, नंतर, मग.
सो – यासाठीं, म्हणून.
तिससे – त्यामुळें, म्हणून.
नहीं तो – नाहींतर, नसल्यास.
जो...सो – जर, तर.
जो...भी – जरी, तथापि,...तथपि.
यद्यपी – तरीही.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

क्या...क्या
...काय आणि
...काय, एकच-दोन्हीही एकच

चाहे...चाहे – न.
वाटल्यास...वाटल्यास

अगर
जो } जर.
यदि

तिसपर – या शिवाय, या खेरीज.

गोया – जणूं काय.

तो भी – तरीही, असें असूनही.

तथापि – यद्यपि, तरीपण.

न हो कि – नाहींतर, कदाचित्.

ऐसा न हो कि – नसल्यास, नाहींतर.

किस लिये कि – म्हणून, यासाठीं कीं.

इस लिये कि – अशा साठीं कीं, यासाठीं कीं.

किस कारण कि – यास्तव कीं.

आया...**या**...कीं...नाहीं.

अगरचे – जरी.

सूचना २४ वी—हीं अव्ययें प्रसंगाप्रमाणें वापरावींत. या पुस्तकांत जे वाचन पाठ दिले आहेत, ते पाठ वाचतांना, किंवा इतर हिंदी पुस्तकें वाचतांना, असलीं अव्ययें आढळतील, तेव्हां तीं पाहून त्यांचा अर्थ व उपयोग अधिक लक्षांत येईल. तरी पुढील उदाहरणें पाहा.

१. " जर " तो येईल " तर " मी जाईन – **" अगर " वह आयेगा " तो " मैं जाऊंगा.**

२. तो " तरी " करील " नाहीं तर " (अथवा)–**वह करेगी " या तो "**
ती " तरी " करील. **वह करेगा " नहीं तो "**

३. " वाटल्यास " जा " वाटल्यास " रहा – **" चाहे " जाओ " चाहे " रहो.**

नियमः—१ **होना** या धातु–साधित नामाचा नियमित अर्थ '**होणें**' असाही आहे. याचा जो **हो** धातु (पहा नियम ३।४।६) निघतो त्यास मार्गदर्शक उच्चार (१) जोडून **नियमित स्वरूपांचीं** रूपें तयार करतां येतात. तीं अशीं: होना चीं **विध्यर्थी रूपें.**

टीप—१ **होना** याचीं विध्यर्थी रूपें नेहमीं नियमितच असतात. (पहा नियम २). **होना** याचा अर्थ **असणें** असा असतां नाहीं हींच रूपें चालतात.

मैं होऊं–मी व्हावें, असावें. **हम होवें**–आम्ही व्हावें, असावें

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

तू होवे-तूं व्हावेस, असावेस. तुम होवो-तुम्ही व्हावें, असावें.
वह होवे-त्यानें तिनें-व्हावें, असावें. वे होवें-त्यांनीं व्हावें, असावें.

तुम्ही राजा व्हावे व तिनें राणी व्हावें
तुम राजा होवो और वह रानी होवे ।

टीप २:—वरील रूपांस **गा**, **गे** व **गी**, **गी** हे प्रत्यय लावून भविष्य काळ बनतो जसें:—

मैं राजा होऊंगा—मी राजा होईन.
मै रानी होऊंगी—मी राणी होईन.
तू राजा होवेगा—तूं राजा होशील.
तू रानी होवेगी—तूं राणी होशील.

सूचना २५ वीः-नियमित स्वरूप व **अनियमित स्वरूप** म्हणजे काय ह्याची थोडीशी ओळख वाचकांना करून देणें अवश्य आहे. मराठींत "कर" धातूपासून जीं वर्तमानकाळचीं रूपें सिद्ध होतात, तीं अशीं:—मी करतों, ती करते, तें करतें, ते—त्या—तीं करतात. या रूपास अनुसरून " असणें " यांतील जो " अस " धातु त्याचीं रूपें अशीं होतातः—मी असतों, आम्हीं असतों, तूं असतोस, तुम्ही असतां, तो असतो, ती असते, तें असतें, ते—त्या—तीं असतात. " अस " घातूचीं जीं हीं रूपें, त्यांना नियमास धरून चालणारीं ऊर्फ **नियमित रूपें** म्हणतात. आणि, मी आहें, आम्हीं आहों, तूं आहेस, तुह्मीं आहांत, तो—ती—तें आहे व ते—त्या—तीं आहेत, या रूपांस **अनियमित रूपें** किंवा नियम सोडून चालणारीं रूपें म्हणतात. क्षणिक गोष्ट किंवा तात्पुर्त्या गोष्टीसाठीं या अनियमित रूपांचा उपयोग होतो. निरंतरच्या रीतीसाठीं नियमित रूपांचा उपयोग होतो. जसें:—" तो घरांत आहे "; याचा अर्थ यावेळीं तो घरांत आहे. आणि " तो घरांत असतो " याचा अर्थ नेहमीं या वेळीं घरांत असण्याची त्याची वहिवाट आहे. पहिला, चालू—तात्पूर्ता—सध्याचा वर्तमान काळ. आणि दुसरा रीतिवर्तमान काळ. याचा अर्थ मर्यादेनुसार हिंदींत प्रयोग होतो. तो घरांत आहे=**वह घरमें है.** तो घरांत असतो=**वह घरमें होता है.** असे प्रयोग हिंदींत होतात.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

टीप:—मराठींत " असणें " आणि " होणें " हीं दोन धातु-साधित नामें ऊर्फ क्रियावाचक नामें भिन्न आहेत. " असणें " याचा भूतकाळ " होता, होती, इ० " आणि " होणें " याचा भूतकाळ " झाला, झाली, इ० " हिंदींत एका **होना** या क्रियावाचक नामापासून दोन्हींचें कार्य होतें. आणि एक भूतकाल " **था थी**, इ० " प्रकारें व दुसरा भूतकाळ " हुआ, हुई, इ० " प्रकारें बनतो.

नियम ११—हिंदींतला भूतकाल–भूतभूतकालवाचक–वर्तमान कालवाचक, व पूर्वकालवाचक फक्त **एकच** रीतीनें बनतें.

इषारा—हिंदी क्रियापदांइतकें सोपें क्रियापद दुसऱ्या कोणत्याही भाषेंत नसेल. क्रियापदें चालविण्याचें काम हिंदींत फार सोपें आहे.

सूचना २६ वी:—हिंदी क्रियापदाचा **ना** काढला म्हणजे क्रिया धातु राहतो. या क्रियाधातूचे **तीन उपयोग** होतात.

(अ) मूळ क्रिया धातु एक वचनी **आज्ञार्थ** बनवितो. जसें:–
जा – **जा.** घे – **ले.** आण – **ला.** पहा – देख वाच – पढ.

टीप:—या एकेरी हिंदी धातूस **ओ** जोडून बहुवचनार्थी किंवा अनेक वचनी आज्ञार्थ होतो. जसें: जा, जावा – **जाओ.** घ्या – **लेओ** आणा – **लाओ.** पहा – **देखो.** वाचा – **पढ़ो.**

(आ) यांस **मार्गदर्शक** उच्चार म्हणावें (पहा नियम १ ला) त्यांपासून विध्यर्थ बनतो. (नि. २ रा.) जसें:—**वह लाए** – त्यानें आणावें.

(इ) यास **ऊंगा – ऊंगी**; एंगे, एंगीं; इत्यादि प्रत्यय (पहा नि. ३) जसें:—**मैं देऊंगा** – मी देईन इ०

नियम १२ वा:—कोणत्याही प्रकारच्या क्रियाधातूस "**ता**" जोडल्यानें हिंदी वर्तमानकालवाचक तयार होतें.

जसें:—**करतां, बोलतां, देतां, लेता**, इत्यादि, **कर, बोल, दे, ले** इत्यादि पासून बनतात.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

देखना – पाहणें. **लाना** – आणणें. **दिखाना**, दाखविणें. **लेजाना** – नेणें. **ठहरना** – थांबणें वाट पहाणें **लेजाना** - घेऊन जाणें, **दिखाई देना** – दृष्टीस पडणें. **रुकना** – थबकणें थांबणें **रोकना** – अडथळा करणें, थबकविणें, **लिखना** – लिहिणें. **सीखना** – शिकणें; वाचणें; अभ्यास करणें. **पकाना** – शिजविणें: **पकना** – शिजणें, पिकणें **समझाना** – समजावणें **समझना** – समजणें **पढना** – वाचणें.

सूचना २७ वी—हिंदी **वर्तमान कालवाचकाचेही** तीन उपयोग होतात.

(**अ**) हिंदी वर्तमान–काल वाचकास **होना** या क्रियापदाचा अनियमित वर्तमान काल [पहा सूचना ४ थी] जोडून **अपूर्ण वर्तमानकाल** बनतो. जसें:—मी येत आहें **मैं आता हूं** [पुल्लिंग] मी येत आहें **मैं आती हूं** [स्त्रीलिंग].

(**आ**) **होना** याचीं भूतकाळचीं रूपें या वर्तमानकालवाचकास जोडून अपूर्ण **भूतकाळ** होतो. जसें:—मी येत होतों **मैं आता था.** मी येत होतें— **मैं आती थी.** इ०

[**इ**] **होना** याचीं भविष्यकाळचीं रूपें जोडून **अपूर्ण भविष्यकाळ** होतो. जसें:—तो येत असेल-**वह आता होगा.** ती येत असेल-**वह आती होगी.** इ०

टीप:—यांतील वर्तमानकालवाचकाचें रूप विशेषणाप्रमाणें बदलणें [पहा नि. ४ आणि सूचना १४ व १५.

नियम:—१३ प्रत्येक धातूस "आ" प्रत्यय लावून **भूतकाळचें रूप** आणि भूत भूतकालवाचक तयार होतें.

जसें:—**बोला, देखा, लिखा, ठहरा, रोका, रुका, पढा, समझा.**

टीप १:—यास अपवादक सात क्रियापदें आहेत. तीं खालीं दिलेली आहेत. त्यांचेसमोर त्यांचें **विशेष प्रकारें** व **अनियमितपणें होणारें भूत काळचें रूपही** दिलें आहे.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

टीप २:—ज्या क्रियापदाच्या मूळधातूच्या शेवटीं 'आ' 'ई' 'उ' 'ए' 'ओ' हे स्वर असतील त्यांचें भूतकाळचें रूप 'आ' बद्दल 'या' लावून करावें. जसें:—लाया, बताया, समझाया, सोया, धोया, पीया, खोया इ०

टीप २:—पुढें दिलेल्या हिंदी क्रियापदांची भूतकाळचीं रूपें थोड्या फरकानें होतात. तीं कशीं तें पाहा.

कांहीं विशेष प्रकारचीं क्रियापदें.

धातू साधित नाम		धातू	भूतकाळ.
होणें, असणें	होना	हो	हुवा
करणें	करना	कर	किया
देणें	देना	दे	दिया
घेणें	लेना	ले	लिया
जाणें	जाना	जा	गया
ठाम मत करणें	ठानना	ठान	ठाना
मरणें	मरना,	मर	मरा

नियम १९ वा:—हिंदींतलि भूतकाळचें रूपास होना याचीं (अ) वर्तमानकाळचीं, (आ) भूतकाळचीं, (इ) भविष्यकाळचीं रूपें जोडून, (अ) पूर्णवर्तमान, (आ) पूर्णभूत, (इ) पूर्णभविष्य काळची रूपें सिद्ध होतात. जसें:—

(अ) तो आला आहे वह आया है.
ती आली आहे वह आयी है.

(आ) मैं आया था—मीं आलों होतों.
मैं आयी थी—मी आले होते.

(ई) तू आया होगा—तूं आला असशील.
तू आयी होगी—तूं आली असशील.

नमुन्याचीं वाक्यें.

१. वह घर में बैठेगा बलिक सोएगा और कुछ काम न करेगा—तो घरीं बसेल इतकेंच नव्हें तर निजेल आणि कांहीं काम करणार नाहीं.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२. चाहे बैठो चाहे जाओ-वाटल्यास बैस वाटल्यास जा.

३. न तो बोलूंगा न देखूंगा-मी बोलणारही नाहीं व पाहणारही नाहीं.

४. क्या आया क्या गया-तो आला काय आणि गेला काय. (दोन्ही सारखेच)

५. चाहे खावो चाहे न खावो-वाटल्यास खा नाहीं तर सोड. (खाऊं नकोस).

६. चाहे चलो पर चुप रहो-पाहिजे तर चल पण गप्प रहा.

७. वह पांच रुपये ले गया तिसपर भी चार आणे ले गया-तो पांच रुपये घेऊन गेला शिवाय चार आणेही घेऊन गेला.

८. हम तो बहुत गरीब हैं हमारे यहां बिलकुल पैसा नहीं है. तिसपरभी अगर मारना हो तो मारो-आम्हीं तर फार गरीब आहोंत आमच्यापाशी पैसा नाहीं; या उपरही जर मारावयाचें असेल तर मारा.

९. जो वह जलदी आयेगा तो बेटेको देखेगा-जर तो लवकर येईल तर मुलास पाहील.

१०. जो वह आयेगी भी तो क्या होएगा ?-जरी ती येईल तरीसुद्धां काय होणार ?

तालीम ७ वी.

खालील मराठीस हिंदी रूप द्याः—१. सिताराम जर लंकेस जाईल तर सीता देवीस घेऊन येईल; रावणास मारील आणि बिभीषणास लंका देईल. २. मारुती बोलला हे कशांत लिहीलें आहे. २. वसिष्ठ बोलले हें सर्व रामायणांत लिहीलें आहे. ४. जो कोणी रामायण वाचील त्यास हें समजेल. ५. प्रति दिवशीं तूं रामायण वाच म्हणजे तूं स्वर्गास जाशील. ६. राम राजाचा पुत्र होता. ७. सीतादेवी राजपुत्री होती. ८. त्याच्यापाशीं एक धनुष्य होतें. ९. त्या धनुष्याचें नांव धनुर्बाण, त्याच धनुष्यानें रावण मेला.

खालील हिंदीचें मराठी करा

१. हमारे घरमें एक कुत्ता था. २. उसके दो लंबे कान थे. ३. एक कान में एक फोडा हुआ. ४. वह फोडा बडा

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

था. ५. उस फोडे में खराब पानी के मुआफिक सफेद पानी बन गया. ६. उसी पानी को डाक्टर लोग और हकीम लोग पीप कहेंगे. ७. उस को पीप बोलने का सबब यह है कि वह सफेद लहु (रक्त) है. ८. जब लहू बिगड जाएगा तो उसको जो नाम देंगे वह पीप है. ९. उस पीप में छोटछोटे कीडे थे. १०. लेकिन वे दिखाई न देते थे. ११. क्योंकि वे बहोत ही छोटे थे. १२. इतने छोटे कि सिवाय सूक्ष्म दर्शक यंत्र के नजरमें न आते थे. १३. जिस यंत्र के द्वारा ऐसी बहुतही छोटी और बारीक बारीक चीजें नजर आऐंगीं उस यंत्र को सूक्ष्मदर्शक " यंत्र " कहेंगे.

हिंदी वाचन पाठ ७ वा.

जेठके महीनेमें बड़ी धूप पडती है. दोपहरको कोई बाहर नहीं जा सकता है रातको तुम हम सब सो जाते हैं. उस समय थोडी थंडी हवा चलती है. ईश्वरने सब पदार्थ बनाये हैं. उन पदार्थोंमें हवाभी उसीने बनाई है. उसीने आदमियोंको बनाया. उनको सुनने को कान, देखनेको आँखें, सूंघनेको नाक, चखनेको जीभ, खानेको मुंह, और दांत, और चलनेको पांव दिये हैं. बुद्धि भी उसीने दी है. गाय भैंस भी उसीने बनाई हैं. वह हमें दूध देती हैं. दूधसे मारवन मिलता है. तुमको और हाथी को भी ईश्वरनेही बनाया. वह बडा जानवर होता है. वह बदनमें सबसे बडा होता है. हमारे राजासाहबके पास पांच हाथी हैं. उनमेंसे एकको एकही दांत है. उसको एकदंती हाथी कहते हैं.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

हिंदी बातचीत ७ वी.

राजा—क्यों प्रधानजी, राज्यका अहवाल कैसा है ?

प्रधान—हुजूर हमारे राज्यमें सब तरह की आबादानी है.

राजा—क्या, हमारे मुल्कमें अनाज सस्ता है ?

प्र०—जहां पनाह, हमारे मुल्कमें अनाज बहुत सस्ता है.

रा०- एक रुपयेका कितना गेहुं मिलता है ?

प्र०—रुपयेका डेढ मन गेहुं, दो मन चावल, सवा मन दाल, ढाइ मन सत्तु, आधामण गूड, और पावमण घी मिलता है.

रा०—गाय बैलोंको और जानवरोंको घास बस मिलती है ?

प्र०--नहीं, हुजूर, घास की बड़ी कमी है. घास के जंगलोंको आग लगनेसे घास बहुत महंगी हो गई है.

रा०—हुक्मदो कि लोग जानवरोंको अनाज खिलाएं. और घास की कमीको पूरा कर लें.

प्र०—जो हुक्म, ऐसाही करूंगा. और जानवरोंको अनाज खिलाएं ऐसा बंदोबस्त होगा, क्योंकि इस साल अनाज बहुतही सस्ता और विपुल है.

रा०--अगर गाय भैंसे अनाज खाएं, हमें अच्छा और बहुत दूध मिले. अगर घोडोंको भरपूर दाना मिलें तुम्हें अच्छी सवारी मिले. जानवरोंका जी भी खुष रहे और हमको उनका उपयोग भी हो जाय.

धडा ८ वा—पाठ आठवाँ.

नाम शब्दसंग्रह.

पुल्लिंगी	स्त्रीलिंगी	क्रियापदें.
राजा--राजा.	राणी—राणी.	हासना—हंसणें.
लड़का—मुलगा.	लड़की—मुलगी.	कहना—म्हणणें.
घोड़ा—घोडा.	घोडी—घोडी.	पकड़ना—धरणें.
गध्दा—गाढव.	गध्दी—गाढवी.	कूदना—उडीमारणें.
चोर—चोर.	चोट्टी—चोरटी	पहुंचना—पोहोंचणे.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

नौकर—चाकर.	नौकरनी–नौकरीण.	बदलना बदलणें.
गुलाम—गुलाम	लौंडी–दासी.	पकडना-पकडणें.
रंडुवा—विधूर.	रांड–विधवा.	रोना-रडणें
अंडा—अन्डे.	अफीम–अफू.	चबाना-चावणें
अनाज—धान्य.	अमरूद–पेरू.	बुलाना-बोलावणें
अंगूर—द्राक्ष.	कलम–लेखणी.	उबलाना-उखळणें
केला—केळें.	आम–आंबा.	मरना-मरणें
आलू—बटाटा.	इनाम–बक्षीस.	खरीदना-विकत घेणें
ईश्वर—परमेश्वर.	आत्मा–आत्मा.	उबालना-उकळविणें
अणू—कण,	पूरब–पूर्व.	शुरुकरना-आरंभ करणें
उत्तर—उत्तर.	पश्चिम–पश्चिम.	मारना-मारणें
दख्खन—दक्षिण.	कटोरा–वाटगा.	डरना-भिणें
कपास—कापूस.	कबूतर–कबूतर.	बहना-वाहणें
कौवा—कावळा.	तोता–पोपट.	लड़ना-लढाई करणें
बिल्ला—बोका.	बिल्ली–मांजर.	पालना-पाळणें
कमीज—शर्ट, सद्रा.	कमरा–खोली.	मुआफ-करना-क्षमा करणें
कूआ—विहीर.	कोठी–लहान खोली	

सूचना २८ वी:—हिंदीमध्यें सर्वनामांपासून एक प्रकारचीं अप्रत्यक्ष कर्म रूपें (चतुर्थ्यंत रूपें) बनतात. तीं रूपें **को** प्रत्यय लागून बनलेल्या रूपांसारखींच समजावींत. जसें:—त्यास माहीत नाहीं–“ **उसको** ” **खबर नहीं**–“ **उसे** ” **खबर नहीं**. आजच तुह्मास लग्न करून आणिलें–**आजही “तुम्हें” ब्याहकर लाया–आजही “ तुमको ” ब्याहकर लाया.** त्यांनीं मला हें दिलें–**उन्होंने “ मुझे ” यह दिया–उन्होंने “ मुझको ” यह दिया.** मी तुम्हांला तें पुस्तक देऊं शकलों नाहीं–**मैं “ तुम्हें ” वह पुस्तक नहीं दे सका–मैं “ तुमको ” वह पुस्तक नहीं दे सका.**

हिंदींतही मराठीप्रमाणेंच सर्वनामें फार उपयोगी असतात. त्यांचा पदोंपदीं उपयोग होतो. म्हणून सर्वनामांची निरनिराळीं रूपें दाखविणारें कोष्टक येथें देत आहों, तें वाचकांनीं चांगलें शिकावें.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

हिंदी सर्वनामें व त्यांचीं अनेकवचनें—यांचीं विशेष प्रकारें बनलेलीं रूपें, सामान्य रूपें, वगैरे दर्शविणारें कोष्टक.

एकवचन.

एकवचनी सर्वनाम.	सामान्य रूप.	विशेष प्रकारची द्वितीया व चतुर्थी	ने प्रत्यय युक्त तृतीया	षष्ठीचीं रूपें.	को प्रत्यययुक्त रूपें व पास शब्दयोगी-अव्यय युक्त नमुन्या दाखल रूपें.
मैं	मुझ	मुझे	मैंने	मेरा-रे-री	मुझको, मेरे पास.
तू	तुझ	तुझे	तूने	तेरा-रे-री	तुझको, तेरे पास.
वह	उस	उसे	उसने	उसका-के-की	उसको,उसकेपास
यह	इस	इसे	इसने	इसका-के-की	इसको,इसके पास
जो	जिस	जिसे	जिसने	जिसका-के-की	जिसको,जिसके ,,
सो	तिस	तिसे	तिसने	तिसका-के-की	तिसको,तिसके ,,
क्या	काहे	काहेसे	काहेने	काहेका	काहेको,काहेके ,,
कौन	किस	किसे	किसने	किसका-के-की	किसको,किसके ,,
कोई	किसी	—	किसीने	किसीका-केकी	किसीको,किसीके पास
सब	सब	—	—	—	—
आप	आप	आपे	आपने	आपका-के-की अपना-ने-नी	आपको, आपके पास

टीपः—**क्या** याचें सामान्यरूप **किस** असेंच बहुधा धरतात.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

हिंदी सर्वनामें व त्यांचीं अनेक वचनें, त्यांचीं विशेष प्रकारें बनलेलीं रूपें, सामान्य रूपें, वगैरे दाखविणारा नकाशा.

अनेकवचन.

त्यांचें अनेक वचन	सामान्य रूप.	विशेष प्रकारची द्वितीया व चतुर्थी	नें प्रत्यय युक्त तृतीया	षष्ठीचीं रूपें.	को प्रत्यययुक्त रूपें व पास शब्दयोगी-अव्यय युक्त नमुन्या दाखल रूपें.
हम	हम	हमें	हमने	हमारा-रे-री	हमको, हमारे पास
तुम	तुम	तुम्हें	तुमने	तुम्हारा-रे-री	तुमको, तुम्हारे ,,
वे	उन	उन्हें	उन्होंने	उनका-के-की	उनको, उनके पास
ये	इन	इन्हें	इन्होंने	इनका-के-की	इनको, इनके पास
जो	जिन	जिन्हें	जिन्होंने	जिनका-के-की	जिनको, जिनके ,,
सो	तिन	तिन्हें	तिन्होंने	तिनका-के-की	तिनको, तिनके ,,
—	—	—	—	—	हीं रूपें लागत नाहींत.
कौन	किन	किन्हें	किनोंने किन्होंने	किनका-के-की	किनको, किनके पास.
कोई-लोग	—	—	—	—	(लोग या शब्दा प्रमाणें)
सब-लोग	सभों	—	सभोंनें	सभोंका-के-की	सभोंको, सभोंके पास.
आप-लोग	—	—	—	—	लोग शब्दा प्रमाणें चालवावें.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

कांहीं शब्दयोगी अव्ययें.

के विषय—च्या विषयीं.
के पार—च्या पलीकडे.
के विपरीत—च्या विरुद्ध.
के संग—च्या सह.
के द्वारा—च्या योगें.
के समान—च्या सारखा.
के मारे—च्या मुळें.
के अधिक—च्यावर, पेक्षां, अधिक.
के अनुसार—च्या प्रमाणें.
के तले—च्या खालीं.
के साथ—च्या सहित.
के हेतू—च्या साठीं.
के भीतर—च्या आंत.
के सामने—च्या समोर.

नियम २०:—हो या धातूचा **अस** हा अर्थ असतां जीं रूपें वर्तमान कालीं व भूत कालीं (पहा नि. ११।१२।१३) होतात, तीं रूपें वर्तमानकाल व भूतकालवाचकास जोडलीं (नि. १२; १३) कीं **अपूर्ण वर्तमान, वर्तमान**; पूर्ण वर्तमान; व अपूर्ण व पूर्ण भूतकाळचीं रूपें तयार होतात. जसें:—

मैं जाती हूं—मीं जातें, जात आहें. [वर्तमान].
मैं जाती थी—मी जात होतें. (अपूर्ण भूत).
तूं गया है—तूं गेला आहेस. (पूर्ण वर्तमान).
तूं गया था—तूं गेला होतास. (पूर्ण भूत).

खालील नमुन्याच्या वाक्यांकडे नीट लक्ष द्या.

हिमालय वही पर्वत हैं जहांसे गंगाजी का उगम हुवा है—हिमालय तोच पर्वत होय जेथून गंगानदीचा उगम झाला आहे. **२ उसी जगह को जमनोत्रीभी कहते हैं**—त्या स्थानाला गंगोत्री (असें) ही म्हणतात. **३ वहां को बहुत भाविक लोग जाते हैं**—तेथें पुष्कळ धार्मिक लोक जातात. **४ एक आदमी कुर्सीपर**

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

बैठा था–एक मनुष्य खुर्चीवर बसला होता. ५ जब तक तुम बडे नहीं होओ उंचे झाडोंपर मत चढो, नहीं तो गिर जावोगे, हाथ पैर टूट जायेंगे–जों पर्यंत तुम्हीं मोठे झाला नाहींत, (तों पर्यंत) उंच वृक्षावर चढूं नका. नाहीं, तर ढासळून पडाल आणि हात पाय तुटून जातील. ६ कौवा काले रंग का होता है–कावळा काळ्या रंगाचा असतो (नियमितपणें)–कावळ्याचा रंग काळा असतो. ७ कौवों में पांच प्रकारके गुण होते हैं–कावळ्यामध्यें (चे ठाईं) पांच प्रकारचे गुण (चांगले गुण) असतात. ८. जरा भी आवाज हो, तो बच्चे अपनी मां के पास चले जाते हैं–जरासा जरी आवाज झाला (होवो होऊंद्या) कीं पिलें आपल्या आईजवळ गेलींच. ९ वह डरती है–डरती थी–डरी है–डरी थी–ती भीत आहे–भीत होती–भ्याली आहे–भ्याली होती. १० वह अंग्रेजी किताब पढ़ता है, तुम क्या पढते थे–तो इंग्रजी पुस्तक वाचीत आहे, तुम्हीं काय वाचीत होतां ?

तालीम ८ वी.

खालील हिंदी गोष्टीचें मराठी रूपांतर करा:--

किसी गांवमें एक लंगडा और एक अंधा रहता था. एक दिन व दोनो किसी दुसरे गांव को जाने के वास्ते घर से बाहर पडे. रास्ते में अंधेको देख लंगडा बोलता है. " अय अंधे. तुम तो बडे मजबूत हो. हम लंगडे हैं. अगर हमको पीठपर या कंधेपर लेकर चलोगे, तो हम तुमको रास्ता बताएंगे. और तुम हम दोनों भी एक दुसरे से फायदा उठाएंगे. तुमको आंख नहीं. हमारी आंख तुम्हारी होगी. हमको पैर नहीं तुम्हारे पैर हमारे होंगे इस तरह हम एक दुसरेको काम आयेंगे. अंधा बोला बहुत अच्छा मैं तुमको अपनी पीठपर लेऊंगा (लूंगा) और रास्ते पर चलूंगा."

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

खालील मराठी वाक्यांस हिंदीचें रूपांतर द्याः—

तो बोलत आहे. मी देत होतों. रामा येत नव्हता. सीतादेवी बसली होती. त्या झाडावर मारुती बसला आहे. हें काय आहे? तें काय होतें? माझ्या पाशीं एक रुपया होता. तो काय करीत आहे? ती वाचत आहे काय? अरे इकडे ये. येथें बैस. तेथें जा.

वाचण्यासाठीं हिंदी पाठ ८ वाँ.

हे प्रियपुत्र, बडे लोगोंकी सब जिंदगानी धर्म और अर्थ के लिये है, इन सब बातोंका विचार करकेही मैं तुझे कहता हूं कि अब ऐसा समय आ पहुंचा है कि अगर तू अपना कर्तव्य न समझे और अगर तू अपने धर्मसे न चलेगा तो तेरा सर्वार्थ कौड़ी मोल हो जाएगा. अपने निजके लिये, अपने भाईबंदोंके वास्ते, अपनी मातृभूमीके कारण अब तुझे अपनी जान तक की भी फिक्र न करना चाहिए. तेरी जान जाएगी परंतु तेरी औलाद, तेरे बालबच्चे खुषहाल होंगे. तेरे स्वर्गीय पौर्वज तुझ पर पुष्पवृष्टि करेंगे और तुझे धन्यवाद देकर कहेंगे कि शाबास जो हमने नादानी से खोयाथा, अपने आलस्यसे जो हमने गुमाया था वह तूने अपनी जान तक की पर्वा न करके कमाया. उनके धन्यवाद से तेरी गईहुई जान भी वापस आएगी, तू बडा नामभी कमाएगा, और जीतेजी मृत भाईयोंसे कीर्तीके साथ आशिर्वाद पावेगा. देख, मेरी मानले.

हिंदी बात चीत ८ वीं.

(अर्थ किल्लींत पहा).

पुत्र—पिताजी, आप क्या फर्माते हैं?

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

पिता—पुत्र, मैंने यही कहा कि जो अपने मां बापकी बात मानता है, वही सच्चा पुत्र है. उससे ईश्वर राजी रहता है.

पुत्र—मैंने आपका अपमान कभी किया है ?

पिता—आज तक तो नहीं. आयंदा [भविष्य में] क्या जानूं !

पुत्र—आयंदाकी बातें तो ईश्वरके सिवा कोई नहीं जानता. यद्यपि आप यह न समझें कि मैं आपका हुक्म कभी न मानूंगा.

पिता—क्या, तू मेरी हर एक बात मानेगा ?

पुत्र—हां जरूर. मेरी जान में जान है तबतक आपकी मानूंगा.

पिता—और जान देनेकी ही बात आ गई तो ?

पुत्र—आपकी आज्ञा हो तो वह भी दे दूंगा. आपका हुक्म मुझे मानना है तो जानकी क्या परवा !

पिता—बहुत अच्छा, तो, तू इतना कर कि अगर जरूरत हो तो अच्छे कामके लिए अपनी जान भी दे, मगर दूसरेकी न ले.

पुत्र—बडी खुशीसे मैं ऐसाही करूंगा. अपनी दूंगा पर औरों की न लूंगा.

धडा ९ वा—पाठ ९ वाँ.

नामशब्द.		क्रियापदें.
गमला—फुलाची कुंडी.	गरमी—उष्णता.	लडना—लढाई करणें.
सुबह—सकाळ.	शाम—संध्याकाळ.	पालना—पाळणें.
गेंद—चेंडू.	दिन—दिवस.	मुआफ करना—माफ करणें
रात—रात्र.	दाना—हरभरे.	खिलाना—खाऊं घालणें.
चाबी—किल्ली.	घास—गवत.	खोना—गमावणें.
खबर—वर्तमान.	नारियल—नारळ.	पाना—पावणें.
जब—जव.	लाल मिर्च—लाल मिरची.	मानना—आज्ञा पाळणें.
नींबू—लिंबू.	काली मिर्च—मिरें.	बनाना—बनविणें.
राय—मोहरी.	पियाज—कांदा.	आगे बढना—प्रगती करणें
कद्दू—भोपळा.	नमक—मीठ.	रखना—ठेवणें.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

मिठाई–मिठाई.	तरकारी–भाजीपाला.	भुनना–भाजणें.
झाडी–झुडूप.	नारंगी–नारिंग.	वापस आना–परतणें.
अनार–डाळिंब.	अनन्नास–अननस.	हटना–मागें सरणें.
अंजीर–अंजीर.	किसमिस–मनुका.	छोडना–टाकणें.

टीप—यांतील गेंद, दिन, दाना, नारियल, नीबू, पियाज, कद्दू, नमक, नारिंग, आनार. अननस, अंजीर, किसमिस हीं पुल्लिंगी होत.

सूचना २९. पूर्वी नियम १–२–३–५. सूचना ३–४–५–७. आणि नियम १६-१७-१८-१९. सूचना २६–२७ यांतून हिंदी क्रियापदाच्या रूपांची जी माहिती दिली आहे, त्या माहितीचा हा गोषवारा वाचून हिंदी क्रियापदाचीं **नऊ** रूपें सहज बनवितां येतात हें एकदम लक्षांत यावें, म्हणून **बोलना**–बोलणें, हें क्रियावाचक-नाम (धातु-साधित-नाम) येथें चालवून दाखवीत आहों. तें निरीक्षण करा.

[१] **बोलना–बोलणें.** (धातूसाधित नाम) हिंदी क्रियाधातूस **ना** लावून बनतें.

[२] **बोल–बोल.** (आज्ञार्थी धातू). हा मूळचा क्रियाधातु होय.

[३] **बोलकर–बोलून.** (पूर्णत्व वाचक, बोलण्याची क्रिया झाल्यानंतर या अर्थाचें **पूर्वकाळ** वाचक) "**कर**" प्रत्यय लागून बनतें.

[४] **बोलता–बोलत.** (वर्तमान काळ वाचक). हें रूप हिंदी धातूस " **ता** " प्रत्यय लागून बनतें.

[५] **बोला–बोलला.** (भूतकाल–वाचक) रूप हिंदी धातूस " **आ** " प्रत्यय लागून बनतें.

क्रियापदांचीं फक्त इतकींच मुख्य रूपें आहेत. या रूपांस निरनिराळे प्रत्यय वगैरे लावून सर्वकाळ बनवितां येतात. हीं रूपें नीट ध्यानांत ठेवावींत.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

मूळ धातूपासून बनणारा:—

प्रकार (१) ला–अज्ञार्थ.	विध्यर्थ (२) रा प्रकार.
	मैं बोलूं. हम बोलें.
तू बोल-तुम बोलो.	तू बोले. तुम बोलो.
	वह बोले. वे बोलें.

भविष्यकाळ–(३) रा प्रकार.

मैं बोलूंगा–बोलूंगी	हम बोलेंगे–बोलेंगीं
तू बोलेगा–बोलेगी	तुम बोलोगे–बोलोगीं
वह बोलेगा–बोलेगी	वे बोलेंगे–बोलेंगीं

सूचना ३०—हिंदी क्रियापदें **नऊ काळांत** किंवा फक्त **नऊ** प्रकारांनींच चालतात. तीन प्रकारचीं रूपें **मूळ क्रियाधातूपासून** बनतात. दुसरीं तीन प्रकारचीं रूपें **वर्तमान कालवाचकापासून** आणि तिसरीं तीन प्रकारचीं रूपें **भूत भूतकालवाचकापासून** तयार होतात. इतक्या नऊ प्रकारांनींच फक्त प्रत्येक हिंदी क्रियापद चालतें. पैकीं वरती तीन प्रकार पाहण्यांत येतातच. आतां:—

"ता" प्रत्ययुक्त वर्तमानकालवाचकापासून बनणारे, दुसरें तीन प्रकार. (पहा सूचना २).

(४) था प्रकार–वर्तमानकाळ व अपूर्ण वर्तमानकाळचीं रूपें.

	एकवचन.		अनेकवचन.	
प्र. पु.	**मैं बोलता हूं** **,, बोलती हूं**	मी बोलत आहें.	**हम बोलते हैं** **,, बोलती हैं**	आम्हीं बोलत आहोंत.
द्वि. पु.	**तू बोलता है** **,, बोलती है**	तूं बोलत आहेस.	**तुम बोलते हो** **,, बोलती हो**	तुम्हीं बोलत आहांत.
तृ. पु.	**वह बोलता है** **,, बोलती है**	तो बोलत आहे. ती ,, ,,	**वे बोलते हैं** **,, बोलती हैं**	ते बोलत आहेत.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

(५) वा प्रकार अपूर्ण भूतकाळचीं रूपें.

एकवचन.		अनेकवचन.	
मैं बोलताथा ,, तीथी	मीं बोलत होतों. ,, ,, होतें,	हम बोलते थे ,, बोलती थीं	आम्ही बोलत होतों.
तूं बोलताथा ,, ,, तीथी	तूं बोलत होतास. ,, ,, होतीस	तुम बोलते थे ,, बोलती थीं	तुम्ही बोलत होतां.
वह बोलताथा ,, ,, तीथी	तो बोलत होता. ती ,, होती.	वे बोलते थे ,, बोलती थीं	त्या बोलत होत्या ते बोलत होते.

(६) वा प्रकार संशयार्थी अपूर्णभविष्य काळचीं रूपें.

टीप—या तिन्ही काळीं **बोलता** याचीं रूपें " **आ** "कारांत विशेषणाप्रमाणें बदलतात, तिकडे लक्ष द्या. (पहा सूचना २.)

एक वचन.

प्र. पु	मैं बोलता होऊंगा ,,--ती --गी	मी बोलत असेन.
द्वि. पु.	तू बोलता होएगा ,,--ती--गी	तूं बोलत असशील.
तृ. पु.	वह बोलता होएगा ,,--ती--गी	तो बोलत असेल. ती बोलत असेल.

अनेकवचन.

प्र. पु.	वह बोलता होएगा ,, --ती --गी	आह्मीं बोलत असूं.
द्वि. पु.	तुम बोलते होओगे ,, --ती --गीं	तुह्मी बोलत असाल.
तृ. पु.	वे बोलते होएंगे ,, --ती --गीं	ते--त्या बोलत असतील.

टीपः—यांत " हूंगा, होंगा, होंगे, होगे " हीं रूपें, अनुक्रमें " होऊंगा, होएगा, होएंगे होओगे " यांच्याबद्दल घालण्याचा बराच परिपाठ आहे.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

सूचना:--३१.

(७) वा प्रकार, "आ" प्रत्यययुक्त भूतभूतकालवाचकापासून तयार होणारीं पूर्ण वर्तमानकाळचीं तीन रूपें.*

मैं बोला-ली-हूं	हम बोले-ली-हैं
तू बोला-ली-है	तुम बोले-ली-हो
वह बोला-ली-है	वे बोले-ली-हैं

मैं बोला हूं—मी बोललों आहें. (पुल्लिंग)
मैं बोली हूं—मी बोललें आहें. (स्त्रीलिंग)

(८) वा प्रकार, पूर्ण भूतकाळचीं रूपें.

एकवचन.	अनेकवचन.
मैं-बोलाथा-बोलीथी.	हम-बोलेथे-बोलीथीं.
तू-बोलाथा-बोलीथी.	तुम-बोलेथे-बोलीथीं.
वह-बोलाथा-बोलीथी.	वे-बोलेथे-बोलीथीं.

मैं बोला था—मी बोललों होतों. (पुल्लिंगी)
मैं बोली थी—मी बोललें होतें. (स्त्रीलिंग)

(९) वा प्रकार, पूर्ण भविष्यकाळचीं रूपें.

एकवचन.	अनेकवचन.
पु. मैं बोला हूंगा.	हम बोले होंगे.
स्त्री. मैं बोली हूंगी.	,, बोली होंगीं.
पु. तू बोला होगा.	तुम बोले होगे.
स्त्री. तू बोली होगी.	तुम बोली होगीं.

*नुसतें भूतकालवाचक वापरूनच मुख्य भूतकाल बनतो, हें (सूचना ३७) मध्यें पाहा.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

पु. वह बोला होगा. वे बोले होंगे.
स्त्री. वह बोली होगी. वे बोली होंगी.

टीप—या तिन्ही प्रकारच्या रूपांतून येणारें बोला हें भूत भूतकालवाचक आकारांत विशेषणाप्रमाणेंच [पहा सूचना २] बदलतात.

हिंदी वाचन पाठ ९ वाँ.

एक दिन उसने अपने पितासे आकर कहा, हे पिता मैं तुमसे अत्यंत विनयपूर्वक एक बात मांगती हूँ जो तुम कृपा कर मुझको दो। पिताका अत्यंत स्नेह था। उसने कहा अच्छा बेटी जो तू मांगेगी सो मैं दूंगा। ऐसा बचन पितासे ले उसने कहा सुनो मैं यही मांगती हूं कि तुम मेरा विवाह राजासे कर दो। क्योंकि वह राजा नित्य एक स्त्रीकी हत्या करता है. उससे प्रजा अत्यंत पीडित है. कदाचित मैं उसको इस हत्यासे रोक सकूं और प्रजाको सुखी कर सकूं। यदापि न कर सकी तो भी जो परोपकार निमित्त मेरा प्राण जाय तो जाय, और जो राजा मुझे न मारेगा तो औरोंका प्राण भय मिट जायगा. इससे मैं आपसे प्रार्थना करती हूं कि आज अवश्य मेरा विवाह कर दीजिये।

हिंदी संभाषण–हिंदी बात चीत. ९ वी.

(अर्थ किल्लींत पहा.)

कोतवाल:—तुझे यह मछली कहाँ मिली ?

मच्छीमार—एक दिन अपने कुलधर्मके अनुसार, मैं मच्छियाँ पकड़ने गया था. अपनी उपजीविका के लिये मछलियाँ पकडते समय मुझे एक मच्छी मिली. मैंने वह मच्छी पकड़ी. उसके पेटमेंसे

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

यह हीरा जडी अंगूठी निकली. इसे बेचनेके लिये बाजार में जाकर जवाहीरीओंको मैं दिखला रहा था. तब तुमने आ रोका. बस यही सच्ची हकीकत है. अगर यह मेरा अपराध हो, तो जैसा तुम्हारे धर्म में लिखा हो तैसा करो. चाहे मारो चाहे छोडो.

कोत०--(अंगूठीको सूंघकर) सच है. इस अंगूठी में मछली की बू (वास) आती है. इससे निश्चय यह मछली के पेटमें रही होगी. चलो, महाराजके सामने चलो.

मच्छीमार--चलीये. महाराज के सामने चलें.

कोत०--तुम इस बडे फाटक पर चौकमें ठहरे रहो. मैं अंगूठी का वृत्तांत सुनाकर राजाकी आज्ञा ले आऊं.

धडा १० वा-**पाठ दसवाँ.**

इषारा--नवीन शब्द, नवीन गोष्टी शिकण्यापूर्वी खालील महत्वाच्या गोष्टी अवश्य करा.

साहाव्या धड्यांत दिलेले **विभक्ति-प्रत्यय** व **शब्दयोगी-अव्ययें** हीं सारीं सराव व्हावा म्हणून, या धड्यांत पुढें दिलेल्या **नाम-शब्दांस** जोडून, तीं नामें पूर्ण चालवा. चालवितांना प्रथम लिहून काढून मग तीं तोंडानें **मोठ्यानें** म्हणा किंवा **मोठयानें** वाचा.

आठव्या व **नवव्या** धड्यांतून दिलेलीं क्रिया-शब्दांचीं रूपें पाहून तदनुसार या धड्यांत पुढें दिलेलीं क्रियापदें चालवून **मोठ्यानें** म्हणा किंवा वाचा.

अशा सरावानें फारच फायदा होतो, हें विसरूं नका.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

रूपें कशीं तयार करावींत वगैरे माहिती त्या त्या धड्यांतून सउदाहरण सांगितलेलीं आहे, तीं जरूर तर पाहावीं.

सूचना ३२ वी—या अपूर्णभूत काळच्या रूपांनींच रिती भूतकाळ साधतां येतो. जसें:—तो बोलत असे-**वह बोलता था.** ती नाचत असे-**वह नाचती थी.**

सूचना ३३ वी:—हिंदी क्रियापदाचा **क्रियाधातु,** त्याचें **वर्तमानकाल वाचक,** आणि त्याचें **भूतकालवाचक** ऊर्फ **भूतरूप** यांच्यापासून आणखी तीन महत्वाच्या हिंदी रचना तयार करतां येतात.

(१०) प्रकार.

सूचना ३४ वी:—हिंदी क्रियाधातूस "कर" प्रत्यय लागून सिद्ध होणाऱ्या **पूर्वकालवाचकाचीं** रूपें व उपयोग.

जेव्हां कर्त्यानें एक कृत्य केलेलें आहे आणि तें करून दुसरें एखादें कृत्य तो करीत आहे अशी स्थिति वर्णन करावयाची असते, तेव्हां मराठी भाषेंत पहिलें **कृत्य** दर्शविणाऱ्या क्रिया धातूस "**ऊन**" प्रत्यय लावून एक क्रियारूप बनवितात.

जसें:—बोलून, जाऊन, पिऊन, देऊन, घेऊन. इ.

या रूपांचा खरा अर्थ समजण्यास्तव पुढें दिलेल्या वाक्यांचें बारकाईनें निरीक्षण करा.

रामा येऊन बसला आहे. हनुमान उठून उभा राहिला. जांबुवंतानें मान हालवून होकार दिला. तो डोळे वटारून पाहूं लागला.

या वाक्यांवरून काय अर्थ उत्पन्न होतो ? तर "रामा येऊन [आला आणि] बसला. हनुमान उठून [उठला आणि] उभा राहिला. जांबुवंतानें मान हालवून [मान हालविली आणि] होकार दिला. तो डोळे वठारून [वठारले आणि] पाहूं लागला." असे अर्थ उत्पन्न होतात आणि प्रत्येक वाक्यांतील कर्ता एक कृत्य करून दुसरें कृत्य करीत आहे असा अर्थ असल्याचें दिसून येतें.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

ही रचना हिंदी भाषेंत तयार करावयाची जेव्हां अवश्यकता असेल तेव्हां हिंदी भाषेंत क्रियाधातूस **कर, के, करके** यांपैकीं कोणताही एक प्रत्यय लावावा किंवा धातूस " **ए** " लावावा.

फक्त " **करना** " ह्या क्रियापदास मात्र " **के** " हाच एक प्रत्यय लागून त्याचें " **करके** " असें एकच रूप बनतें. '**कर कर**' असें रूप बनविण्याचा परिपाठ नाहीं बाकींच्या सर्व धातूंचीं तीन तीन रूपें बनतात.

जसें:—**जा कर, जाके, जाकरके, बोलके, बोलकरके, देकर, देके, देकरके, देखकरके.** अशीं रूपें होतात. हा '**कर**' प्रत्ययही हिंदीमध्यें सार्थ वापरण्यांत येतो. "**किया [केलें] और**" याचा अति संक्षेप होऊन हें रूप बनलें आहे. साधारण संक्षेप " **क्यौर** " झाला असता परंतु " **किया** " शब्दांतील अगदीं पहिलें अक्षर " **क** " आणि " **और** " शब्दांतील अगदीं शेवटचें अक्षर **र** या दोहोंच्या संयोगानें **कर** हा प्रत्यय बनला आहे. म्हणून **कर** या प्रत्ययाचा अर्थ शोधून काढावयाचा असल्यास त्या शब्दांच्या मूळच्या आई बाप शब्दांकडे दृष्टी फेंकली तर कर्त्यानें अमूक एक कृत्य करून म्हणजे तें केल्यानंतर दुसरें कृत्य स्वीकारलें असा बोध होतो म्हणजे त्यानें एक काम **केलें आणि**, नंतर दुसरें काम हातीं घेतलें असा अर्थ निघतो म्हणून—

वह आकर बैठा याचा विग्रह **वह आया और बैठा** अथवा **उसने आने का काम किया और बैठा,** असा होतो. **वह जाकर सोई** याचा विग्रह **वह गई और सोई,** अथवा **उसने जाने का**

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

काम किया और सोई असा असून तो खरा अर्थपूर्वक आहे, हें विसरूं नये.

" कर " प्रत्यय लागून बनलेल्या क्रिया धातूचा उपयोग, अशा प्रकारें, जेव्हां एकाच कर्त्याकडून दोन कृत्यें होतात, त्या प्रसंगीं करतात जसें:—

तुम खा कर आओ	तुम्ही जेवून या.
वह जाकर बोली	तिनें जाऊन सांगितलें.
वह बुलाए आया	तो बोलावून आला.
रामा बैठकर पढता है	रामा बसून वाचित आहे.

सूचना ३५:—एकानें एक कृत्य व दुसऱ्यानें दुसरें कृत्य केल्यास ही रचना उपयोगांत आणूं नये. एकाच्याच हातून दोन्हीं कृत्यें घडलीं पाहिजेत.

टीप १—मराठींतील क्रियाविशेषणाबद्दल हिंदीमध्यें या कर-प्रत्यययुक्त-धातूचा उपयोग कधीं कधीं करतात जसें:—

तो मोठ्यानें बोलूं लागला—वह पुकार कर बोलने लगा.

ती रडून ह्मणाली—वह रोकर बोली.

टीप २—मराठींतील ' तेव्हां कुठें ' या सांप्रदायी शब्दसंग्रहाचा अर्थ " आणि मग " अथवा "असें असल्यामुळें", "असें होतें म्हणून" असा असतो, तेव्हां त्याबद्दल हिंदीमध्यें जब जाकर असा प्रयोग योजावा. जसें:—

वह आठ दिन से रोरही थी, जब जाकर उसको पांच रुपये मिले—ती आठ दिवसांपासून रडते आहे तेव्हां कुठें तिला पांच रुपये मिळाले.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

सूचना ३६:-ता वाचकाचा विशेष उपयोग.

(११) वा प्रकार-" ता " प्रत्यययुक्त हिंदी " वर्तमानकाल वाचका"चाच फक्त उपयोग.

संकेतार्थ दर्शविण्यास

ता प्रत्यययुक्त **वर्तमान कालवाचकाचा उपयोग.**

हिंदी धातूस '**ता**' प्रत्यय लाविला कीं, मराठींतील 'त' प्रत्यययुक्त जें वर्तमानकालवाचक असतें, तत्समान हिंदी वर्तमान कालवाचक बनतें. जसें:—**बोलता, चलता, लिखता, लेता, लाता, पूछता, जाता, आता** इत्यादि.

(अ) अशा प्रकारच्या वर्तमानकालवाचकाचाच फक्त उपयोग करून, त्यांचीं रूपें **गा, गे, गी, गीं** या भविष्य काळच्या प्रत्ययांस अनुसरून तयार करून **लिंग** आणि **वचन** ध्यानांत घेऊन, कर्त्याच्या लिंग वचनाप्रमाणें जर त्यांची योजना केली तर **भूत संकेतार्थी** प्रयोगाचीं वाक्यें व क्रियापदें सिद्ध होतील. व " अमूक झालें असतें तर तमूक झालें असतें," असा अर्थ त्यापासून निष्पन्न होईल जसें:—

जर मी येतों तर बरें होतें जर मी आलों असतों तर बरें झालें असतें.	**अगर मैं आता तो अच्छा होता.**
काल पाऊस पडता तर पिकें चांगलीं आलीं असतीं.	**कल पानी पडता तो अनाज अच्छा उगता.**
ती आली असती तर मीही गेलों असतो.	**अगर वह आती तो मैं भी जाता.**

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

टीपः---कधीं कधीं 'होना' या क्रियापदाचीं असलीं हिंदी रूपें घेऊन, तीं रूपें मुख्य क्रियापदाच्या भूतकाळच्या रूपांसमोर ठेवून, उभय क्रियापदांचीं रूपें योग्य स्वरोच्चारानें युक्त करून; कर्त्याच्या लिंगवचनाप्रमाणें चालवितात जसें:---

जर ती आली असती तर मला तें समजलें असतें.	अगर वह आई होती तो मुझे मालूम हो गया होता.
ती उभी होती म्हणून नजरेस आली. जर ती बसली असती तर नजरेस पडली नसती.	वह खडी थी इसवास्ते नजर आई. अगर वह बैठी होती तो वह नजर न पडी होती.
दिलें असतें तर आणलें असतें.	दिया होता तो लाया होता.

इषारा:--बोलपासून हीं वर्तमानकालवाचकाचीं रूपें संकेतार्थी कशीं होतात तें पहा.

मैं बोलता-बोलती	हम बोलते-बोलतीं.
तू बोलता-बोलती	तुम बोलते-बोलतीं.
वह बोलता-बोलती	वे बोलते-बोलतीं.

जसा वर्तमानकालवाचकापासून भूतसंकेतार्थ तयार होतो त्याचप्रमाणें भूतभूतकालवाचकापासून भूतकाल तयार होतो. जसें:-

सूचना ३७ वी:—कालवाचकापासून बनणारा बारावा प्रकार.

(१२) वा प्रकार. भूतकाळ.

मैं बोला-बोली	हम बोले-बोली.
तू बोला-बोली	तुम बोले-बोली.
वह बोला-बोली	वे बोले-बोली.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

मैं बोला=मी बोललों (पु.) मैं बोली=मी बोललें (स्त्री.)
असा वरील रूपांचा अर्थ होतो.

नियम २१ वा:—हिंदी क्रियाधातूस "ता" लावून जसें वर्तमानकालवाचक तयार होतें तसेंच "आ" लागून भूतभूतकालवाचक व भूतकालचें रूप सिद्ध होतें. फक्त वर्तमानकालवाचकानें जरी "वर्तमानकाल" हिंदींत बनत नाहीं. तरी पण फक्त भूतकालवाचकानेंच हिंदींत भूतकाल बनतो. ही गोष्ट पूर्णपणें लक्षांत असूं द्या.

तालीम १० वी.

खालील हिंदीचें मराठी करा: —

हीरा एक रत्न होता है। वह कान से निकलता है। हीरे का रंग अकसर (बहुधा) सफेद होता है। कभी कभी खाकी भी नजर आता है। जब शान (साण) पर चढाते हैं तब चमकदार दिखाई देता है। हमारे चचा के पास एक काला कुत्ता था। उस कुत्ते के गलेमें हीरोंका एक हार था। लोग उस कुत्तेको देखते और अचंभा [आश्चर्य] करते और कहते कि क्या भागवान (भाग्यवान) यह कुत्ता है कि जो बड़ा साहुकार [सावकार] ही बन गया है ! अय कुत्ते ऐसा कैसा हुवा कि यह भारी आलंकार तेरे गले पडा ! कुत्ता बोला, अय महाशय यह मेरी ईमानदारी का फल है.

खालील मराठीचें हिंदी करा.

१. लोकांनीं हातिमताईस विचारलें, कीं, "या जगांत आपल्यापेक्षां (तुझ्यापेक्षां) अधिक योग्य माणूस तूं पाहिलास किंवा

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

(असल्या)चें तूं ऐकलिंस काय ? " तो म्हणाला, " होय, एके दिवशीं मी (जेवणास पुष्कळ लोक बोलावेले) मोठी मेजवानी केली अकस्मात त्याच दिवशीं कांहीं कारणानिमित्त मला जंगलाच्या बाजूस जाणें भाग पडलें. एक लाकूडतोड्या ओझें घेऊन येत आहे असें पाहिलें. त्यास पुसलें ' बंधो ' हातीमचा पाहुणा कां होत नाहींस ? आज सर्व देशभर लोक त्याचे पाहुणे झाले आहेत. तो म्हणाला, " जो आपल्या मेहनतीनें कमावलेली भाकर खातो, तो हातीम पुढें हात पसरत नाहीं. "

२. एक जवान मनुष्य एके वेळीं आपल्या मातेस कांहीं कठोर भाषा बोलला. आई कष्टी होऊन एका कोंपऱ्यांत जाऊन बसली. आणि रडून म्हणाली, " बाल्यपण विसरून गेला. यामुळेंच आतां तोंडांतून असले शब्द निघत आहेत. "

हिंदी संभाषण, १० वें.

१ **वह हिंदी बोल सकता है ?** तो हिंदी बोलूं शकतो काय ?

२ **हां, वह हिंदी बोल सकता है.** होय, त्यास हिंदी बोलतां येतें

३ **वह कितने दिनोंमें हिंदी बोल सका ?**
त्याला किती दिवसांत हिंदी बोलतां आलें ?

४ **वह एक हप्ते में हिंदी बोल सका** =तो एका सप्ताहांत हिंदी बोलूं शकला

५ **क्या हिंदी जबान इतनी आसान है ?**
काय हिंदी भाषा इतकी सोपी आहे ?

६ **हां मराठी जबान जाननेवालोंको हिंदी बहुत आसान है.**
होय, मराठी भाषा जाणणाऱ्यास हिंदी फार सुलभ आहे.

७ **हिंदी भाषा कहां कहां बोलते हैं ?** हिंदी भाषा कोठें कोठें बोलतात ?

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

८ हिंदुस्थान के अकसर इलाकों में हिंदी बोलते हैं.
हिंदी हिंदुस्थानच्या बहुतेक प्रांतांत बोलतात.

९ हिंदी भाषा सब भारत की जबान कब होगी ?
हिंदी भाषा सर्व हिंदुस्थानची भाषा केव्हां होईल

१० जब हिंदुस्थानका हर एक आदमी अपनी मादरी जबान के समान हिंदी सीखेगा तब हिंदी सब हिंदुस्थान की जबान होगी।	जेव्हां हिंदुस्थानांतील प्रत्येक मनुष्य आपल्या मातृभाषेप्रमाणें हिंदी शिकेल तेव्हां सर्व हिंदुस्थानची भाषा हिंदी होईल

हिंदी वाचन पाठ. १० वा.

वे अपनी मातापर सच्चे हृदयसे प्रेम रखते थे, और उनकी सूक्ष्म आज्ञाका भी पालन करते थे। एक समय उनकी माताने, जोकि अपनी गाँवपर थी, इन्हें देखनेको बुला भेजा। सावनका महीना था। शांता अपनी युवावस्थामें थी। नदी नाले खूब चढ रहे थे। ऐसे समयमें शांताराम पांव पियादे ही चल दिये। मार्गमें इन्हें दो नदियाँ मिलीं, पार उतरने के लिये नौकाका निशानतक[1] नहीं था। रातका समय था तो भी शांताराम अपनी जान हथेली पर लेकर तैर गये। अपनेसे बड़े बूढ़ोंको शांताराम बड़े आदरकी दृष्टिसे देखा करते थे। यह जब हायस्कूलके प्रिन्सिपॉल थे तब हायस्कूलके बड़े बाबू जो अब वृद्ध हुए थें और जो इन्हें लड़कपनसे जानते थ और जिन्होंने इन्हें एक बार इनके पिताके कोपसे बचाया था, इनके समीपसे निकलने पर इन्हें सन्मान देनेकी गरज अपनी कुर्सीपरसे उठ खड़े हुए, परंतु प्रिन्सिपॉलने वृद्ध[2] महाशयको उनकी कुर्सीपर आरामसे बिठाकर[3] कहा, मैं आपका अबही[4] बालक शांताराम हूं। मेरे सामने खड़े होकर कृपया मेरा दिल न दुखाइये. मैं आपका बालक हूं।

---

१ पत्तासुद्धा. २ वृद्ध. ३ बसवून. ४ अभी.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

धडा ११ वा–पाठ ग्यारहवाँ.

नियम २२––हिंदींत, कांहीं पुरुषवाचक सर्वनामें, कांहीं क्रिया विशेषणें, कांहीं अव्ययें यांच्यामध्यें असा कांहीं **अक्षर-संबंध** असतो की त्यायोगें ते शब्द झटदिशी व अत्यंत जलद लक्षांत ठेवितां येतात. ते शब्द जलद ध्यानांत ठेवितां यावेत म्हणून आम्हीं याखालीं एक तक्ता देत आहोंत, तो शिकणारांनीं नीट लक्षांत ठेवावा. पण त्यांतील वर्म लक्षांत यावें म्हणून व तो तक्ता नीटपणे शिकतां यावा म्हणून येथें एक उदाहरण देऊं. आणि तेंही प्रथम मराठींतून व नंतर हिंदींतून देऊ. तें पहाः––

आ, अ–हीं अक्षरें अलिकडे, इकडच्या बाजूस, जवळ, सन्निध असा अर्थ निष्पन्न करतात. जसें **एथें**, **असा**, **आ** (=हा), **अधीं**.

क–हें अक्षर प्रश्नार्थ सुचवितें. जसें:––**कोठें**, **कसा**, **कोण**, **कधीं**.

त–हें अक्षर दूरत्व, पलीकडे, दुसरीकडे असा अर्थ निष्पन्न करतें. जसें:––**तेथें**, **तसा**, **तो**, **तधीं**. [हें अक्षर संबंध पूर्ण करतें].

ज–हें अक्षर संबंध सुचवितें. जसें:––**जेथें**, **जसा**, **जो**, **जधीं**.

टीप—ज्या अक्षरानें संबंधी–शब्दाच्या अर्थाची कल्पना पूर्ण होतें त्यास **संबंधपूरक** किंवा **संबंध पूर्ण** करणारा शब्द म्हणावें.

जसें:––**जेव्हां** तूं येशील **तेव्हां** मी जाईन.

हिंदी उदाहरणें (सार्थ मराठी अर्थासह).

एथें	**यहाँ.**	असा	**ऐसा.**
तेथें	**वहाँ.**	तसा	**वैसा, तैसा.**
जेथें	**जहाँ.**	जसा	**जैसा.**
तेथें	**तहाँ-वहाँ.**	तसा	**वैसा–तैसा.**
कोथें-कोठें.	**कहाँ.**	कसा	**कैसा.**

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

सर्वनामें, सर्वनामात्मक–क्रियाविशेषणें, त्यांचे उपसर्ग, व उपसर्गांचे अर्थ दाखविणारा तक्ता.

प्रकाराचें कार्य.	अ, इ, य सान्निध्यदर्शक	उ, व, त दूरत्व दर्शक	क, प्रश्नदर्शक प्रश्नार्थी	ज, संबंध दर्शक	त, संबंध पूरक
१. सर्वनामें.	**यह**–हा, ही, हें	**वह**–तो, ती, तें	**कौन**–कोण	**जो**–जो, जी	**वह**–तो, ती
२. कालवाचक क्रियावि.	**अब**–आतां	**तब**–तेव्हां	**कब**–केव्हां	**जब**–जेव्हां	**तब**–तेव्हां
३. स्थिरस्थलवाचक क्रि. वि.	**यहां**·येथें	**वहां**–तेथें	**कहां**–कोठें	**जहां**–जेथें	**तहां**–तेथें
४. गतीस्थल वा. क्रि. वि.	**इधर**–इकडे	**उधर**–तिकडे	**किधर**–कोणीकडे	**जिधर**–जिकडे	**तिधर**–तिकडे
५. रितीवाचक क्रि. वि.	**यों, यूं**–असा	**वों, वूं**–तसा	**क्यों, क्यूं**–कसा	**जो, ज्यूं**–जसा	**त्यों, त्यूं**–तसा
६. परिणाम वा क्रि. वि.	**इत्ता**–एवढा	**उत्ता**–तेवढा	**कित्ता**–केवढा	**जित्ता**–जेवढा	**तित्ता**–तेवढा
७. परिमाण संख्यावाचक.	**इतना**–इतका	**उतना**–तितका	**कितना**–कितका	**जितना**–जितका	**तितना**–तितका
८. उभयान्वयी अव्यय.	—	--	—	**जो**–जर	**तो**–तर
९. विशेषणात्मक.	**ऐसा**–असा	**वैस**–तसा	**कैसा** कसा	**जैसा**–जसा	**तैसा**–तसा

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

कांहीं हिंदी क्रियापदें.

मुक्त करविणें–छुड़ाना थांबणें–ठहरना बंद करणें–बंद करना.
पोहणें–पैरना. चोरणें चोरना. पाठविणें–भेजना.
सांगणें–बताना राहणें–रहना. वाचणें–पढ़ना.

कांहीं कांहीं नामशब्द–धंदे वाले.

म. अर्थ	हिंदी पुल्लिंगी नाम	त्याचें स्त्रीलिंग	म. अर्थ	हिंदी पुल्लिंगी नाम	त्याचें स्त्रीलिंग
गवळी	अहीर	अहीरी.	कुंभार	कुम्हार.	कुम्हारी.
शिष्य	चेला.	चेली.	परात	थाला.	थाली.
दास	चेटा	चेटी.	पोपट	तोता.	तोती
गाढव	गद्धा	गद्धिया.	घागर	घडा	घडिया.
कुत्रा	कुत्ता	कुतिया	मांजर	बिल्ला	बिलिया.

क्रिया विशेषणें–रीतिवाचक.

जैसे–जसें. ज्यों–ज्याप्रमाणें. कैसे–कसें.
वैसे–तसें. त्यों–त्याप्रमाणें. क्यों–कशाप्रमाणें.
ठीक–बरोबर. ठीकठीक–अगदीं बरोबर. क्योंकर–कसें.
सचमुच–खरोखरी. झूठमूठ--लबाडीनें. आसानीसे–सहज.
बिला सबब–व्यर्थ. बिनाकारण–उगीच. किस तरह–कसें ?

कालवाचक क्रि॰ वि॰

जब–जेव्हां. तब–तेव्हां. कब–केव्हां.
अब–आतां. पीछेसे–नंतर. *कल–उद्या, काल.

*(क्रियापदांच्या रूपावरून व काळाप्रमाणें)

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

परसूं } —परवा, (गेलेल्या किंवा येणाऱ्या क्रियेच्या काळाप्रमाणें)
परसों }

आजकाल—आतांशा, हल्लीं, आज काल.

प्रतिदिन—दररोज, रोज रोज.

सबेरे सबेरे—[लवकर] सकाळीं, पहाटेस, प्रभातकालीं.

कभी नहीं—केव्हांहीं नाहीं, न कधींही, मूळींच न.

हमेशा, सदा—नेहमी, सदोदीत, निरंतर.

बहुधा, बारबार, अकसर—वारंवार, वरचेवर.

कबसे—केव्हांपासून. यहांसे—येथून. बडीरात-रात्रीं फार वेळ.

परसों—परवां तरसों—तेरवां. नरसों—एरवां.

अबसे—एव्हांपासून. बार बार—फिरफिर—पुन्हां पुन्हां.

झटपट, जल्दाजल्द—लवकर लवकर; झटपट.

टीपः—दूर व देर हीं अरबीं स्त्रीलिंगी—क्रिया विशेषणें पूर्वीच्या एखाद्या आ कारांत क्रियाविशेषणास स्त्रीलिंगी स्वरूप घेणें भाग पाडतात. जसें:—कितनी दूर कितनी देर. बडी दूर. बड़ी देर.

नियम २३:—लगना—आरंभ करणें, सुरूं करणें. देना—परवानगी देणें . पाना—परवानगी मिळणें. मोकळीक मिळणें.

या वरील तीन्ही क्रियापदांबरोबर जोडून येणाऱ्या मुख्य क्रियापदांचें धातु-साधित-नाम ‘ ए ’ कारी होतें. जसें:—

जाने लगना, खाने लगना, देने लगना, आने देना, बोलने देना, देने देना, लगने देना, मारने देना, पाने देना, आने पाना, बोलने पाना, देने पाना, लगने पाना, मारने पाना, खाने पाना.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

उदाहरणें:--

मैं जाने लगा-मी जाऊं लागलों. हम जाने लगेंगे-आम्ही जाऊं लागूं. तुम खाना पावोगे-तुम्हांला खावयाची मोकळीक असेल. वह देखने पाई-तिला पहायला सांपडले. वे आने पाये-त्यांना यायला मिळालें.

तालीम ११ वी.

पुढील मराठीचें हिंदी करा:—

चार बैल एकत्र रहात होते. ते सदा एक दुमऱ्याजवळ राहत असत. ते एकमेकांस मदत करीत व आपले व आपणां सर्वांचें रक्षण हिंस्रपशूंपासून करीत असत. एक सिंह वारंवार त्यांना भेटत असे. आणि त्यांच्यापैकीं एकास आपलें भक्ष्य करण्याची इच्छा करीत असे. त्यांच्यापैकीं प्रत्येकास एकएक करून, तो मारूं शकता पण जेव्हां ते एकत्र (समूहांत) असत, तेव्हां त्यांना सर्वांना एकत्रपणें मारणें, त्याला कठीण होतें. शेवटीं, त्या सिंहानें त्यांना अशा गोष्टी कथन केल्या, कीं, ज्यांनीं त्यांना एकमेकांचे शत्रू बनविलें. ते आपसांत भांडलें. आणि त्यांचे वांकडें पडलें, आणि तें एकमेकांपासून दूर झाले. ते वेगवेगळे झाले आहेत, असें पाहून, तो प्रत्येकापाशीं आला. त्यानें त्यास मारिलें. आणि अशा प्रकारें त्या सर्वांना त्यानें खाऊन टाकिलें. हा कशाचा परिणाम ? हा अज्ञानाचा परिणाम ! ! तर मग शिका. ज्ञान संपादन करा. म्हणजे तुम्ही शहाणे व्हाल. तुमचें अज्ञान तुमच्यापासून पळून जाईल. स्वतःविरुद्ध विभागलेलें घर उभें राहूं शकत नाहीं.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

पुढील हिंदीचे मराठी करा:--

एक दिन बिरबल अकबर बादशहाको बोला कि आज अस्मान साफ था। हवा बहुत गरम नथी। क्या, आज आप शिकारको गये थे. आप शिकार कर चुके? अगर शिकार को न गये थे तो फिर आप इतनी देर क्या करते थे. बादशाह हंस गये और बोले कि अगरचे मैं जंगल में न गया था और चतुष्पादों का शिकार न किया था तो भी मैं घर में बैठा था और षट् पादोंका शिकार कर रहा था. वह षट्पाद कौन थे? वे मख्खियां थीं.

हिंदी बातचीत ११ ग्यारहवीं. (अर्थ किलींत)

एक बोला—वाहवा! कैसी अच्छी बात है?

दुसरा—कहां है? कहां है? वह बात क्या जिसे तुम देखने लगे? मुझे भी थोडी बतादो.

ए०—वह देखो, आस्मान मे चांद निकल आया है और उसके पीछे पीछे दो चमकदार सितारे भी आने लगे. देखो वे भी कैसे तेजदार हैं, और आँखोंको कैसे आनंदित करते हैं.

दु०—हां. सच है! वह देखो अब वे ऊपर ऊपर आने लगे. वे दोनों भी गोया चांदकी बिबीयाँ नजर आती हैं. क्या? ज्योतिष लोगोंने उनको कोई नाम नहीं दिया है? मैं समझता हूं कि उनको कोई नाम दिया होगा.

ए०--अगर नाम होगा तो एकका नाम कृत्तिका और दुसरी का नाम रोहिणी होगा.

दु०—क्यों कर तुम ऐसा समझते हो. कि उनके यही नाम होंगे. यह तुम किसपरसे समझते हो.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

पहला कहने लगा—मैं इसपरसे समझता हूं कि किताबोंमें लिखा है कि चंद्रको सत्ताईस बिबियां हैं. वह सत्ताईस नक्षत्र हैं. और उनमेंसे कृत्तिका और रोहिणी ये दो खूब सूरत, तेजदार और सुंदर हैं. इसपरसे मैं समझता हूं कि कदाचित् ये दो वही हों.

दुसरा पूछने लगा—अगर यह किताबी बातें सच्ची हों तो यही दो नक्षत्र वे होंगे.

पहला--किताबोंमें और अखबारोंमें जो कुछ लिखते हैं वह सब कुछ सत्य नहीं होता है. परंतु सत्य बातांएं जरूर जरूर उनमें लिखी जाती हैं.

दुसरा—मेरे ध्यानमें इसका अर्थ नहीं जमा.

पहला--इसका अर्थ यही है कि अगर कोई बात सच्ची है और लिखनेवाला वह लोगोंको बताना चाहता है, तो वह ऐसी सच्ची बात वर्तमानपत्र द्वारा अथवा पुस्तकें प्रकाशित करके लोगोंको बताता है. फिरभी कोई कोई अंदाजी बातें भी,-अगरचे वे सच न हों,—सच मानकर उनमें शामिल कर देते हैं.

हिंदी वाचन पाठ ११ ग्यारहवाँ.

क्रोध मत करो, यह भी कठिन बात है. नौकर काम न करेगा. जवाब देगा. क्रोध आ ही जायेगा. पर नहीं आना चाहिये. कोई हमें कडी बात सुनाएगा. वह खुशीसे सहनी होगी. हाँ, क्रोध तो आना ही नहीं चाहिये. हम चाहते हैं कि अमुक काम हो. नहीं हो सकता. क्रोध आ ही जायगा, पर नहीं आना चाहिये. हमें कोई कष्ट दे, मारे, पीटे, गला काट डाले, क्या कभी क्रोध करना न होगा ? हाँ गुरुकी आज्ञा और शिक्षा तो यही है कि " क्रोध न करो. "

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

" सच बोला करो. " इस बातका हर काममें ध्यान रखना होगा हमसे कोई अपराध हो ही जायगा, इसपर दण्ड मिलेगा, तो भी गुरुजनोंसे सचही कहना पडेगा.

धडा १२ वा–पाठ १२ बारहवाँ.

हिंदी मराठी शब्द.

पियाज–कांदा.	भवन–घर.	बोझ–ओझें.
बछड़ा–वासरूं.	मोम–मेण.	रक्षा–रक्षण (स्त्री.).
बेवकूफी–मूर्खपणा (स्त्री).	बीज–बी.	मुर्गी–कोंबडी.
राज–राज्य.	रास्ता–रस्ता.	शोर–गोंगाट.
संसार–जग.	पुरखा–पूर्वज.	प्रतिज्ञा–वचन (स्त्री)
बढ़ई–सुतार.	सुतार–सानार.	कहार–पाणीवाला.
बरतन–भांडें.	बात–वस्तु, गोष्ट (स्त्री.).	बाल–केस.
भेट–नजराणा.	मछवा–कोळी.	मछली–मासा.

कांहीं क्रियापदें.

जांचना–तपासणें.	खोना–गमावणें.	बताना–दाखविणें.
मचाना–पसराविणें.	मांगना–मागणें.	घुमना–फिरणें.
कसना–आवळणें.	सोचना–विचार करणें.	घुलना–वितळणें.
खुलना–उघडणें (अक.)	खोलना–उघडणें. (सक.)	

हिंदी अंक.

मूलांक क्रमांक समुदाय वाचक व अनुक्रमांक.

१ एक–पहला	११ ग्यारह–ग्यारहवां.	२१ इकीस–इकीसवाँ.
२ दो–दूसरा.	१२ बारह–बारहवाँ.	२२ बाईस–बाइसवाँ.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३ तीन-तीसरा	१३ तेरह-तेरहवाँ.	२३ तेईस-तेईसवाँ.
४ चार-चौथा	१४ चौदाह-चौदाहवाँ.	२४ चोबीस--वाँ.
५ पांच-पांचवाँ	१५ पन्द्रह-पन्द्रहवाँ.	२५ पच्चीस-पच्चीसवाँ
६ छ—छटा	१६ सोलह-सोलहवाँ.	२६ छब्बीस-वाँ.
७ सात-सातवाँ	१७ सत्रह-सत्रहवाँ.	२७ सत्तावीस-वाँ.
८ आठ आठवाँ	१८ अठारह-अठारहवाँ.	२८ अट्ठाईस-वाँ.
९ नौ-नवाँ	१९ उन्नीस-उन्नीसवाँ.	२९ उनतीस-वाँ.
१० दस-दसवाँ	२० वीस-वीसवाँ.	३० तीस-तीसवाँ.
४० चालीस-वाँ.	५० पचास-पचासवाँ.	६० साठ-साठवाँ.
७० सत्तर-वाँ.	८० अस्सी-अस्सीवाँ.	९० नव्वे-नव्ववाँ.
१०० सौ-सौवाँ.	हजार-हजारवाँ.	सहस्र-सहस्रवाँ.
लाख-लाखवाँ.	करोड-करोडवाँ.	

टीप—सातपुढें प्रत्येक नंबरास म्हणजे संख्येस मराठींत **वा** लावितात, त्याप्रमाणें हिंदींत **वाँ** किंवा **वां** हे आकारांत अनुनासिक लावावें. आकारांत विशेषणाप्रमाणें याचीं रूपें **वें, वीं**, अशीं प्रसंगाप्रमाणें बदलावींत.

नियम २४ वा:—कोणत्याही क्रियाधातूस, **शकना**-शकणें; **चुकना**-करून संपविणें, अगाऊच करून चुकणें; असें अर्थ उत्पन्न होतात. जसें:—**चल सकना, बोल सकना, लिख चुकना. दे चुकना.** उदाहरणें—**मैं चल सकता हूं**—मी चालूं शकतो. **वह जा सकी**—तिला जातां आलें, ती जाऊं शकली. **हम खा चुके**—आम्ही [केव्हांचेच] जेवून चुकलों. **वह दे चुका**—तो देवून चुकला. **साहेब लिख चुके**—साहेब लिहून चुकले. **मैं बोल चुका**—मी बोलून चुकलों.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

तालीम १२ वी.

खालीं दिलेल्या हिंदी वाक्यांचें मराठी भाषांतर कराः–

" १. वह लडकियाँ गा चुकी हैं. २. उनका हेत बंबई जानेका है. ३. उनके पास एक लोहार और एक चम्हार है. ४. लोहार क्या कर सकता ? ५. जब कोई पेटी या संदूक खोलनेका काम पडता है, तो लोहार को बुलाते हैं. ६. वह संदूक लेकर क्या करता है ? ७. संदूक के कीले [खिळे] वह निकालता है. ८. चम्हार क्या करता है ? ९. अगर किसी की जूती या चप्पल फट जाती है, तो चम्हार उनको दुरुस्त करता है. १०. बहुत अच्छा हम अब जाएंगे.

पुढील मराठीचें हिंदी कराः––

असें ऐकण्यांत आलें आहे कीं कोणी एका फकीरानें कोणा बादशाहाची त्याच्या अत्याचाराबद्दल निंदा केली. बादशाहाला ही गोष्ट वाईट लागली. आणि त्यानें त्यास कैद केलें. फकीराच्या एका मित्रानें त्यास म्हटलें.* तूं हें चांगलें केलें नाहींस. बादशाहांना असल्या गोष्टी सांगतां कामा नये. फकीर म्हणाला मीं जें बोललों तें खरें आहे. या कैदेची भीति काय ती दोन चार दिवसाची. परंतु सत्य चिरंजीव असतें. तें अमर व अविनाशी असतें. बादशाहाच्या कानांवर ही गोष्ट गेली. फकीरास त्यानें निरोप पाठविला, कीं, अशा समजूतींत राहूं नकोस की दोन चार दिवसांनीं सोडतील, तुला

---

*कहना म्हणणें. पूछना–विचारणें, दर्याफ्त करना–चौकशी करणें. यांच्या कर्मांना हिंदींत " से " लागतो. (पहा किंवी.)

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

त्याच कैदेंत मरावें लागेल हें ऐकून फकीर म्हणाला, जाऊन बादशाहास सांगा, कीं, मला असली धमकी देऊं नकोस. हें आयुष्य दोन चार दिवसांपेक्षां जास्त राहणार नाहीं. मला सुख दुःख दोन्ही समान आहेत. तूं मला उच्चासनावर बसविलेंस तरी त्याचा आनंद (वाटणार) नाहीं, व डोकें उडविलेंस तरी त्याचें मला दुःख नाहीं. मी मेलों तरी सत्य मरणार नाहीं. तें अमर राहील.

हिंदी वाचन पाठ १२ वाँ.

हिमालय पहाड़ोंका सबसे उंचा शृंग धवलगिरि जहांसे गण्डक नदी निकली है, समुद्रके जल पृष्ठसे कुछ उपर २९००० फुट ऊंचा है। जम्नोत्रीका पहाड़ जिसके नीचेसे जमना निकली है, प्रायः २६००० फुट और पुरगिल पहाड जो पित्ती और सतलज नदीके बीचमें हैं प्राय २३००० फुट ऊंचा है। नीति घाटी जिसे लीति भी कहते हैं, बदरीनाथसे ईसान की तरफ दोली नदीके किनारे कुछ ऊपर १६००० फुट समुद्रसे बलंद है। कमाऊ गढवाल वाले इसी घाटीसे हिमालयपार होकर तिब्बत और चीनको जाते हैं। हिमालयके पहाडोंमें प्राय तेरह हजार फुटकी ऊंचाईतक तो जंगल भी होता है और आदमी भी बसते हैं और खेतीबाड़ी करते हैं। फिर १३००० फुटसे ऊपर बर्फही बर्फ रहती है। जो पहाड़ १३००० फुटसे कम और ७००० से अधिक ऊंचे होते हैं, उनपर केवल जाड़ेके दिनोंमें थोडी बहुत बर्फ गिरजाती है. हिमालय पहाडोंसे बहुत बड़ी बड़ी, लंबी चौड़ी नदियाँ निकल बहती हैं.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

धडा १३ वा—पाठ तेहरवाँ.

कांहीं हिंदी क्रियाविशेषणें.

हिंदी मराठी.	हिंदी मराठी.	हिंदी मराठी.
अनुसार—प्रमाणें.	उपरांत—नंतर.	फिर—फिरून.
लगभग—सुमारें.	अगरचे—जरी.	समान—सम, बरोबर.
हमेश—नेहमीं.	आसपास—सभोंवार.	और—आणि.
पर्यंत—पर्यंत.	क्याक्या-त्याचप्रमाणें.	क्योंकि—कारण.
लेकिन—परंतु.	नित्य—सदैव.	भी—ही, सुद्धां.
निहायत—फार.	क्यूंकर ?—कसें ?	के बेर ?-किती वेळ ?
कैसाही—कसेंही करून.	जो—जर.	अगर—जर.
तुरत—एकदम. [तर.	इसालिये—यास्तव.	कुछ—कांहीं.
किस लिये कि-कां म्हणाल	और—कांहीं.	अब—आतां.
और क्या—अर्थातच.	एकबेर—एकवेळ.	बल्कि-इतकें नव्हे तर.
या—किंवा.	निर—बाहेर.	ऊपर—याहीउपर.
जब—जेव्हां. [आतां.	तब—तेव्हां.	अभी—आतांच.
अभिकेअभी-आतांच्या	टीका—कडे.	रहित—शिवाय.
सो—म्हणून.	याने—म्हणजे.	क्यों—कां ?

वीसापुढचें हिंदी अंक.

२१ इक्कीस	३१ इकतीस	४१ इकतालीस	५१ इकावन
२२ बाइस	३२ बत्तीस	४२ बयालीस	५२ बावन
२३ तेईस	३३ तैंतीस	४३ तेंतालीस	५३ तिरपन
२४ चोवीस	३४ चौंतीस	४४ चौंआलीस	५४ चोवन
२५ पचीस	३५ पैंतीस	४५ पैंतालीस	५५ पचपन

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२६ छब्बीस	३६ छत्तीस	४६ छियालीस	५६ छप्पन
२७ सताईस	३७ सैंतीस	४७ सैंतालीस	५७ सतावन
२८ अठाईस	३८ अड़तीस	४८ अड़तालीस	५८ अट्ठावन
२९ उन्तीस	३९ उन्तालीस	४९ उनचास	५९ उनसाठ
३० तीस	४० चालीस	५० पचास	६० साठ
६१ इकसठ	७१ इकहत्तर	८१ इकासी	९१ इकानवे
६२ बासठ	७२ बहत्तर	८२ बयासी	९२ बानवे
६३ तिरसठ	७३ तिहत्तर	८३ तिरासी	९३ तिरानवे
६४ चौसठ	७४ चौहत्तर	८४ चौरासी	९४ चौरानवे
६५ पैंसठ	७५ पचहत्तर	८५ पचासी	९५ पचानवे
६६ छियासठ	७६ छिहत्तर	८६ छियासी	९६ छियानवे
६७ सरसठ	७७ सतहत्तर	८७ सतासी	९७ सतानवे
६८ अड़सठ	७८ अठहत्तर	८८ अठासी	९८ अठानवे
६९ उनहत्तर	७९ उनासी	८९ नवासी	९९ निन्यान-
७० सत्तर	८० अस्सी	९० नव्वे	१०० सौ [वे.

हिंदी अपूर्णांक.

पांव किंवा **पांव**---।- पाव, **आधा**---॥- अर्धा; **पाउना** किंवा **पौना**--॥।- पौना; **तिहाई**--तिजाई; **सवा**--१। सवा, **डयोडा** किंवा **देढ़**--१॥ दीड; **पौनेदो**--१॥। पावणे दोन; **पावनेतीन**--२॥। पावणेतीन; **सवातीन**--३। सवातीन. कोणत्याही संख्येच्यापूर्वी " **सवा** " घालून " पाव जास्त;" " **देढ़** " घालून " अर्धा जास्त, " " **पौन** " घालून " पाऊण कमी " असा अर्थ होतो.

संख्या विशेषणें.

अकेला--एकटा. **दूना**--द्विगुणी, दुप्पट. **तिगुना**--तिप्पट. **चौगुना**--चौपट. पुढें कोणत्याही संख्येस ' **गुना** '--लावून " तितक्या पट " समजाव्यात.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

एक एक, दोन दोन, आठ आठ, वीस वीस वगैरेचा उपयोग मराठी प्रमाणें करावा.

टीप---कोणत्याही संख्येस " ओं " लावून तितके ' सर्वच्या सर्व किंवा सर्वजण '-असा अर्थ होतो जसें:-**बीसों बोले**-वीसच्या वीस बोलले. **दोनों गये**.--दोघेही गेले.

नियम २५ वा:---कोणत्याही क्रिया धातूस " **रहना** " जोडून किंवा कोणत्याही वर्तमान काल वाचकास "**रहना**" किंवा " **जाना** " जोडून " **स्थिती दर्शक** " संयुक्त क्रियानाम तयार करतां येतें [पहा पृष्टें ४५।४६] जसें:---

चलते रहना-चालत असणें-राहणें.

चल रहना--,, ,, ,,

पढ रहना-वाचत ,, ,,

पढते रहना--,, ,, ,,

पढते जाना--,, ,, ,,

टीप--बहुधा हीं वर्तमान काल वाचकें सर्व स्थलीं " **ए** " कारांतीं असतात पण कांहीं प्रसंगीं " **आ** " कारांत विशेषणा सारखी चालतात.

नियम २६ वा:--**कर्म कर्तरी प्रयोग**.*

जेथें कर्माच्या लिंगवचना प्रमाणें कर्ता असेल, तो कर्म कर्तरी प्रयोग. पाहा पानें २६, २७, २८. हिंदीमध्यें ही रचना मराठी-

---

* यास कोणी कोणी कर्मणी प्रयोग म्हणतात. पण जेथें कर्माच्या लिंग-वचन-पुरुषाप्रमाणें क्रियापद असेल तेथें त्यास **कर्म कर्तरी** म्हटल्यानें व तदनुरूप चालल्यानें हिंदी रचना करणें सोपें जातें व रचना जलद येते.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

प्रमाणेंच करावी. फक्त ने हा एकच प्रत्यय कर्त्यास लावावा. आणि कर्म हाजर नसल्यास किंवा हाजर असून त्यास को प्रत्यय लागलेला असल्यास क्रियापद पुलिंगी एक वचनीं तृ. पु असावें जसें:—रामने रोटी खाई। उसने छिया। उसने किया। उसने मुझको मारा। लडकीने वह किताब पढी।

तालीम १३ वी–हिंदीचें मराठी करा.

१. लड़की गा रही थी। २. वह आ गया है। ३. बिल्ली बोली। ४. तारे चमके। ५. सिपाही चले गये हैं। ६. वे आ पहुँचे हैं। ७. कुत्ता भोंक चुका। ८. हम हंसे। ९ नाव डूब गई है। १०. चन्द्रमा चमक रहा था। ११. हमने पढ लिया है। १२. वह बोल चुका है। १३. तुम बोल रहे थे। १४ मैं कूद चुका हूँ। १५. सूरज उदय हुआ। १६. चन्द्रमा अस्त हो गया है। १७. सूर्य्य उदय हो रहा था। १८. वृक्ष फूल चुकें हैं। १९. कुक्कुट शब्द कर चुका है। २०. घड़ी बज रही थी। २१. बिल्ली बोल चुकी है। २२. कुक्कुट बोल रहे थे। २३. वह आ गया है। २४ मैं आ रहा था। २५. मनुष्य जोरसे रो रहे थे। २६. बालक रो रहा था। २७. हम स्नान कर रहे थे। २८. क्या मैंने यह अशुद्धता परसों नहीं शुद्ध की थी? हां की थी। २९. क्या पुस्तकालयके रक्षक ने कल रातको कोठडी बंद की थी? हाँ। ३० क्या तुम संध्याके समय अपने बागमें बहुधा चला फिरा करते हो? हाँ. ३१. क्या मैंने तुमको हल्ला मचानेको कई वार नहीं बजाया?

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३२. हां बजाया है। ३३. क्या आज सवेरे मालीने इन पेडोंको पानी दिया है? नहीं दिया। ३४. क्या मैं तुम्हारे काम में सहायता नहीं करता हूँ? ३५. अवश्य करते हो। ३६. इस गूढ बातके मेरे वर्णनको तुम समझते हो? हाँ। ३७ क्या तुमने इस शीशेके तोड़नकी खबर मुझसे सच सच कह दी है? हाँ। ३८. क्या उसने यह ठीक किया है। ३९. क्या तुम पारसाल बंबईमें थे? नहीं। ४०. क्या वह परसोंसे पाठशालासे गैरहाजिर है? बलके (इतकेंच नव्हे) चार दिनसे गैरहाजिर है? ४१. क्या मैं पाठशालामें सूर्योदयसे पहिले नहीं पहुंच जाता हूं। ४२. हां पहुंच जाते हो।

पुढील मराठीचें हिंदी करा:––

एके दिवशी एक राजा नदी किनाऱ्यानें फिरत होता. जेव्हां अगदीं पाण्याच्या संन्निध पोंचला, त्याला पाण्याच्या आंत तीन मासे दिसले. एक मासा फारच लहान होता. त्याला खावें म्हणून बाकीचे दोन्ही मोठे मासे पळत सुटले होते. लहान मासा सर्वांत पुढें होता. दुसरे दोन्ही त्याच्यामागें. राजा मनांत म्हणतो, जर माशानें माशात खावें, जनावरानें जनावरास खावें, तर मग कसलें आश्चर्य किं मानवानें ही मानवास खावें. हें जग नाशवंत आहे आणि याचें हेंच प्रत्यंतर कीं माशास मासा खातो. ईश्वराशिवाय कोणासही स्थाईकत्व (चिरत्व नाहीं). यासाठीं हे मानवप्राण्या, हें जग सोडून जाण्यापूर्वी जर करायचेच असेल, तर सत्कृत्यें आणि पुण्याई कर. कारण देवास चांगुलपणा आवडतो, आणि भलेपणानें देव संतुष्ट व आनंदित होतो.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

हिंदी बातचीत १३ तेरहवीं.

प्र०—तुम्हारे के भाई हैं ?

उत्तर०—मेरे पांच भाई है.

प्र०—तुमको छोडकर पांच भाई हैं ?

उ०—हां, साहब, वरनः मैं कहता कि हम छ भाई हैं.

प्र०—"मेरे पांच भाई हैं," और "हमारे छः भाई हैं." इन दो वाक्योंमें क्या फर्क है ?

उ०—"मेरे पांच भाई हैं," इसका अर्थ मुझको छोड़कर (मेरे शिवा) मेरे मांबापको और पांच बेटे हैं." "हम छः भाई हैं" इसका अर्थ "मुझको पकड़कर (मुझे गिनकर) मेरे मांबापको छ बेटे हैं."

प्र०—हां समझ गया. जब तुम कहते हो कि "मेरे पांच भाई हैं," तब तुम अपनेको नहीं गिनते हो. और जब तुम कहते हो कि "हम छः भाई है" तब तुम अपनेको उनमें गिनते हो.

उ०—ठीक, ठीक, ऐसींही बात है.

प्र०—तुम्हारे भाई किधर हैं ?

उ०—एक लष्करमें है दूसरा तहसीलदार है. तीसरा डाक्टर है. चौथा पाठशालामें सीखता है और पांचवा तीन बरसकी उम्रका होनेसे घरमें रहाता है.

प्र० अच्छा. यह दो रुपया लो. और उस छोटे लडकेको मेवा खिलाव.

उ०—आपके बहुत उपकार हैं.

हिंदी वाचनपाठ १३ तेरहवाँ.

पारा एक ऐसी धातु है जो पानीकी तरह द्रव है. यह सोना छोड़कर बाकी सब धातुओंसे भारी होता है. पारेमें और गले हुए सीसेमें भी चांदी इत्यादिके टुकड़े ढाल दिये जाएँ तो तैरने लगें. पारा सभी धातुओंमें जल्दही मिल जाता है. यह भी बड़े

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

कामकी धातु है. इससे अनेक वैज्ञानिक यंत्र बनाये जाते हैं. वैद्य लोग इससे तरह तरहकी दवाइयाँ बनाते हैं. गंधकके साथ मिलकर यह काला हो जाता है, सेंदुरमें पारा होता है.

धडा १४ वा. पाठ चौदहवाँ.

नियम २७. प्रत्यक्ष व अप्रत्यक्ष कर्ता.

जेव्हां **कृति करणारा** कर्ता विभक्ती प्रत्यय युक्त असतो, तेव्हां त्या नामास **प्रत्यक्ष** किंवा **अम्मलदार कर्ता** म्हणावें. जसें:—तो पाणी पितो **वह** (प्र. क.) **पानी** (कर्म) **पीता है.** त्यानें भाकर खाल्ली **उसने** [अ. प्र. क.] **रोटी** (कर्म) **खाई.** माझ्या पाशीं एक रुपया आहे **मेरे पास** (अ० प्र० क०) **एक रुपया** (क०) है. मला हें माहीत होतें **मुझ को** (अ० प्र० क०) **वह** (क०) **मालूम था.** तिला दूध आवडलें **उसको** (अ० प्र० क०) **दूध** (क०) **पसंद था.** माझ्यानें खाववत नाहीं **मेरेसे खाया नहीं जाता है.** यांतील शेवटच्यांत कर्म दृश्य नाहीं. यास्तव मराठींत क्रियापद नपूंसक लिंगी व **हिंदींत** पुलिंगी असतें. पहा पान २८ वरील सूचना.

टीपः—अप्रत्यक्ष कर्ता ज्या वाक्यांत येतो,त्यांतील **क्रियापद** मराठींत व हिंदीत कर्माप्रमाणें चालतें. कर्म वापरलें नसेल तर मराठींतलें क्रियापद नपुंसकलिंगी व हिंदींतलें क्रियापद पुलिंगी असतें (पहा सूचना पृष्ट २८).

कांहीं सकर्मक क्रियापदें.

लिखना—लिहीणें. **पढना**—वाचणें. **पेहरना**—पोषाक करणें. **देखना**—पाहणें. **सूंघना**—हुंगणें. **छूना**—स्पर्श करणें. **सुनना**—ऐकणें.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

काहीं अकर्मक क्रियापदांचीं सकर्मक व प्रयोजक रूपें थोडयाशा फरकानें, मराठी प्रमाणेंच हिंदींतही करतात जसें:—

मूळ अकर्मक क्रि.	मराठी अर्थ.	सकर्मक रूप.	'प्रयोजक रूप'
बढना	वाढणें	बढाना	बढवाना
फिरना	फिरणें	फिराना	फिरवाना
उठना	उठणें	उठाना	उठवाना
गिरना	पडणें	गिराना	गिरवाना
चलना	चालणें	चलाना	चलवाना
दबना	दबणें	दबाना	दबवाना
पकना	पिकणें	पकाना	पकवाना
खिलना	उमलणें	खिलाना	खिलवाना

तखता—फळी	दर्द—दुखः	दाम - किंमत
दीवार—भींत	दुकान—दुकान	कहानी—गोष्ट
पौदा—रोप	बहाना—ढोंग	मछली—मांसा
मछवा—कोळी	मजदूर—मजूर	भेंट—भेट

नियम २८:—खालीं दिलेल्या क्रियापदांस **चतुर्थी विभक्तीं**तले कर्ते लागतात.

भाना	आवडणें	पसंद होना	पसंत पडणें
आना	येणें, जाणणें	मालूमहोना	ठाऊक असणें
नजर आना	दिसणें	सूझना	बनणें, होणें
दिखाई देना	दिसणें	संतान होना	अपत्य होणें
निराहार बीतना	उपास काढणें	दंड होना	दंड होणें
सुनाई देना	ऐकूं येणें	लगना	लागणें

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

कबूल होना	मान्य होणें	**रंज होना**	त्रास होण
देर होना	उशीर होणें	**अवश्य होना**	अवश्य वाटणें
जान पडना	माहित होणें	**विश्वास आना**	विश्वास वाटणें
पियास लगना	ताहान लागणें,	**भूक लगना**	भूक लागणें

तालीम १४ चौदहवीं.

हिंदींत भाषांतर करा. (खालील शब्द वापरा).

मुलांनो, महाराष्ट्रांतील हिंदू राज्य मोडून (मोडलें आणि) तेथें (त्यांच्या जागीं) सुभेदारामार्फत दिल्लीच्या सुलतानाचा अम्मल सुरूं झाला हें तुम्हांस मागील गोष्टीवरून समजलें आहे. आतां ज्या पराक्रमी पुरुषानें महाराष्ट्रांत स्वतंत्र (वेगळी) गादी स्थापली त्याची हकीकत (गोष्ट) अशीः--

या पराक्रमी पुरुषाचें नांव हसन. हा लहानपणीं दिल्ली शहरांत गंगु (गंगाधर) नांवाच्या एका ब्राह्मणाच्या घरीं गुलाम होता हसन यानें आपल्या धन्याची इमानें इतबारें चाकरी केल्यामुळें त्याचा धनी त्याच्यावर खूष होऊन, त्यानें त्याची गुलामगिरींतून सुटका केली आणि त्याला सुलतानाच्या लष्करांत नोकरी लावून दिली (देवविली.)*

खालीं दिलेले शब्द पहा व वरील भाषांतरांत वापरा,

महाराष्ट्र--**मराठोंका मुल्क** मोडणें--**बरबाद होना.** मार्फत--**के जरीएसे.** अम्मल--**हुकूमत.** पराक्रमी--**बहादूर, शुजाअ.** सुलतान--

---

* हा भाग रा. बोरवणकर यांच्या महाराष्ट्राच्या गोष्टीरूप इतिहासांत पान ५१६ वर आहे.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

सुलतान. गादी स्थापणें-तख्तबरपा करना. स्वतंत्र-अलाहिदा राज्य स्थापणें-राज कायम करना. हकीकत-बयान.गोष्ट-रिवायत ब्राह्मण-बरहमन. इमानइत्बारें-बडी इमानदारीसे. सुटका करणें-छुडादेना, अजाद करना.

खालील हिंदी गोष्टीचें मराठी करा. बनावटी बिरबल.

बादशाहका खेद दूर करने के लिये लोग वर्षों तक यह खबर उडाते रहे कि बिरबल मरे नहीं हैं। लड़ाईसे घायल हो कर बच गये; और बहुत लोगोंने उनको लानेका बीडा भी उठाया है। दो वर्ष बाद सीडे गांव में किसी ब्राह्मणने अपने को बिरबल प्रगट किया था। वह कहता था किं "बीरबल मैं ही हूं, मैं पठाणोंकी लडाई में घायल हुवा था। एक साधूने मेरे प्राण बचाये"। उस ब्राह्मण की सूरत बिरबल की सूरत से मिलती जुलती थी। लेकिन वह सचमुच बिरबल न था. इसी तरह मुन्तकबल तवारीख में लिख्खा है. बिरबल का सच्चा नाम वीरबल (बडा बहादुर) था.

हिंदी वाचनपाठ १४ वा.

जहाजपर पृथ्वीकी परिक्रमा करनेके समय सर फ्रॅन्सिस ड्रेकको वायुके लिये ठहरना और जहां कहीं समुद्र की ओर भूमी बढ़ आई थी उसमें बचनेके कारण बाहर भीतर जाना पड़ा, इस निमित्त अपनी जलयात्राके पुरे करनेमें उसको तीन बरसके लगभग लगे. परंतु जो वह सीधा विना रुके जा सकता तो भी उसको बहुत काल लगता. जो एक मनुष्य शीघ्र गतिमें सीधा दिनरात चले, और कहीं ठेहरे नहीं तो जिस जगहसे निकले और ठौरमें चले उसी जगहको और उसी ठौरपर लौटकर आठ महिनेके लगभग पहुंचेगा.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

हिंदी बातचीत १४ चौदहवीं.

गुरुजी—रामचंद्रजी कौन थे ?

शागीर्द—रामचंद्रजी बड़े राजा थे.

गु०—उनके बापका नाम क्या है ?

शा०—उनके पिताजी दशरथ महाराज.

गु०—रामचंद्रजीकी माता कौन थी ?

शा०—उनकी माता कौशल्या थी.

गु०—उनकी पत्निका नाम तुमको मालूम है ?

शा०—हां,उनकी पत्निका नाम सीताजी.वह राजाकी बेटी थी

गु०—वह राजा कहां राज्य करते थे ?

शा०—वह मिथिला नगरमें राज्य करते थे.

गु०—रामचंद्रजीकी शादी कहां हुई ?

शा०—उनकी शादी उसी नगरमें हुई कि जहाँ जनक राजा राज्य करते थे.

गु०—रामचंद्रजीको बनवास क्यों हुवा ?

शा०—उनके पिताजीने ऐसा हुक्म दिया था.

गु०—पिताजीको यह बात कैसी पसंद आयी ?

शा०—पिताजीने यह खुशीसे नहीं किया. लाचार होकर उनको हुक्म देना पड़ा.

गु०—वह क्योंकर लाचार हुये ?

शा०—अपनी रानीको उन्होंने बचन दिया था. वह बचन पूरा करनेके लिये ऐसा करना अवश्य हुवा.

धडा १५ वा—पाठ पंदरहवाँ

नियम २९ वा:—मराठीप्रमाणें हिंदींतही पुष्कळ **अकर्मक** क्रियापदांपासून **सकर्मक**, व **प्रयोजक** क्रियापदें तयार होतात. जशीं अकर्मकांचीं सकर्मक व प्रयोजक होतात. तशींच सकर्मकांचीं प्रयोजक व द्विप्रयोजक रूपें बनतात. तें कसें तें खालीं दिलेलीं

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

क्रियापदें वाचून कळेल. उदाहरणार्थ—बसणें, बसविणें, बसविवणें (अकर्मकाचीं रूपें). करणें, कराविणें, कराविवणें हीं (सकर्मकांचीं रूपें).

मराठी क्रियापदें. (अर्थासाठीं)	त्यांचीं अन्वर्थक हिंदी क्रियापदें.	सकर्मक किंवा प्रयोजक रूपें.	प्रयोजक किंवा द्विप्रयोजक रूपें.
बसणें	बैठना	बिठाना	बिठलाना
निजणें	सोना	सुलाना	सुलवाना
वितळणें	घुलना	घुलाना	घुलवाना
लपणें	छिपना	छिपाना	छिपवाना
जळणें	जलना	जलाना	जलवाना
पोंचणें	पहुचना	पहुंचाना	पहुंचवाना
वांचणें	बचना	बचाना	बचवाना
वाजणें	बजना	बजाना	बजवाना
मिळणें	मिलना	मिलाना	मिलवाना
हलणें	हिलना	हिलाना	हिलवाना
चमकणें	चमकना	चमकाना	चमकवाना
पकडणें	पकडना	पकडाना	पकडवाना
पारख होणें	परखना	परखाना	परखवाना
परिचय होणें	परचना	परचाना	परचवाना
पालटणें	पलटना	पलटाना	पलटवाना
वितळणें	पिघलना	पिघलाना	पिघलवाना
बिथरणें	बिथरना	बिथराना	बिथरवाना
भटकणें	भटकना	भटकाना	भटकवाना
भडकणें	भडकना	भडकाना	भडकवाना

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

समजणें	समझना	समझाना	समझवाना
सरकणें	सरकना	सरकाना	सरकवाना
जागणें	जागना	जगाना	जगवाना
जिंकणें	जीतना	जिताना	जितवाना
भिजणें	भीगना	भिगाना	भिगवाना
घूमणें	घूमना	घुमाना	घुमवाना
झुलणें	झुलना	झुलाना	झुलवाना
डुबणें	डूबना	डुबाना	डुबवाना
भुलणें	भूलना	भुलाना	भुलवाना
पिणें	पीना	पिलाना	पिलवाना
शिवणें	सीना	सिलाना	सिलवाना
स्पर्श करणें	छूना	छुवाना	छुलवाना
देणें	देना	दिलाना	दिलवाना
धुणें	धोना	धुलाना	धुलवाना
रडणें	रोना	रुलाना	रुलवाना
पोहणें	पैरना	पैराना	पैरवाना
बसणें	बैठना	बिठाना	बिठवाना
पळणें	दौडना	दौडाना	दौडवाना
कांपलें जाणें	कटना	काटना	कटवाना
पुरलें जाणें	गडना	गाडना	गडवाना
थांबलें जाणें	थमना	थामना	थमवाना
पाळलें जाणें	पलना	पालना	पलवाना
मरणें	मरना	मारना	मरवाना

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

लादलें जाणें	लदना	लादना	लदवाना
बांधलें जाणें	बंधना	बांधना	बंधवाना
निघणें	निकलना	निकालना	निकलना
खेचलें जाणें	खिंचना	खेचना	खिंचवाना
अडकणें	गुथना	गूथना	गुथवाना
खाणें	खाना	खिलाना	खिलवाना
घेणें	लेना	लिवाना	लिजवाना
घुसणें	पैठना	पैठाना	पैठालना
पडणें	लेटना	लिटाना	लिटवाना
भोंक पडणें	छिदना	छेदना	छिदवाना
वितळणें	घुलना	घोलाना	घुलवाना
दिसणें	दिखना	दिखाना	दिखालाना
राहणें	रहना	रखना	रखवाना
फाटणें	फटना	फाडना	फडवाना
विकलें जाणें	बिकना	बेचना	बिकवाना
सुटणें	छुटना	छोड़ना	छोडना
तुटणें	टूटना	तोडना	तुडवाना
फुटणें	फूटना	फोडना	फुडवाना
सांगणें	कहना	कहाना	कहलाना
दाबलें जाणें	दबना	दबाना	दबवाना
संपणें	निबडना	निबाडना	निबडवाना
भोंक पडणें	छिदना	छेदना	छिदवाना
भिजणें	भिगना	भिगाना	भिगवाना

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शिकणें	सीखना	सिखाना	सिखलाना
ठेवणें	रखना	रखाना	रखवाना
पाहणें	देखना	दिखाना	दिखलाना

तालीम १५ वी

हिंदीचें मराठी करा.

रबर बहुत कामकी चीज है। हिंदुस्तानके लोग पहिले इसको नहीं जानते थे। हम उसको चमडा समझते थे। अभि-तक भी कोई औरतें ऐसाही समझती हैं। दक्षिण अमेरिकामें इसके बड़े बड़े खेत हैं। चीन, सुमात्रा, वगैरे मुलकोंमें भी रबरके वृक्ष हैं। मलबार में भी पाये जाते हैं। पत्ते बड़े बड़े होते हैं। साफ, चमकदार, मोटे और नुकीले (अणकुचीदार) होते हैं रबरसे अनेक कामोंमें मदद मिलती है।

खालील मराठीचें हिंदी करा.

दोन स्त्रिया एका मुलासंबंधीं, एकमेकींशीं भांडत होत्या. त्यांच्यापैकीं कोणाचाहि एखादा साक्षीदार नव्हता. न्यायाधिशा-समोर जाऊन एकजण म्हणूं लागली, 'हें मूल माझें आहे.' दुसरीहि म्हणाली, 'हें मूल माझें.' दोघी म्हणूं लागल्या, 'आम्हांस न्याय द्या.' निरुपाय होऊन न्यायाधिशानें मांगास बोलावणें धाडलें. आणि त्यास म्हटलें, 'या मुलाचें दोन तुकडे कर आणि एकेकीस एकएक दे.' न्यायाधिशाचा हुकूम ऐकून त्या मांगानें तलवार काढली आणि तो त्या मुलाचे दोन तुकडे करण्याच्या बेतांत होता, इतक्यांत त्यांच्यापैकीं एक स्त्री मोठ्यानें आक्रोश करून म्हणाली,

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अहो, महाराज त्या मुलास मारूं नका. जर न्याय असला असेल तर मी हक्क सोडिते. देवासाठीं तरी निदान, हें मूल तिला देऊन टाका. हें सर्व चाललें असतां, ती दुसरी बाई स्तब्ध राहिली. पण पहिल्या बाईचें रडें ऐकून न्यायाधिशाची खात्री झाली कीं, खरोखरी हीच मुलाची आई असावी त्यानें तें मूल तिला दिलें.

हिंदी वाचनपाठ १५ पंदरहवाँ.

बैतालने कहा, अय राजा! कलिंगदेशमें यज्ञशर्मा नाम एक ब्राह्मण था, उसकी स्त्रीका नाम सोमदत्ता था, वह अतिरूपवती थी. कुछ कालके बाद उस स्त्रीसे एक सुन्दर लडका पैदा हुआ जब वह पांच वर्षका हुआ तब उसका बाप उसको शास्त्र पढाने लगा, बारह वर्षकी उम्रमें वह सब शास्त्र पढके बडा पंडित हुआ और सदा अपने बापकी सेवामें रहने लगा, कितने एक दिन पीछे वह लडका मरगया. तब उसके शोकसे माता पिता रोने लगे. यह हाल देख सारे नगर और कुटुंबके लोग आये और उस लडकेको अरथी (तडकी में बांधकर श्मशानमें लेगये.

हिंदी बातचीत पंदरहवीं.

एकभाई–तुम कोन हो? दुसरा भाई–मैं तुम्हारा भाई हूं.

एक०–मैं कौन हूं? दु०–तुम मेरे भाई हो.

एक०–क्या, हम दोनो भाई भाई हैं?

दु०–हां, हम दोनो भाई भाई हैं. तुम बडे हो, मैं छोटा हूं.

एक०–मैं तुमसे कै बरससे बडा हूंगा?

दु०–मेरे अंदाजसे, तुम मुझसे तीन बरससे बडे होगे.

ए०–तुम मुझसे कितने बरससे छोटे हो?

दु०–मैं तुमसे तीन बरससे छोटा हूं.

ए०–तुम्हारी उम्र मेरी इतनी कब होगी?

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

दु०-मेरी उम्र तुम्हारी इतनी तीन साल बाद होगी.
ए०-तीन साल पहिले मेरी उम्र कितनी थी.
दु०-जितनी अब मेरी है, उतनी तब तुम्हारी थी.
ए०-अब तुम्हारी उम्र कितनी है ?
दु०-अब मेरी उम्र बीस सालकी है. मैं बीस बरसका हूं.

धडा १६ वा-पाठ सोलहवाँ.

या धड्यापासून पुढें, सांप्रदाय, वाक्यरचनेचे विशेष प्रकार वगैरे दिले जातील तिकडे लक्ष असूं द्या

शब्द.

धनी-श्रीमंत	**प्यारा**-प्रिय	**तेज**-चपल
नया-नवा	**स्वादु**-स्वादिष्ट	**प्यासा**-तृषित
जीता-जिवंत	**पुराणा**-जुना	**बेचारा**-दीन
समूचय-संपूर्ण	**उज्वल**-पांढरा	**मंझला**-मधला
प्रसन्न-संतुष्ट	**निज**-स्वतः	**निजका**-स्वतःचा
सुहावना-सुखकर	**स्वस्थ**-सुखरूप	**भीनी**-सुंदर
चितकबरा-डागळलेला	**उपजाऊ**-सुपीक	**ऊसर**-निरुपयोगी
खोखला-पोकळ	**कईरंग**-कित्येक रंग असलेला	**अस्त होता हुआ**-मावळता
उदय होता हुआ-उगवता		

धंदेवाले-पेशवाले.

(हे सर्व शब्द पुलगी आहेत.)

सुतार-**बढई**	तेली-**तेली**	सोनार-**सुनार**
ठग-**ठग**	आचारी-**बावरची**	बाइंडर-**जिल्दसाज**

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

लोहार—लोहार	चांभार—मोची	झाडू—भंगी
संत्री—पेहरेवाला	वैद्य—हकीम	बटलर-खान सामान
खाटीक—कस्साई	पानारी—पनवाडी	जुवेबाज—जुवारी
कासार—मनियार	गाडीवान—गाडीवाला	तांबट—कलईगार
व्यापारी—सौदागर	शिंपी—दरजी	उस्ताद—पंतोजी

इषारा:—पूर्वी पान २६—२७ वर सांगितल्याप्रमाणें ज्या कर्त्यांना विभक्ति प्रत्यय लागतो त्याना तद्विभक्त्यंत कर्ता म्हणावें. विभक्ति या शब्दाचा अर्थ नामाचीं स्थिति. नामाच्या स्थितीची **विभागणी** अर्थानुरोधानें करण्याचें काम **विभक्ति** करतात. पूर्व-कालीन किंवा मृतभाषांतून बहुधा आठ विभक्ति आढळतात. इंग्रजी सारख्या भाषेंत कांहीं कमी आढळतात. खुद्द इंग्रजींत पुरुष-वाचक सर्वनामांस आणि प्राणिवाचक नामांस तीन आणि इतर प्रकारच्या नामांस दोनच विभक्ति असतात. पहिली प्रथमा ऊर्फ **कर्ताविभक्ति**, दुसरी द्वितिया ऊर्फ **कर्मविभक्ति**, आणि तिसरी षष्ठी ऊर्फ **मालकी संबंध विभक्ति**, प्रत्येक इंग्रजी नामास पहिल्या दोन विभक्ति असल्याच पाहिजेत. कांहीं थोड्या नामांस मात्र तिसरी विभक्ति असतें. यावरून नामांना आठ विभक्ति असल्याच पाहिजेत, असा अर्थ निघत नाहीं. संस्कृत भाषेंतील व्याकरणास व पद्धतीस अनुसरून संस्कृतोत्पन्न हिंदी-मराठी सारख्या भाषांतून आठ विभक्ति आढळतात. पण तसें न मानतां हिंदी नामास किंवा मराठी नामास **वचनें दोन** आणि **विभक्तिही दोनच** आहेत असें मानल्यानें इष्ट कार्य किति जलद साध्य होतें आणि भाषा शिक्षणास किती मदत होतें व तें किती सुलभ वाटतें. तें अनुभवांतीच

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

समजेल, इतकेंच नव्हें, तर तसें करणें अगदीं सशास्त्र असून व्याकरण शुद्धही पण आहे असें दिसून येईल. विभक्ति म्हणजे नामाची स्थिति हें प्रथम ध्यानांत धरा. आणि मग प्रत्येक मराठी नामास आणि हिंदी नामास फक्त **दोनच स्थिति** ऊर्फ **दोनच विभक्ति** असतात हा सिद्धांत समजून तो मनांत ठेवा. प्रथमा विभक्ति किंवा **मूलरूप स्थिती** ही नामांची एक विभक्ति आणि **रूप बदलविणारी** किंवा **सामान्य रूप स्थिति** ही दुसरी विभक्ति. यांनाच **अविकारी** व **विकारी** स्थिति म्हणतात. एकवचनी 'घोडा' आणि अनेक वचनी 'घोडे' ही **अविकारी** विभक्ति. या विभक्तींत नामाचें मूळरूप विकार पावत नाहीं आहे तसेंच अविकारी राहतें. एक वचनीचें 'घोड्या' हें सामान्य रूप आणि अनेक वचनीचें 'घोड्यां' हें सामान्य रूप, बदलेलें, विकार पावलेलें रूप होय. यांनाच विकारी रूप म्हणतात. ज्यावेळीं नामांस विभक्ति प्रत्यय लावण्याची अवश्यकता असतें त्यावेळीं ह्या विकारी रूपांचा उपयोग करावा लागतो. याच कारणासाठीं एक **अविकारी** व दुसरी **विकारी** अशा दोनच विभक्ति नामास असतात. कांहीं प्रसंगी एकाद्या नामाचें रूप प्रत्यक्ष बदललेलें नसलें आणि तें विभक्ति प्रत्यय लावून घेतलेल्या स्थितींत असलें तरी त्यास **विकारीच** समजावें. "स्त्री" हें नाम मूळरूपी म्हणजे प्रथमा विभक्तींत जसें दिसतें तसेंच 'स्त्रीनें' या विभक्तींतही तें दिसतें. पण पहिल्या प्रसंगी त्यास "अविकारी" आणि दुसऱ्या प्रसंगी त्यास "विकारी" मानावें. असा भेदाभेद मानताना अडचण पडूं नये म्हणून "अविकारी" नामांस **प्रथमांत** नामें आणि

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

"विकारी" नामांस **विभक्त्यंत** अर्थे म्हणण्याचें आम्हीं ठरविलें आहे. **विभक्त्यंत नाम** म्हणजे विभक्ति प्रत्यय लागलेलें किंवा तो ज्यास एकदम लावण्यास नड नाहीं असें नाम. **प्रथमांत कर्ता** याचा अर्थ प्रथमा-मूल-रूप-विभक्तींतला कर्ता आणि **विभक्त्यंत कर्ता** याचा अर्थ विभक्ति प्रत्यय लागलेला कर्ता, असें समजावें. हिंदींतही **कुत्ता** हें एकवचनी प्रथमांत नाम, **कुत्ते** हें अनेक वचनी प्रथमांत नाम मानावें आणि **कुत्तेने कुत्तेको कुत्तेसे कुत्तेका कुत्तोंने कुत्तोंको कुत्तोंसे कुत्तोंका** हीं विभक्त्यांत नामें मानावींत.

विभक्ति प्रत्यय व शब्दयोगी अव्यय यांतील भेद नियम १२, १३ मधें पहा. (पृष्ठ ३४ व ३५)

सूचना ३८:—(२६, २७) या पानांवर तृतियांत कर्ता, चतुर्थ्यंत, कसा असतो याचें त्रोटक वर्णन दिलें आहे. नि. २६ (८७ पान) यांत कर्म-कर्तरी ऊर्फ जुना कर्मणी प्रयोग याची रचना कशी असते ती माहिती दिली आहे. नि.२७ (पान ९१) मधें **प्रत्यक्ष कर्ता व अप्रत्यक्ष कर्ता** असे दोन कर्ते कां मानावेत व ते कसे असतात, तें सांगितलें आहे. नि. २८(पान ९२) वर चतुर्थ्यंत कर्ता कोठें लागतो आणि कोणत्या क्रियापदांना तो वापरलाच पाहिजे हें दाखविलें आहे. तें सारें नीट वाचून चांगलें ध्यानांत ठेवावें. म्हणजे हिंदी वाक्य रचना जलद करतां येतील व त्यांत चुका राहणार नाहींत. यापुढेंही विभक्ति प्रत्यय लागलेले कर्ते कोणत्या प्रसंगी व कसे येतात, तें दिसून येईल. तिकडे ध्यान असूं द्या. "मला त्यास कांहीं विचारावयाचें आहे." हें वाक्य उदाहरणार्थ घ्या.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

विचारावयाचें काम करणारा कर्ता जो "मी" तो या वाक्यांत चतुर्थ्यंत आहे, तें पहा.

नियम ३० वा:—कोणत्याही भूतकाळचे हिंदी क्रिया रूपास "**चाहिये**"-पाहिजे, हें जोडलें आणि त्या क्रियेच्या कर्त्याची चतुर्थी विभक्ती वापरली तर 'अवश्य आहे,' 'केलेंच पाहिजे,' अशा अर्थाच्या रचना तयार होतातः—**उसको गया चाहिये**-त्याला गेलें पाहिजे. **औरतको अपने खाविंदकी आज्ञा सुनना चाहिये**-स्त्रीला (स्त्रीनें) आपल्या नवऱ्याची आज्ञा ऐकली पाहिजे. **मुझे यह किताब पढा चाहिये**-मला हें पुस्तक वाचलें पाहिजे.

सूचना ३९ वी:—अलिकडे भूतकालदर्शक क्रियारूपाबद्दल धातुसाधित नाम घालू लागले आहेत, जसें:—**तुझको बोलना चाहिये**-तुला बोललें पाहिजे.

टीप:—**चाहिये**-पाहिजे, या प्रमाणेंच **चाहिये था**-पाहिजे होते, याचाही उपयोग त्याच रीतीनें करतां येतो.

नियम ३१ वा:—एखादी कृति कर्ता करूं इच्छितो, असें दर्शविणें असेल तर धातुसाधित क्रियानामाचाच उपयोग करतात. जसें:— मी बोलूं इच्छितों- **मैं बोलना चाहता हूं**. त्याची जाण्याची इच्छा आहे-**वह जाना चाहता है**. ती पाहूं इच्छिते काय?-**क्या वह देखना चाहती है? चाहना** याची योग्य काळचीं रूपें वापरावीं.

सूचना ४० वी:—एखादें कृत्य करावयाचे बेतांत कर्ता आहे, असें दर्शविण्यास धातूसाधित नामाऐवजीं, त्या योग्य क्रियापदाचें भूतकाळचें रूप योजावें. जसें—

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

वह आया चाहती थी--ती येण्याच्या बेतांत होती.

बच्ची रोया चाहती है--मुलगी रडण्याच्या बेतांत आहे.

टीप:--अशा प्रसंगीं येणारें भूतकाळचें क्रियारूप नेहमीं मूळरूपीं राहतें. **चाहना** याचीं रूपें बदलतात.

नियम ३२ वा:--कर्ता चतुर्थ्यंत, मुख्य क्रियापदाचें धातुसाधित नाम, व त्यास जोडून "**पड़ना**" किंवा "**होना**" या साहाय्यकारी क्रियापदांचीं योग्य त्या काळचीं रूपें, अशी रचना केली, म्हणजे त्या रचनेपासून "अवश्यकता," "कर्तव्य," "भाग असणें," "जरूर असणें," "एखादी गोष्ट करावी लागणें," अशा अर्थाचे प्रयोग सिद्ध होतात. जसें:--त्याला वाचणें भाग असतें--**उसको पढ़ना पड़ता है**. मला जाणें जरूर (अवश्य, भाग) होतें--**मुझको जाना पड़ा**. त्यांना द्यावें लागेल--**उनको देना होगा**. तिला रहावें लागलें--**उस स्त्रीको रहना पड़ा**. मला शिकावयाचें आहे, मला शिकणें जरूर आहे--**मुझे सिखना है**.

टीप:--क्रियावाचक नाम सकर्मक असेल आणि त्याचें कर्म स्त्रीलिंगी असेल, तर ते क्रियावाचकनाम स्त्रीलिंगी स्वरूप धारण करतें. जसें:--**मुझको वह किताब उसको देनी है**--मला हें पुस्तक त्यास द्यावयाचें आहे. **उसको रोटी खानी पड़ी**--त्याला भाकारी खावी लागली.

तालीम १६ वीं. मराठींत भाषांतर करा:--

कहते हैं कि एक दाना आदमी बीमार था. वहुत लोक उस्को देखने के वास्तें और उस्का हाल पूछने के वास्ते गये. वह वडी देरतक बैठें. वह दाना आदमी यह देखकर वहुत नाराज हुवा

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

और चुप बैठा. लोगोंमेंसे एक ने कहा के, अय साहेब आप दाना हैं, अक्कमंद हैं; ऐसे चुपके मत बैठीए. आपको देखनेके वास्ते, और आपका हाल सुननेके वास्ते हम आए हैं. हमको कुछ अच्छी बातें कहीए. उस दाना आदमीने कहा के अगर तुम किसी बीमार आदमीके पास जाते हो, तो बहुत देर तक मत बैठो.

(अ) हिंदीत भाषांतर कराः—

एके दिवशीं मी व माझा मित्र—आम्ही दोघे रत्यावर उभे होतों, तेथें एक घोडा आला आणि माझ्यापाशीं उभा राहिला. त्याच्या पाठीवर एक लहान माकड बसलें होतें; त्या माकडाच्या हातांत एक लखोटा होता. आम्हीं तो लखोटा घेतला आणि पाहिला. त्यांत एक चिठी होती. त्या चिठींत असें लिहिलें होतें कीं, जो मनुष्य हिंदुस्थानी शिकत आहे, त्यानें दुसऱ्या बरोबर हिंदुस्थानी बोलण्याचा प्रयत्न करावा. आणि जो गृहस्थ हिंदुस्थानी चांगलें बोलतो त्याचे बरोबर बोलावें. जर तो असें करील तर त्याच्या चुका लवकर दुरुस्त होतील. आणि ज्या गोष्टी तो शिकतो. त्या लवकर त्याच्या मनांत ठसतील.

ठसणें—दिलपर नक्श होना. प्रयत्न—**कोशीश** (स्त्री)

हिंदीं वाचन पाठ १९ वाँ.

(मागील धड्यावरून पुढें चालू.)

लडकेको देख आपसमें कहने लगे, देखो मुएपर भी यह सुन्दर लगता है. इसी तरहसे बातें करते और चिता चुनते थे. वहां एक योगी भी बैठ तपस्या कर रहा था. यह बातें सुन अपने जीमें कहने लगा कि, मेरा शरीर अति वृद्ध हुआ, जो इस लडकेके शरीरमें पैठूं तो सुखसे योग करूं. यह सोचकर उस लड-

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

केके शरीरमें पैठकर राम कृष्ण ऐसा कह ऐसा उठ बैठा जैसे कोई सोतेसे उठ बैठे. यह देख तमाम लोग अचंभेसे भरे हो अपने घर आये यह अचम्ज (आश्चर्य) देख उसका बाप बैरागी हो पहले हँसा व पीछे रोया. इतनी कथा कह बैताल बोला अय राजा वीर विक्रमाजीत ! कह कि वह किस कारण हँसा और रोया ? तब राजाने कहा, क्योंके इसको शरीरमें जात देख और यह विद्या सीखकर हँसा और अपने शरीरके छोडनेके मोहसे रोया कि, एक दिन मुझको भी इसी तरह अपना शरीर छोडना पडेगा, ऐसी कहानी सुन बैताल फिर उसी दरख्त (वृक्ष) पर जा लटका और राजा वीर विक्रमाजीत भी फिर उस जगह जा बैतालको बांध चल गया.

हिंदी बातचीत सोलहवीं.

भाई:–बहन, तूं आज क्या करेगी ?

बहन:–तूने दी हुई किताब मैं आज पढूंगी.

भाई:–वह किताब मुझे पसंद है ?

बहन:–हां मुझे वह बहुतही पसंद है.

भाई:–उसमें कोनसी नयी बात है जो तुझे इतनी पसंद है ?

बहन:–उसमें लिखा है कि सब आदमी एक दूसरेसे प्यार करें, एक दूसरे को मदत करे, और एक दूसरे से मिलजुलकर रहे. अगर कोई किसीसे अलाहिदा रहना चाहे, तो समझना चाहिये कि वह आप अपना नुकसान कर लेता है. जब वह औरोंसे अलग रहना चाहता है. तो लोग भी उसे अलगही रख छोडते हैं.

धडा १७–सतरहवाँ.

नियम ३३ वा:––क्रियावाचक नामाच्या एकारांत (आकारांत पुल्लिंगीचें सामान्य) रूपास ‘ को ’ लावावा, किंवा कर्त्याच्या लिंग-

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

वचनाप्रमाणें बदलणारा विशेषणासारखा "**वाला**" प्रत्यय लावावा, म्हणजे एखादा कर्ता तें कृत्य "करण्याच्या बेतांत" आहे, 'लवकरच तें करणार आहे,' असा अर्थ उत्पन्न होतो. जसें:—

१	**मैं जानेको हूं**	मी जाण्याच्या बेतांत आहे.
२	**बिल्ली दौडनेको थी**	मांजर पळणार होतें
३	**हाती आनेवाला है**	हत्ती येणार आहे.
४	**वह बोलनेवाली थी**	ती बोलणार होती.

नियम ३४ वा:—कोणत्याही सकर्मक क्रियापदाच्या भूतकालच्या मूळ रूपास '**जाना**' जोडलें तर '**कर्मकर्तरी**' प्रयोगीं उपयोगी पडणारें **क्रियानाम** (संयुक्त क्रियापद) बनतें. जसें:—
लाया जाना—आणिलें जाणें. **दिया जाना**—दिलें जाणें.

उदाहरणें:—**उसमें क्या लिखा गया है?**—त्यांत काय लिहिलें गेलें आहे? **मुझसे यह नहीं खाया जाता है**—माझ्याच्यानें हें खाववत नाहीं. मजकरवीं हें खाल्लें जात नाहीं. **रामसे रावण मारा गया**—रामाकडून रावण मारला गेला इ.

नियम ३५ वा:—कोणत्याही प्रकारच्या भू. भू. वाचकास '**करना**' जोडून 'रीति' 'सराव' 'सवय' 'पद्धत' दर्शविणारें संयुक्त धातुसाधित नाम तयार होतें. जसें:—

आया करना, बोला करना, दिया करना, पढा करना.

टीप:—फक्त **जाना** या क्रियापदाचें रूप तेवढें **गया करना** असें न होतां, "**जाया करना**" असें होतें. जसें:—**वह हरसुबह बापको देखने (के वास्ते) जाया करती है**—ती प्रति दिवशीं

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

सकाळीं आपल्या बापास भेटण्यास जात असते. यांत "गया करती है" असें म्हणूं नये.

नियम ३६ वा:--अमूक एक "कृत्य होतांच" किंवा तें कृत्य होतां क्षणींच, झाल्याबरोबर, झालें न झालें तोंच, घडतांच," अशा प्रकारची जी मराठींत एक रचना आहे, त्या रचने सारखी रचना हिंदींत करावयाची असल्यास, वरती वर्णन केलेल्या 'ता' वर्तमान कालवाचकास एकारांतीं रूप द्यावें आणि त्यास ही हा प्रत्यय जोडावा. म्हणजे मराठींतील तांच प्रत्यय लावून होणाऱ्या रूपाच्या अर्थाचें हिंदी रूप तयार होतें.

जसें:—आतेही—येतांच, येतांक्षणींच. जातेही—जातांच, जाते क्षणींच, गेल्याबरोबर, गेले न गेलें इतक्यांत. लातेही—आणातांच. लेतेही—घेतांच. ले जातेही—घेऊन जातांच. देतेही—देतांच.

टीप:--मराठींत जेव्हां क्रियाधातूस तांच हा प्रत्यय लागतो तेव्हां हिंदी क्रियाधातूस तेही हा प्रत्यय लागतो इतकेंच.

शब्दसंग्रह.

हिंदी	मराठी	हिंदी	मराठी
शहर	नगर	हप्ता	आठवडा
देस,	देश	रहना	राहणें
दिन,	दिवस	छिपना	लपणें
फासला	अंतर	समझना	समजणें
गैर मुल्क	परदेश	पहनना	अंगावर घालणें,

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

जिला	जिल्हा	भूलना	विसरणें
दो हप्ता	पंध्रवडा	निकालना	बाहेर येणें
वक्त	वेळ	मिलना	मिळणें
दिक्क	त्रास	दोपहर	दोन प्रहर
फुरसत	सवड	भुलाना	विसरीवणें
सदी	शतक	निकालना	बाहेर काढणें
सरहद	सीमा	हासिल होना	प्राप्त होना
तारीख	मीति	चाबुक	चाबूक
बस्ती	गांववस्ती	मिजाज	प्रकृती
आधीरात	मध्यरात्र	घडा	मडकें
तक्लीफ	त्रास	नुकसान	तोटा, हानी
तारीफ	शिफारस	नफा,फायदा	फायदा, लाभ
इजाजत	परवानगी	नेकनाम	चांगलें नांव
रखना	ठेवणें	निर्ख	भाव, बाजार
छिपाना	लपविणें	बदमाश	वाईट चालीचा
समझाना	समजाविणें	वाकिफेकार	शहाणा
पहनाना	पोषाक करविणें	अहमक	अक्कलशून्य
पिन्हाना	अंगावर घालविणें	नालिश	फिर्याद
नाव	होडी	खैरात	धर्म
किश्ती	जहाज	खबर	हकीकत
फस्ल	पीक सुगी	फेहारिस्त	यादी
बेवकूफ	मूर्ख	दगाबाज	घातकी

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

तालीम १७ वी.

मराठींत भाषांतर कराः—

एक आदमीने कुत्तेसे पूछा कि तू रास्तेमें क्यों पडा है ? कुत्तेने जवाब दिया कि कौन भला है और कौन बुरा है यह जानने के वास्ते. आदमीनें पूछाकि तू यह कैसा जानता है ? कुत्तेने कहा कि जो भला है वह अपने रास्तेसे चला जाता है, जो बुरा है वह जान बूझकर मुझको ठोकर मारता है.

बातचीत.

१. एक आदमीनें कुत्तसे क्या पूच्छा ? एक आदमीनें एक कुत्तेसे पूच्छा के तू रास्ते में क्यों पडा है ?

२. कुत्तेने क्या जवाब दिया ? कुत्तेने जवाब दिया कि कौन भला है और कौन बुरा है देखनेको.

३. फिर आदमीनें क्या पूच्छा ? आदमीने पूच्छा कि यह तू कैसा जानता हैं.

४. कुत्ते ने क्या जवाब दिया ? कुत्तेने कहा कि जो भला हैं वह आपने रास्तेसे चला जाता है. जो बुरा है वह जान बूझकर मुझको ठोकर मारता हैं.

हिंदुस्थानींत भाषांतर कराः—

१. एक मनुष्य पुस्तक वाचत बसला होता. [वाचण्यांत गुंगला होता]. त्यानें पुस्तकांत असें वाचलें कीं, ज्याचें डोकें लहान व दाढी लांब [मोठीं] तो मूर्ख असतो. २. तो माणूस काय करत आहे ? ३. जर तो लोहार आपल्या घरांत असेल तर त्याला बोलाव. ४. ती आतां काय करीत असेल ? ५. ती आतां लिहित असेल. ६. जर हें त्यानें पाहिलें असेल, तर तो लवकर इकडे येईल.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

७. आम्हीं जें बोलतो तें सर्व खरें आहे. ८. तुमच्या पाशीं एक रुपया असेल तर आम्हांस द्या. ९. त्या घरांत किती लोक आहेत ? १०. आज हवा चांगली आहे.

हिंदी वाचनपाठ १७ सतरहवाँ.

जातिके लिये पराधीनता मृत्युका दूत और आज्ञावाहक है। स्वाधीनतासेही जीवनकी रक्षा है। स्वाधीनता द्वाराही उन्नतिकी संभावना है। और स्वधर्म अर्थात् "स्वभावनियत जातीय कर्म और चेष्टा" ही जातीय उन्नतीका एक मार्ग है। विदेशी लोग यदि देशपर अधिकार करके अति दयालु और हितैषीभी हों तो भी वह अपने विदेशी धर्मका भार हमारे मस्तकपर बिना डाले न रहेंगे और उनका उद्देश अच्छा हो या बुरा, उससे अहितको छोड़कर हमारा हित न होगा. दूसरेके स्वभाव नियतमार्गमें अग्रेसर होनेकी हममें शक्ति और प्रेरणा नहीं है. जातीयता श्री. अ. घोस.

धडा १८ वा–पाठ अठारहवाँ.

तरकारी (भाजीपाला) और फल (फळें.)

चाय–चहा.	गोभी–कोबीज.	गुढ–गुळ.
खजूर–खजूर.	आनार- दाळिंब.	चीनी–साखर.
छाछ–ताक.	अमरूद–पेरू	अदरक–आलें.
अखरोट–अक्रोड.	अंगूर–द्राक्ष.	आचार–लोणचें.
अमली–चिंच.	कटहल–फणस.	ककडी–वाळूक.
इलायची-वेलदोडा.	पपीता–फफई.	साग–शाखभाजी.
मुंगफली–भुईमुग.	शहद–मध.	सोंठ–सूंठ.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

ऊंघना-मान डोलावणें. **कूदना**-उडी मारणें. **चाहना**-इच्छिणें. **इकट्ठाकरना**-गोळाकरणें. **ग्रहण करना**-स्वीकारणें. **चुकना**-संपविणें.

चुनना-निवडणें. **छानलेना**-काढून घेणें. **न्हाना**-नाहणें. **जाने देना**-जाऊंदेणें. **जुआ खेलना**-जुगार खेळणें. **जोतना**-जुंपणें. **ठोकर खाना** ठेंच लागणें. **धोका देना**-फसविणें. **ध्यान करना**-विचार करणें. **निकलना** बाहेर पडणें. **निकालना**-बाहेर काढणें. **पकड रखना**-धरून ठेवणें. **पाना**-पावणें. **प्रणामकरना**-नमस्कार करणें. **बातें करना**-संभाषण करणें. **बिकना**-विकलें जाणें. **बेंचना**-विकणें. **बिराजना**-बसणें. **बोना**-पेरणें. **भेट करना**-भेट देणें. **मना करना**-प्रतिबंध करणें. **मानना** मान्य करणें.

अकेले-एकलकोंडें. **बड़ीदेर**-उशीर पर्यंत. **क्षणमें**-क्षणांत. **छिपे छिपे**-लपून छपून. **दयापूर्वक**-कृपाकरून. **बांयें**-डावी कडून. **बुन्द बुन्द करके**-थेंबे थेंबे. **चोरी चोरी**-हळुच. **जानबूझके**-समजून. **दबे पांव**-चोरट्या पाव-पावलांनीं. **दिलोजानसे**-अंतःकरण पूर्वक. **नितराम**-कायमपणें. **बे खटके**-बेधडक. **युगपत्**-एकदम. **बखूबी**-चतुराईनें. **विधिवत्**-विधीपूर्वक. **देखा-देखी**-एकाचें पाहून एक. **साझेसे**-मिळून.

संबंधी सर्व नामांचा उपयोग.

नियम ३७ वाः-मराठी प्रमाणेंच हिंदींतही संबंधी रचना असतात. त्या रचना मराठी प्रमाणेंच असतात, म्हणून त्याविषयीं जास्त माहिती सांगण्याची अवश्यकता नाहीं. खालील नमून्याचीं वाक्यें पाहून त्या बनवितां येतील.

कांहीं नमुन्याचीं वाक्यें.

१. ज्या घरावर वानर बसला आहे; त्याच घरावर मांजरही बसलें आहे-**जिस मकानपर बंदर बैठा है, उसी मकानपर बिल्लीभी बैठी है.** २. जेथें जेथें पाऊस पडला, तेथें तेथें धान्य चांगले आहे-**जहां जहां बारीश पडी, वहां वहां अनाज अच्छी**

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

है. ३. तूं ज्याचा मुलगा आहेस त्याचाच मी बाप आहे–**तूं जिसका बेटा है, उसीका मैं बाप हूं.** ४. जितकें तुम्हीं खाल, तितकें आम्हीं देवूं–**तुम जितना खावोगे उतना हम देंगे.** ५. जरी तो पहारेकरी तेथें होता; तरी धनगरानें त्यास पाहिलें नाहीं–**अगरचे वो पहरेवाला उस जगह था, तोभी गडरीयाने उसको नहीं देखा.** ६. मला आणि एक रोटी द्या–**मुझको और एक रोटी दो.** ७. जें कांहीं तुम्हीं ऐकाल तें बोलूं नका–**जो कुछ तुम सुनोगे मत बोलो.** ८. जो काल येथें आला होता त्यास मी ओळखत नाहीं–**उस आदमीको जो कल यहाँ आयाथा मैं नहीं जानता.** ९. तुमच्या पाशीं आणखी कांहीं आहे काय?–**और कुछ तुम्हारे पास है?** १०. शिप्यानें कपडा शिवतांच आम्हीं आणूं–**दरजी कपडा सीतेही हम लायेंगे.** ११. हा व्यापारी मुंबईला जाऊन काय आणील–**यह सौदागर बंबई जाकर क्या लाएगा.** १२ जे लोक चांगलें आहेत त्यांच्या बरोबर आम्हीं संतोषानें राहूं–**उन लोगोंके साथ जो अच्छे हैं हम खुशीसे रह सकते हैं.**

नियम ३८ वाः––पंचमीच्या व तृतीयेच्या "**से**" प्रत्ययाच्या विशेष उपयोगाची माहिती.

(अ) अप्रत्यक्ष कर्मास लागणाऱ्या **को** प्रत्ययाबद्दल खालीं दिलेल्या कांहीं बाबींत **से** वापरण्याची हिंदींत वहिवाट आहे.

१. **से कहना**–+ला सांगणें. **से पूछना**–+ला विचारणें.
से मिलना–+ला भेटणें. **से लटा रहना**–+ला बिलगून असणें.
से सुनाना–+ला सांगणें. **से डरना**–+ला भिणें.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२ खालील सांप्रदाय लक्षांत ठेवाः—
को छातीसे लगाना, स आलिंगणें. से प्रार्थना करना, ची प्रार्थना करणें.
से प्रार्थना करना, ला विनंति करणें. से क्षमा मांगना ची माफी मागणें.
से नालिश करना, ला तक्रार करणें. से आज्ञा मांगना, ची परवानगी घेणें.
से प्रतिज्ञा करना, ला वचन देणें. से उदास होना, चा तिटकारा करणें.

३. से संग्राम करना—शीं युद्ध करना. से द्रोह करना—+शीं वैर करणें
से बनना—+नें तयार होणें. से भरना—+नें भरून जाणें.
से होना—+नें होणें, बनणें. से करना—+नें करणें.
से बात करना—+शीं बोलणें. से हिलना+नें हलणें.

४. से चल देना— +हून निघोन जाणें. से सुनना—+ च्या तोंडून एकणें.
से बचना—+ पासून वांचणें. से अलग रहना—+पासून वेगळा राहणें.

(आ) से वापरून साधनी तृतीया म्हणजे मराठींतील नें प्रत्यय युक्त तृतीया कशी बनते, तें पाहा.

यह वृक्ष छुरी से कैसा टूटेगा. वह कलम से लिखती है. हम कानोंसे सुनते हैं. आंख से देखो. जहां तक तुम से हो सके यह काम पूरा करो. तुमको इन बखेडों से क्या काम ? यह दुनया पांच तत्वों से बनी है. उस के आने से मैं खुश हूं. वह प्राण के भय से नीचे उतरा.

(इ) पंचम्यांत कर्ता असून ' रहा न जा सका; ' किंवा ' संभाला न जा सका ' हीं क्रियापदें योजिली तर " शक्यर्थाचा " बोध होतो. जसें:—

यह सीताजी का हाल देखकर हनुमान से रहा न जा सका—ही सीता देवीची स्थिति पाहून हनुमानाच्यानें राहवलें नाहीं. **तेरा बल मुझसे नहीं संभाला जा सका**—तुझी ताकत माझ्या-च्यानें निभाऊं शकत नाहीं.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

(ई.) नामांस शब्दयोगी अव्ययें लागून त्यांचीं क्रियाविशेषणें बनतात, हें पूर्वीं नियम १४ पान ३५ वर सांगितलेंच आहे. तसेंच पान ३८ सूचना १७ मधें शब्दयोगी अव्ययें व नामें यांचे दरम्यान **के** हा **षष्ठी** विभक्तीचा प्रत्यय "ए"कारांती बनवून टेकू देण्यास वापरावा लागतो असें सुचविलेंच आहे. खालीं दिलेल्या शब्दयोगी अव्ययाच्या बाबतींत **के** च्या ऐवजीं **से** वापरतात, हें ध्यानांत ध्या. तसेंच "**से**"च फक्त वापरून **क्रियाविशेषणें** बनतात, हें विसरूं नका.

घरसे बाहर–घराच्या बाहेर. **आदिसे**–आदी पासून. **कहां से**–कोठून **रातदिन से**–रात्र दिवस. **बहुत दिनसे**–फार दिवस झालें. **बहुत कालसे**-बहुत दिवसांपासून. **कई महिनोंसे**–कित्येक महिन्यांपासून. **घमंडसे**–ऐटीनें. **सुख से**–सुखानें. **अनुमानसे**–अनुमानानें. **आपसे**–आपोआप. **क्रम से**–क्रमानें. **भली–भांतीसे**–उत्तम प्रकारें. **पहिले से**–अव्वलपासून. **इस से**–यानें. **इस प्रकारसे**–या प्रकारें. **पीछेसे**–मागाहून. **आगे से**–पुढून. **यत्न से**–प्रयासानें.

(उ) पान२८ वर **पंचमी** विभक्ति संबंधीची उदाहरणें व **से** याचा उपयोग "तुलना" करण्याचें कामीं मराठीप्रमाणेंच हिंदींतही होतो, हें दाखविलें आहे. जसें '**तर**' 'एका पेक्षां दुसरा अधिक' हा भाव दर्शविण्यास **से** चा उपयोग होतो, तसाच दोन विशेषणांचे दरम्यान हा **से** वापरून '**तम**' म्हणजे 'सर्वांपेक्षां अधिक' हा भाव साधतो.

जसें:–(१) दोन विशेषणांच्या मध्यंतरी '**से**' प्रत्यय घालून घालून तारतम्य भावाचा कळस दिग्दर्शित होतो जसें:–

उंचे से उंचे–उच्चतम, उत्तम. **छोटे से छोटे**–सर्वांत लहान.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

थोडे से थोडे–सर्वांत थोडे. बहुत से बहुत–सर्वांत फार. भारीसे भारी–सर्वांत भारी. उत्तम से उत्तम–सर्वोत्तम.

(२) तुलना करावयाची असल्यास विशेषणापूर्वी 'से' ठेवितात. जसें:–हें घर त्या घराहून (पेक्षां) (अधिक) उंच आहे–यह घर उस घरसे उंचा है. तेरा भाई मेरी बहन से छोटा होगा–तुझा भाऊ माझ्या बहीणीपेक्षां लहान असेल.

संभाषण–बातचीत १८ वी.

प्रश्न.	उत्तर.
आप कहां जा रहे ?	मैं हैदराबाद जाऊंगा.
किस कारण ?	मेरा वडा भाई वहां है.
आप वहां कितने दिन ठहरेंगें ?	तीन हप्ते. [है.
आपके भाईका दौलतखाना कहां है ?	उसका गरीबखाना नदीकिनारे
आइये, तशरीफ तो लाइये	नहीं जनाब, मुआफ रखिये.
खडे खडे क्यों बातें करते हो ?	मुझे स्टेशन जाना है.
जावोगे. गाडी छुटनेको बहुत देर है ?	नहीं जनाब, अभी गाड़ी छुटे-
आपके भाईका शुभ नाम क्या है ?	उसका नाम दयालचन्द है.[गी

तालीम १८ वी.

खालील प्रश्नोत्तरांचें मराठींत भाषांतर करा.

१. तुम्हीं ही गोष्ट त्यास विचारली होती काय ?
२. त्यानें काय उत्तर दिलें ?
३. उसने कहा कि हमारे घरमें वह चीज नहीं है.
४. तुम किसके साथ गये थे ?
५. आम्हीं राजेसाहेबांबरोबर गेलों होतों.
६. त्यानें शिकणें कां बंद केलें ?
७. इस वास्ते के उस्केपास पैसा नहीं है.
८. आमच्यापेक्षां या जगांत कोण मोठा आहे ?

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

९. तुमसे और सबसे बड़ा खुदा है.
१०. उनके सिवाय और किसको यह मालूम हैं ?
११. आणि कोणालाही हें माहीत नाहीं.

हिंदीचें मराठी करा :—

'किसी बादशाहाने अपने वजीरसे पूछा के वह क्या चीज है, जिससे बादशाहाका नाम तमाम [सब] मुल्कोंमें मालूम होवे: और खुदाकेपास भी उस्की इज्जत हो. वजीरनें जबाब दिया एक इबादत (पूजन) और दूसरी खैरात [दान] क्यों कि जो आदमी इबादत करता है वह खुदा को पसंद है, और लोगोंको बक्षीस देता हैं उस्का नाम तमाम दुनयामें सब लोगों को मालूम होता है. और इस तरह वह मशहूर होता है.

" अकसर देखा जांता है कि लोग धर्म (मजहब) के बहानेसे बहुतसा पैसा कुरितिसे व्यय करते हैं कि यदि वह यथार्थ रीतिसे खर्च किया जावे, तो उससे असंख्यगुना नाम और पुण्य (सबाब) होवे. जैसे :—किसी गांवमें एकही कुवां है। उष्णकालमें उसका पानी कम होता है। और उसमें कीडे पडते हैं। वहां के सब लोग अगर ऐसा खैराती पैसा इकट्ठा करके नये कुवें बना लेंगे तो खुद्द उनके वास्ते, मुसाफिरोंके वास्ते कितनी अच्छि बात होगी।

धडा १९ वा-पाठ उन्नीसवाँ.

पशू और पक्षी.

(जीं नामें हिंदी-मराठींत एकच प्रकारचीं आहेत, त्यांचा पुढील यादींत समावेश केलेला नाहीं. ज्या नामांस १ अंक जोडला आहे, तीं नामें स्त्रीलिंगी समजावीत.)

कौवा—कावळा	खच्चर—खेंचर	खटमल—ढेकूण
गिलहरी—खार १	गीधड—कोल्हा	गौरया १—चिमणी
घडियाल—सुसर १	चिडिया—चिमणी १	चूंटी १—मुंगी
चुहा—उंदीर	जोंक—जळू	तीतर—चितर

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

तोता–पोपट	बटेर–लावीपक्षी.	बिच्छू–विंचू
मच्छर–चिलट, डांस	मेंडक–बेडूक	रीछ–अस्वल
कल १–यंत्र.	कील १–खिळा.	कुल्हाडी १–कुऱ्हाड.
कैंची १–कातरी.	चकी–जातें.	चाबी–किल्ली १.
जंजीर–साखळी.	कुफल–मोठें कुलूप.	ताला–कुलूप.
रस्सी १–दोरी.	लालटेन–कंदील.	रस्सा–मोठा दोर.

इषारा:—हिंदीभाषेमध्यें मराठीसारखे पुष्कळ सांप्रदाय, म्हणी, इत्यादि गोष्टी आणि विनोद महादाख्याइका आहेत.

ज्या कोणास हें लहानसें पुस्तक वाचून आनंद झाला असेल आणि याच्या योगानें हिंदी भाषा अधिक शिकण्याची आवड ज्यांच्यांत उत्पन्न झाली असेल त्यांनीं तें पुस्तक घेऊन भाषा वृद्धि करण्यास नड नाहीं.

हिंदी वाक्साप्रदाय व म्हणी हें पुस्तक आम्ही लौकर प्रसिद्ध करणार आहोंत, तें व "**मराठी-हिंदी**" कोश या दोन साधनांनीं हिंदींत बरेंच पुढें पाऊल टाकतां येईल. "स्वाधीन भारत" "श्री व्यंकटेश समाचार" आदिकरून पत्रें आणि अधुनिक हिंदी कादंबऱ्या वगैरे ग्रंथ सहज वाचतां येतील व समजतील. हिंदी शब्दांचा अर्थ मराठी वाचक कसा बसा काढू शकतील. त्यांतून श्रीयुत पुंडलिक यांनीं लिहिलेला "**हिंदी मराठी**" कोश या कामीं मदत करील. परंतु एखाद्या मराठी शब्दास हिंदी शब्द कोणता, ही जी **मोठी अडचण** ती दूर करण्यासाठीं आम्हीं हा "**मराठी-हिंदी**" कोश लौकरच प्रसिद्ध करणार आहोंत. अगाऊ नांवें नोंदविणारास पाऊणपट किंमतींत मिळेल.

हिंदी वाक्सांप्रदाय म्हणजे काय? असा प्रश्न कित्येकांसमोर उभा राहील. वरील धडा १८ नियम ३८ पान (११५) यामध्यें पंचमीचा व तृतीयेचा हिंदी विभक्ति प्रत्यय जो 'से' त्यासंबंधींचे कांहीं विशेष उपयोग आणि या धड्यांत व पुढें देऊं ते **षष्ठी** व

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

सप्तमी विभक्तिप्रत्ययाचे विशेष उपयोग हीं पाहून 'सांप्रदाय' म्हणजे काय तें कळेल.

व्याकरणशास्त्रास धरून नव्हें, तर, वहीवाटीस धरून जी भाषेची मोडणी, त्यास 'सांप्रदाय' म्हणावें.

उदहरणार्थ, "पायांत जोडा घाल" असें आपण म्हणतों, पण पायाच्या "आंत" जोडा कधींच घालित नाहीं. उलट "जोड्यांत पाय" घालतों. तरी पण "पायांत जोडा घाल" असाच सांप्रदाय मराठींत वापरला पाहिजे. "त्याला किती मुलगे आहेत?" याचें भाषांतर हिंदींत व्याकरणास धरून शब्दशः केलें तर "**उसको कितने बेटे हैं?**" असें होतें. कितीएक प्रांतांत ह्या वाक्याचा आहे असाच उपयोग करतात. प्रांता प्रांताप्रमाणें मराठी भाषा सरणींत जसें थोडेसें भिन्नत्व असतें, तसेंच हिंदीचेंही आहे. पुणें रत्नागिरीची मराठी जशी बहुमान्य तसें काशी आलाहबादचें हिंदी बहुमान्य. बंगाल, माळवा, मध्यप्रांत राजपुतान, वगैरेपेक्षां तेथील हिंदीश्रेष्ट. तेथें **उसको कितने बेटे हैं?** असें न म्हणतां, **उसके कितने बेटे हैं?** असें म्हणतील. आणि **चतुर्थ्यंत** नामाबद्दल **षष्ठ्यंत** नाम वापरतील. आणि मराठींतल्या "चतुर्थ्यंताबद्दल" हिंदींत "षष्ठ्यंत" वापरला कीं तो **सांप्रदाय** झाला. अशा सांप्रदायांचा विस्तार या पुढें प्रसिद्ध होणाऱ्या **हिंदी सांप्रदाय** नांवाच्या बुकांत होईल. या बुकांत **षष्ठी** व **सप्तमी** विभक्तींविषयीं थोडीशी माहिती सांगूं म्हणजे बस.

नियम ३९ वा:–षष्टीचा उपयोग हिंदींत बहुधा मराठीं प्रमाणेंच होतो. तरी पण अनेक सांप्रदाइक उपयोगांपैकीं एक दोन येथें देऊं. (अ) "**ला असणें,**" "**चें नातें असणें,**" "**ला अपत्य असणें,**" "**च्या घरीं असणें**" या अर्थी "**का**" च्या जागीं '**के**' चा उपयोग करतात. **राम के बेटी नहीं**–रामाला मुलगी नाहीं. **मेरे एकही भैंस थी**–माझे घरीं एकच म्हैस होती. **उसके लडका न था. जिसके धन है उसके मित्र हैं. तुम्हारे**

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

आंख (नेत्र) भी नहीं है.? क्या घोडेके जीव नहीं? हमारे चोट (जख्म) लगी!

(क्रियापदाच्या अम्मलाचा परिणाम दर्शविणारीं कित्येक षष्ठी विशेषणें येणंप्रमाणें असतात:—**काईका खाया तांबा**--गंज चढलेलें (गंजानें खाल्लेलें). **मृत्यूका बुलाया मनुष्य**–(मृत्यूनें पाचारण केलेला मनुष्य). **पछताबेका मारा**–पश्चात्ताप पावलेला.

शत्रूका शिखाया–शत्रूनें पढविलेला. **दिल्लीका आया हुवा**–दिल्लीहून आलेला. **छायाका पला हुवा**–छायेंत पोसलेला (पाळला गेलेला). **ईंटों का बना हुवा**–विटांनीं बनलेला (तयार झालेला).

नियम ४० वा:—सप्तमीचीं ही गोष्ट षष्ठीप्रमाणेंच असते. तरी पण एक दोन सांप्रदाय देऊं.

(अ) **में** प्रत्यय लागून कित्येक क्रियाविशेषणें बनतात जसें:— **रूपमें**–रूपानें. **अपराध में**–अपराधावरून. **इसमें**–यांत. **ध्यानमें**–स्मरत स्मरत. **अंतमें**–शेवटीं. **जिसमें**–ज्यांत. **देखनेमें**–पाहण्यांत. **एकांतमें**–एकांतीं. **अपसमें**–आपसांत. **बातही बातमें**–हां हां म्हणतां. **जिसमें भी**–विशेषत:. **व्यवहारमें**–व्यवहारांत. **शेषमें**–शेवटीं. **हंसीमें**–मस्करीनें. **उन दिनोंमें**–त्या काळीं. **जिन दिनोंमें**–ज्या काळी. **किन दिनोंमें**–कोणत्या काळीं.

(आ) **पर** या प्रत्ययाचा उपयोग "शेजारी; पाशीं; जवळ, कडे, सन्निध, वर," अशा अर्थीं करतात. जसें:—

दूरपर–अंतरावर. **द्वारपर**--द्वारापाशीं, द्वाराशीं. **पैरोंपर**–पायांवर. **स्थानपर**-ठिकाणीं. **यहांपर**--या ठिकाणीं. **तालाब पर**–

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

तलावा कडे; **कूवें पर**–विहीरीस; **पांचवे दिनपर**–पांचवें दिवशीं:

हिंदी बातची उन्नसवी.

अय कुली इधर आव (ओ)–अरे हमाल इकडे ये. साहेब आपलें सामान किती आहे–**साहेब (जनाब) आपका सामान कितना है. हमारा असबाब यह देखो**–हें पहा आमचें सामान. आपलें काय काय सामान आहें ?–**आपका क्या क्या असबाब है ? एक बिछोना, एक ट्रंक**–एक ट्रंक, एक वळकटी. **एक छत्तर एक लोटा**–एक छत्री एक तांब्या. बरें महाराज मी नेतो–**अच्छा जनाब, मैं ले चलुंगा. क्या लेगा ?** काय घेशील ? जें आपण द्याल तें–**जो आप देंगे सो कबूल. नहीं नहीं यह मीठि बात कुछ कामकी नहीं. ठीक बोलो**–नाहीं नाहीं, हें गूळ पापडीचें बोलणें कामाचें नाहीं. योग्य तें बोल. बरें साहेब चार आणे–**भला, साहेब चार आने. हां ! देखो, अगर हम ऐसाही ले जाते, तो झगडा जरूर होता**–हां पहा, मीजर मुकाट्यानें घेऊन गेलों असतों, तर भांडण ठेवलेलेंच (खात्रीनें झालें असतें.)

तालीम १९ वी.

हिंदीचें मराठी करा:–[गाय की महिमा]

एक दिन बादशाहाके सामने गायकी प्रशंसा हो रही थी, इतने में एक मुसलमान बोला—" हमारी कितावों में गायका दुध स्वास्थ्य को बढाने वाला और मांस हानिकारक लिखा है. यह सुनतेही बिरवलने कहा, जबही तो (ह्मणूनच) कुरान के आरंभ में " बकर " लिखा है. बकर–गाय [आरबी–फारशी]

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

दो महिनेका एक मास.

एक दिन अकबरने बिरबलसे कहा " आजसे हमने दो महिने का एक मास नियत (नियमित) किया है. " बिरबल बोला— " जब तो (तर मग) बडा आनंद होगा. एक महिने तक चांदनी [चांदणें] रहा करेगी. " बादशाहा यह बात सुनकर लज्जित होगया.

(संसारमें पुरुष अधिक हैं या स्त्रियाँ.)

किसी समय बादशाहानें खुशी में आकर बीरबलसे पूछा " क्यों बीरबल ! संसारमें पुरुष जियादा हैं या औरतें ? वहांपर एक ख्वाजा [हिजडा] खडा हुवा था. उस्की ओर [तर्फ] उंगली बताकर और इशारा करके बीरबलने कहा. हुजूर, [महाराज], थे तो [तर] बराबरही, परंतु इन लोगोंने हिसाब बिगाड दिया है. यह बीरबलकी बात सुनतेहीं सारी सभा हंस पडी, और ख्वाजा लज्जित होकर चले गया।

हिंदी वाचन पाठ १९ वाँ.

एक बादशाहके पास एक हुशयार और अक्लमंद वजीर था. वह परमेस के भजन में अपना वक्त गुजारने लगा. एकने वजीरका क्या हुवा ऐसा राजाको पुछा. राजा बोला वह खुदा परस्त (ईश्वरध्यानी) हुवा है. राजाने वजीरसे पूछा कि मेरी खिदमत (नोकरी) क्यौं छोडी ? वजीर नें कहा, पांच सबब हैं. १ ला, यह कि आप बैठे रहते हैं तोभी मैं खडा रहता हूं; पर खुदाके सामने मैं बैठता हूं. २ रा, यह कि आप खाना खाते हैं; हम देखते रहते हैं; अबका मालिक आप खुद कुछ खाता नाहीं और हमको दिये बगैर रहता

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

नहीं. ३ रा, यह कि आप सोते हैं और हम पहारा करते हैं। अबके दफा मैं सोता हूं और मालिक पहारा देता है. ४ था, आप दुष्मनको डरते हैं; मेरा मालिक मेरे दुष्मनोंको डराता है. ५ वा, आपसे गुन्हेगारी की माफी बहुत मुष्किलसे (मिलती थी), अब तो करमसाज रहीम ही हाथ लगा.

धडा २०—पाठ बीसवाँ.

या धड्यांत पत्रें कशीं लिहावींत तें कांहीं नमून्यांनीं दाखवूं. त्याचप्रमाणें कांहीं जोरदार क्रियापदें हिंदींत कशीं असतात, त्याचीं उदाहरणेंहीं देऊं. जास्त खोल माहिती या पुढील पुस्तकांत देऊं.

नियमः—४० हिंदीमध्यें पत्रव्यवहार करण्याची रीती अशी आहेः—

(१) मोठे व बरोबरीचे लोक एकमेकांस "**स्वस्तिश्री**" असें,

(२) लहान मोठ्यास " **सिद्धिश्री** " असें, लिहितात.

(३) ज्याचें नांवें पत्र लिहिलें जातें, तो, राजा किंवा धर्मगुरु असेल, तर श्रीपुढें १०८; पंतोजी असेल तर ६; पित्यास व वडिलांस ५; शत्रूला ४; मित्राला ३; शिष्याला २; व पुत्र व स्त्रीस १; असें लिहितात. ज्याचें नांवें पत्र लिहितात त्याचें नांवापूर्वी श्री शब्द येणें अवश्य आहे.

हिंदीः—चिट्ठी लिखनेकी यह रीत है कि बडा छोटेको और बराबर दर्जावाले आपसमें "**स्वस्तिश्री**" लिखते हैं. और छोटा बडेको "**सिद्धिश्री**" लिखताहै. और नामके पहिले जो श्री लिखी जाती है

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

उसकी यह रीति है कि राजाओंको १०८; स्वामीको६; बापको ५; शत्रुको ४; मित्रको ३; शिष्यको २; पुत्र औरतको १; लिखते हैं।

चिट्ठी के आखिर में 'इति' 'इती शम्,' 'किमधिकम्,' 'इत्यलम्' 'इतिशुभम्' शुभामिति कृपा बनाये रहियेगा "कामकाज लिखिएगा" ऐसा लिखते हैं. आपकी बडी कृपा होगी अथवा आपका कृतज्ञ हूंगा ऐसा बड़ोंके वास्ते लिखते हैं.

शिष्याकडून गुरूला चिट्ठी. (पत्र)

सिद्धि श्री गया शुभस्थाने विराजमान परम करुणानिधान श्री ६ पंडित रामशरणदास ज्योतिषीजी योग्य दिल्लीसे चरणसेवक बदरीनाथ का प्रणाम स्वीकार हो। आपकी कृपासे मैं परिवारसहित आनन्दसे हूं। आपने बहुत दिनसे पत्र नहीं भेजा। दया करके शीघ्र भेजिये। जो चित्तको अति आनन्द हो।

२. बरोबरीचास पत्र.

स्वतिश्री गयाजी महाशुभस्थाने सर्वोपमायोग्य श्री ३ रामलालजी योग्य लिखि दिल्लिसे राजारामकी राम राम बंचनागी। आगे यह समाचार भले हैं। आपके समाचार सदां भले चाहियेजी। आगे आप कृपा करके लडकों को [खूब] पढाना। खेलकूदमें न लगाना। और जो कामकाज हो तो लिखना। शुभं।

कनिष्ठांस पत्र.

श्री चिरंजीव प्राणाप्रिय केशव को अनेक आशिर्वाद-मुझे यहां आये मास ५ हुए। मैंने तुम्हारे पास इतनी. अवधि में दो पत्र भेजे परन्तु एककाभी उत्तर तुमने नहीं दिया। क्या

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

तुम किसी कार्यमें फंसे हो या आलस्यसे उत्तर नहीं देते ? यदि आलस्य ही कारण हो तो मैंभी पत्र भेना बन्द करदूं। खूब अभ्यास करो बीचमें तुम्हारा पढना छुटने के सबबसे कहीं ऐसा न हो कि तुम्हारे सपाठी आगे निकल जाय। इस बात को बारबार सोचते रहो। यहां की फिक्र मत करना। शुभम्।

नियम ४१ वा:––(अ) सप्तमीचें प्रत्यय तीन. **में, पर, तक** कांहीं क्रियापदें आपल्या कर्मस्थानीं, म्हणजे ज्या स्थानीं क्रियेचा प्रकार घडला असेल त्या स्थानास **में** प्रत्यय लावितात, जसें:–– **मेंछिपना**-मध्यें लपणें. **में किसीका दोष होना**-मध्यें एखाद्याकडे दोष असणें. **में किसीका**-मध्यें कोणाचा **कहनें में आना**-सांगण्यांत येणें. **में कुछहेतू होना**-कांहीं हेतू असणें **में मेल होना**-मध्यें एकी होणें. **में लगना**-मध्यें लागणें. **में क्रोध करना** वरून अपराध करणें. **मैं आ गिरना**-वर येऊन पडणें.

२. दुसरींही कांहीं अशींच क्रियापदें आहेत जसें:––

मन में आना–मनांत येणें **सुननेमें आना**–ऐकिवांत येणें
बात में पडना–बोलण्याआड येणें **जाननेमें आना**–माहितीस येणें
ध्यान में लाना–ध्यानांत आणणें **राग में भरना**–रागास येणें
ध्यानमें–स्मरत स्मरत. **अंतमें**–शेवटीं. **जिसमें**–ज्यांत.
देखनेमें–पाहण्यांत. **एकांतमें**–एकांतीं. **आपसमें**–अपसांत.
बातही बातमें–क्षणांत. **जिसमेंभी**–विशेषतः **शेषमें**–अखेरीस.
हंसीमें–मस्करीनें. **उनदिनोंमें** त्याकाळीं **किनदिनोंमें**-केव्हां ?

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

(३) पर–शेजारीं, पाशीं, कडे, वर, यहांपर–येथें दूरपर–अंतरावर. द्वारपर–दारापाशीं. *पांचवें दिवशीं. तालाबपर–तलावाकडे. कुएपर–विहीरीस. पांचवें दिनपर–*

(४) तक–कडे, पर्यंत, घरतक–घरापर्यंत दो–दिनतक दोन देरतक–फारवेळ. अभितक–अझूनपर्यंत. दिवसपर्यंत. आने तक–येईपर्यंत. जबतक–जोपर्यंत.

उसके पास एक रुपयातक नहीं–त्याचेपाशीं एक रुपयासुद्धां नाहीं.

नियम ४२ वा:–खालील आकारात हिंदी नामें स्त्रीलिंगी आहेत.

दवा–औषध.	दुआ–आशिर्वाद.	बुढ़िया–म्हातारी.
माता–आई.	दगा–धोका.	सजा–शिक्षा.
मा, मां–आई.	चिड़िया–चिमणी.	बला–संकट.
बबा–सांथ.	जगह–स्थल.	दुनिया–जग.
तमन्ना–इच्छा.	वफा–विश्वास.	रजा–रजा, सुटी.
हवा–हवा.	दफा–वेळ.	तोबाह–पश्चाताप.

नियम ४३:–कांहीं क्रियापदांच्या धातूस दुसरीं क्रियापदें जोडून **संयुक्त क्रियापदें** बनतात. या पैकीं ज्या क्रियापदांचे धातू पुढच्या धातु साधित नामास जोडलेले असतात त्या क्रियापदाच्या धातूंना मूळ क्रियापदाच्या मूळ अर्थापेक्षां **अधिक जोरदार** अर्थ प्राप्त होतो. आणि अशा प्रकारें तें **सबंध संयुक्त क्रियापद जोरदार** पनतें. जसें:—मूळ क्रिया जोडून झालेलें.

क्रियानाम.	अर्थ	धातू.	क्रियावाचक.	संयुक्तअर्थ.	संयुक्त धातू.
काटना	कापणें	**काट**	**काट डालना**	कापून टाकणें	**काटडाल**
मारना	मारणें	**मार**	**मार डालना**	ठार करणें	**मारडाल**

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

खोना	गमावणें	खो	खो देना	होगाडून टाकणें	खो दे
रखना	ठेवणें	रख	रखदेना	ठेऊन सोडणें	रखदे
गिराना	पाडणें	गिरा	गिरादेना	ढकलून देणें	गिरादे
बोलना	बोलणें	बोल	बोल उठना	ओरडत सुटणें	बोल ऊठ
पीना	पिणें	पी	पी जाना	पिऊन सोडणें	पीजा
खाना	खाणें	खा	खाजाना	खाऊन टाकणें	खा जा
रहना	राहणें	रह	रहजाना	मागें राहणें	रह जा
देना	देणें	दे	दे देना	देऊन टाकणें	दे द

तालीम २०

हिंदीचें मराठी करा--

गरज जब ब्याह (विवाह) हो चुका तब वे दोनों वहीं बाहम (एकत्र) रहने लगे. फिर कितने एक दिनों के पीछे साहकी बेटीसे उसने कहा हमें (हमको) तुह्मारे देशमें आये हुए बहुत दिन हुए और अपने घरबार की कुछ खबर नहीं पाई. इससे हमारा चित्त बहुत उदास रहता है, हमने सब अहवाल अपना तुमसे कहा अब तुमको चाहिये कि आपनी मां से इस तरह समझाकर कहो कि, राजी हो (होकर) हमें विदा करें (निरोप द्यावा) तो हम अपने शहर जायें (जाएं,) तुह्मारी इच्छा हो तो तुमभी चलो.

२ इतनी कथा सुनाय श्री शुकदेवजीने राजा परीक्षितसे कहा कि महाराज ? इसभांति सोच विचार करते, रथ हाँक इधरसे तो अक्रूरजी गये; और उधर बनसे गोचराय ग्वाह बाल समेत कृष्ण बलराम भी आये, तो इनसे वृंदावनके बाहरही भेंट भई (हुई) * हरिको दूरसे देखतेही अक्रूर

---

* टीप—जुन्या हिंदींत " हुवा " बद्दल " भया " असें भू (भव) पासून निघालेलें रूप वापरत असतात.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

रथसे उतर अति व्याकूल होकर दौड उनके पावोंपर जा गिरा और ऐसा मग्न हुवा कि, मुंहसे बोल न आया. महा आनंद-कर नयनोंसे जल बरसावने लगा. तब श्री कृष्णजी उसे उठाय अति प्यारसे मिल हाथ पकड घर ले गये. वहाँ नंदराय अक्रूरजी को देखतेही प्रसन्न हो उठकर मिले और बहुतसा आदर मान किया, पाव धुलवाय आसन दिया.

हिंदीकराः—या गांवाहून त्या गांवास जाण्यासाठीं एक मनुष्य एका गाढवाच्या पाठीवर दोन पोतीं दोन बाजूस घालून एका नदीं-तून जात होता. त्या नदींत मांडी बरोबर पाणी होतें. गाढव कांहीं बुडलें नसतें. तो माणूस त्या गाढवाच्या गळ्यांतील दोरी धरून पुढें पुढें चालत होता. अर्ध्या वाटेंत गाढव पोंचलें. पाणी त्याच्या पाठीवरच्या पोत्यांत शिरून तीं पोतीं भिजून गेलीं. थोड्याच वेळांत गाढव जळून मेलें. त्यास काय झालें ? सांगा पाहूं. त्याच्या पाठी-वरच्या पोत्यांत भट्टींतून भाजून तयार केलेले चुन्याचे खडे भरलेले होते. पाणी लागून असा परिणाम झाला.

२ एक भिकारी " श्रीमान लोक जास्त श्रीमंत होऊं इच्छितात हें चांगलें नाहीं, " असें कुरकुरत जात होता. हें त्याचें बोलणें चाललें असतां व थोड्याशा पैशानें मी संतुष्ट राहीन असें तो ह्मणत असतां लक्ष्मी तेथें आली व त्यास ह्मणाली मी तुला श्रीमंत करीन. असें ह्मणून त्यास सोनें देऊं लागली पण पुरें असें तो ह्मणेना. शेवटीं लक्ष्मीनें विचारलें "पुरें ?" तो ह्मणाला " हां. आणखी जरा. " हा "हां" कायम झाला. हांव फार वाईट.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

गुरु किल्ली.

हिंदी मराठी पुस्तकांत ज्या तालमी दिलेल्या आहेत, त्यांचीं उत्तरें खालीं दिलेलीं आहेत. तीं वाचकांनीं आपल्या उत्तरा बरोबर ताडून पाहावींत आणि चूका असतील त्या यांच्या मदतीनें दुरुस्त कराव्यात. तालीम=अभ्यास=शिक्षण.

उत्तरें:--तालीम नं० १ पान ९.

१ ईश्वर थोर आहे २ पाणी थंड होतें ३ हें पाणी ऊन्ह आहे. ४ तो चंद्र आहे. ५ तें आकाश होतें ६ हें चांदणें थंड आहे. ७ सूर्य उष्ण होता. ८ तूं चांगला आहेस. ९ ती चांगली होती. १० तें चांगलें होतें.--तो चांगला होता.

तालीम २ री. पान १२.

१. ईश्वर परमात्मा आहे. २. हा पर्वत आहे. ३. आकाश उंच आहे. ४. काल रात्रीं चांदणें होतें. ५. आज फार उष्मा आहे. ६. हें काय आहे? ७. ती कोण होती? ८. तूं कोण आहेस? ९. ते कोण आहेत? १०. तें काय होतें? ११. तुह्मी कोण आहांत. १२. आह्मी मनुष्य आहोंत. १३. तारे आकाशांत असतात. १४, तुह्मी चांगले आहांत. १५. त्या चांगल्या मुली आहेत.

१. वह बादल था. २. आग गरम है. ३. दुनया अच्छि है. ४. तू कौन है. ५. आसमान उंचा है. ६. यह क्या है. ७. वह कौन है ८. हम मनुष्य है. ९. तुम कौन हो. १०. वह क्या है? ११. ये कौन हैं? १२. हम कौन हैं? १३. यह क्या है? १४. पथ्थर खराब है. १५. यह पथ्थर खराब है.

हिंदी बातचीत--२ री संभाषण २ रें. पान १३.

पहिला:-तूं कोण आहेस? **दुसरा:**-मी कोळी आहे.
प०:-तुझें नांव काय? **दु०:**-माझें नांव गोपाल आहे.
प०:-ती कोण होती. **दु०:**-ती माझी आई होती.
प०:-तुह्मी येथें काय करितां? **दु०:**-आह्मीं येथें मासे पकडतों.
प०:-तुमचें घर कोठें आहे? **दु०:**-आमचें घर नदीच्या कांठीं आहे.
प०:-मी कोण आहे हें तुह्मांस माहित आहे?

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

दु०:-नाहीं साहेब, तुह्मी कोण अहांत हें आह्मीं कसें समजावें ?
प०:-मी सरकारचा नोकर आहे. दु०:-तर आह्मांस सरकारपाशीं घेऊन चला.
प०:-सरकारपाशीं तुमचें काय काम ?
दु०:-सरकारांना आह्माला कांहीं सांगावयाचें आहे.
प०:-तुह्मी सरकारास काय सांगणार ? दु०:-आह्मी हें सांगणार आहोंत कीं, सरकारनीं आमच्यावर मेहरबानी करावी आणि आह्मास नदींत पाणी भरण्याची परवानगी द्यावी.
प०:-जा. पाणी भरा. दु०:-देव आपलें कल्याण करो.

तालीम नं. ३ हिंदी. पान १७.

१. वह बैठे. २. मैं सुनू. ३. यह पोथी है. ४. वह किताब थी. ५. मैं यहां हूं. ६. वह वहां है ७. अब चचा बोले. ८. मा वहा थी. ९. भाई कहे, बहन सुने. १०. वह कल यहां था. ११. वह कल यहां न थी. १२. यह किताब अच्छी है. १३. वह किताब अच्छी न थी, १४. चांद, चलो. १५. राम आ.

१. बाप चांगला होता. २. मुलगी चांगली आहे. ३. तो मुलगा होता. ४. ही मुलगी आहे. ५. जा तूं जा ६. जावा; तुम्हीं जावा अथवा [जा तुम्ही जा]. ७. त्यानें जावें. ८. त्यांनीं जावें. ९. आम्हीं यावें १०. तो मनुष्य आहे. ११. तो मनुष्य नव्हता. १२. ती स्त्री होती. १३. सूर्य मोठा आहे. १४. चंद्र लहान आहे. १५. पहा. १६. पहा. पहा पाणी किती [कसें] चांगलें आहे. १७. तें पाणी साफ आणि पांढरें आहे. १८ चला. १९. चल. २. या.

तालीम नंबर ४. पान २३.

१. आज तो काय करील ? २. घरांत बसले कीं बाईल. ३. हा काला घोडा मिरतला जाईल. ४. तोंडांत पाणी, डोळ्यांत पाणी, कानांत पाणी, हें काय ? सर्व ठिकाणीं पाणीच पाणी ! ५. आतां त्यानें काय करावे ? ६. जावा आणि सांगा कीं आह्मीं आतांच येणार आणि तुह्मास औषध देणार. ७. ही स्त्री चांगली नाहीं मुलास त्रासवील आणि शिव्या देईल. ८. काय तो एक चांगला माणूस आहे ? ९. आह्मास काय विचारील ? १०. जीभ पहा.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१. वह पुछेगा २ काली औरत गाली देगी. ३. हम आयेंगे. ४. तूं जायेगा. ५. आज क्या हुआ ? ६. यह क्या है. ७. तूं लेजा. ८. अब उतरो. ९. यह आदमी कौन है ? १०. राम को कहो कि कल आये (आए) ११. हम जावें और वह आए. १२. वह क्या करे. १३. किताब में क्या है ? १४. यह घर अच्छा नहीं है. १५. चलो.

तालीम ५ वी. पान ३२.

हिंदीचें मराठीः—१. तो मनुष्य. २. त्या मनुष्यास. ३. त्या मनुष्यावर. ४. त्या मनुष्याचा एक हात. ५. त्या मनुष्यानें. ६. त्या मनुष्यापासून–पेक्षां. ७. त्या मनुष्यांत. ८. मनुष्याची खुर्ची. ९. हे मनुष्या. १०. हे मनुष्या. ११. मनुष्य. १२. त्या मनुष्यांना. १३. त्या मनुष्यांवर १४. त्यां मनुष्याचे दहा हात. १५. त्यां मनुष्यानीं. १६. त्यां मनुष्यांशीं–पासून-पेक्षां. १७. त्यां मनुष्यांमध्यें. १८. त्यां मनुष्यांच्या खुर्च्या. १९. अहो मनुष्यहो २. त्या स्त्रीयेनें. २१. त्या स्त्रीस. २२. त्यां स्त्रियांनीं. २३. त्यां स्त्रियांना. २४. त्या कुत्र्यास. २५. त्यां कुत्र्यांना. २६. या घरावर. २७. इस बागमें २८. या घरांवर. २९. यां बागांमध्यें. ३०. हे घर.

मराठीचें हिंदी.

१. इस मेजको. २. इन मेजोंमें ३. उन मेजोंसे. ४. उन मेजोंसे. ५. यह मेज. ६. ये मेजें. ७. वह किताब. (पुस्तक) ८. वे किताबे (पुस्तके). ९. वह कागज. १०. वह दवात. ११. उस दवातमें. १२. उस दवातको. १३. उस घोड़ेपर. १४. उन घोड़ोंपर. १५. उस घरपर. १६. उन घरोंपर. १७. उस. बागका. १८. उन बागोंका. १९. वह अच्छा घोडा. २० वे अच्छे घोडे. २१. यह अच्छि घोडी. २२. ये अच्छि घोडियाँ. २३. उस अच्छी घोडीको. २४. उन अच्छि घोडिओंको. २५. इस अच्छी घोढि ओंपर. २६. इन सच्छी घोडि ओंपर. २७. इस गांवकेपास. २८. इस गांवोंके पास. २. उस गांवमें ३०. उनं गांवोंमें.

संभाषण पांचवें. पान ३३.

प्रश्नः–पुस्तक कोठें आहे ? उ०ः–पुस्तक मेजावर आहे.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

प्र०:-कोणाच्या मेजावर पुस्तक आहे. उ०:-माझ्या मेजावर पुस्तक आहे.

प्र०:-तुमच्या मेजावर कोणाचें पुस्तक आहे ? उ०:-माझ्या मेजावर तुमचें पुस्तक आहे.

प्र०:-तुमचें पुस्तक कोठें आहे ? उ०:-माझ्या मेजावर तुमचें पुस्तक आहे.

प्र०:-तुमचें पुस्तक कोठें आहे ? उ०:-माझें पुस्तक पाठशालेंत आहे.

प्र०:-तेथें तें कोणापाशीं आहे ? उ०:-तें तेथें गुरुजीपाशीं आहे.

प्र०:-गुरुजी त्यानें (तें घेऊन) काय करतात ? उ०:-गुरुजी तें वाचतात.

प्र०:-तुमच्या पंतोजीस तुमचें पुस्तक चांगलें वाटतें ?

उ०:-माझें पुस्तक नवें आहे, त्यांचें पुस्तक जुनें आहे. दोहोंत काय फरक आहे, हें ते पाहतात.

प्र०:-तुमचें पुस्तक कधीं छापलेलें आहे ? उ०:-माझें पुस्तक याचसालीं (यंदा) प्रसिद्ध झालें.

प्र०:-त्याचें पुस्तक कधीं छापलेलें आहे ?

उ०:-त्यांचें पुस्तक दहा वर्षांपूर्वीं छापलेलें आहे.

हिंदीचें मराठी तालीम नं. ६ पान ४२.

१ काल माझा भाऊ औरंगाबादेंत होता. २. तो आज येथें येईल. ३. मी त्याला विचारीन तुझ्यापाशीं काय आहे. ४. तो उत्तर देईल, माझ्यापाशीं एक चांगलें पुस्तक आहे. ५. मी विचारीन कीं त्याचें नांव काय आहे ? ६. तो ह्मणेल कीं त्या पुस्तकाचें नांव **हिंदी शिक्षक** आहे. काय ? तें एक चांगलें पुस्तक आहे ? होय मराठी भाषेच्याद्वारें जे लोक हिंदी शिकतील त्यांचेसाठीं तें एक चांगलें पुस्तक आहे.

मराठीचे हिंदी.

१. अब वह क्या करेगा ? २. हमारा चचा कल हैदराबाद को जायेगा ३. वहां क्या है ? ४. वहां एक बडा पहाड है. ५. तेरेपास क्या है ? ६. मेरे पास एक लोटा है. ७. उसमें क्या है ? ८. उसमें दूध है. ९. वह कौन है ? १० वह हमारा नोकर है. ११

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

उसका नाम क्या ? १२. उसका नाम शांताराम. १३. अब बैठो. १४. वह क्या कहेगी ? १५. कल घोडा आयेगा ? १६. कल घोडा आयेगा. १७. काले घोडेपर कौन बैठेगा ? मैं काले घोडेपर बैठूंगा।

विशेष अभ्यास १ ला. पान ४२.

मी माझ्या लहान भावास मुंबई शहरचा एक नकाशा पाठवीन. त्या खेडे गावांत त्या मुलाचा भाऊ आहे. आमच्या आणि तुमच्या बागेच्या दरम्यानच्या भिंतीच्या लांबी रुंदीचें माप काय आहे? ग्रहणाच्या वेळीं हिंदू नदींत नाहतात. एक नोकर माझ्या घराजवळ, आपल्या चिलमींतील विस्तवानें, एका गवताच्या ढिगास आग लावील. उन्हाळ्याच्या सुटीमुळें, फार वेळ पावेतों, आह्मी येथेंच आहोंत. माझ्या भावास कोण घेऊन जाईल !

हिंदी बातचीत छटी ४३.

एक०:–बंधो, तुझें नांव काय ? दु०:–बंधो, माझें नांव गुरुनाथ. ए०:–तूं कोठें राहतोस ? दु०:–मी ठाकूरद्वारीं राहतो. तेथें पीरजीभाईची एक मोठी चाळ आहे (मोठा) बंगला आहे,) त्यांत मी राहतो. ए०:–तुझें घर कोणत्या मजल्यावर आहे ? दु०:–माझें घर चौथ्या माळ्यावर आहे. ए०:–तुमच्या येथें किती मंडळी आहेत ? दु०:–आमच्या घरीं वीस माणसें आहेत. बारा स्त्रिया आणि आठ पुरुष आहेत. ए०:–तुझ्या हातांत काय आहे ? दु०:–माझ्या हातांत पुस्तक आहे. ए०:–पुस्तक घेऊन तूं काय करतोस ? दु०:–मी पुस्तक वाचतो. ए०:–पुस्तकांतून तूं धडे शिकतोस कीं धडे लक्षांत ठेवतोस ? दु०:–मी त्यांतून धडे लक्षांत ठेवितो (पाठ करतो) आणि पंतोजीना ह्मणून दाखवितो. ए०:–तूं कशानें बोलतोस ? दु०:–मी तोंडानें बोलतो (मी जिभेनें बोलतो) ए०:–तूं कशानें ऐकतोस ? दु०:–मी कानांनीं ऐकतो. ए०:–लोक (माणसें) कशानें पाहतात ? दु०:–लोक डोळ्यांनीं पाहतात.

तालीम ७ वी. पान ५०.

१. सीताराम अगर लंका जाएगा, तो सीतादेवीको छुड़ा ले आएगा; रावणको मारेगा, और बिभीखमको लंका देगा. २. मारुतीने पूछा, यह किसमें लिख्खा है. ३. वसिष्टजी बोले,, यह

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

सब रामायणमें लिखा है. ४. जो कोई रामायण पढ़ेगा उसको यह मालूम होगा. ५. प्रति दिन तू रामायण पढ, जो तुझेस्वर्ग प्राप्त होगा. ६. राम राजकुमार था. (राम राजाका बेटा था. ७. सीतादेवी राजपुत्री थी. ८. उसके पास एक धनुष्य था. ९. उस धनुष्यका नाम धनुर्बाण था. १०. उसी धनुष्यसे रावण मरगया.

खालील मराठीचें हिंदी करा.

आमच्या घरांत एक कुत्रा होता. त्याला (त्याचे,) दोन लांब कान होते. एकांत (एका कानांत) एक फोड झाला. तो फोड मोठा होता. त्या फोडांत घाण [वाईट] पाण्या सारखें पाणी तयार झालें (बनलें) त्याच पाण्यास डॉक्टर लोक आणि हकीम लोक पू म्हणतील. त्यास पू म्हणावयाचें कारण हें आहें, कीं तें पांढरे रक्त होय. जेव्हां रक्त बिघडून जाईल (खराब होईल) तेव्हां त्याला जी संज्ञा [जें नांव] देतील ती पू होय. त्या पूवांत लहान लहान किडे होते. परंतु ते दृष्टीस पडत नव्हते कारण कीं ते फारच लहान होते. इतके सूक्ष्म कीं सूक्ष्म दर्शक यंत्राशिवाय नजरेंत येत नव्हते ज्या यंत्राच्या द्वारें असल्या फारच लहान [म्हणजे सूक्ष्म] व बारीक बारीक वस्तू नजरेस येतील त्या यंत्रास सूक्ष्म दर्शक यंत्रे म्हणतील.

हिंदी बातचीत ७ वीचें मराठी. पान ५२.

राजा०:–कसें काय प्रधानजी, राज्याची हकीकत कशीं काय आहे ?

प्रधान०:–हुजूर, आमच्या राज्यांत सर्व प्रकारची आबादानी आहे.

रा०:–काय ! आमच्या देशांत धान्य स्वस्त आहे ?

प्र०:–महाराज, आमच्या देशांत धान्य फारच स्वस्त आहे.

रा०:–एका रुपयास किती गहूं मिळतात ?

प्र०:–रुपयास गहूं दीडमण, तांदूळ दोन मण, डाळ सव्वामण, सातू अडीच मण, गूळ अर्धामण आणि तूप पावमण मिळतें.

रा०:–गाईबैलांसाठीं आणि इतर जनावरांस गवत भरपूर मिळतें काय ?

प्र०:–नाहीं, सरकार, गवताची मोठी कमताई आहे. गवताच्या रानांस आग लागल्यामुळें गवत फार महाग झालें आहे.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

रा०:-हुकूम सोडा की लोकांनीं जनावरांना धान्य चारावें. आणि गवताची ढेचाई भरून काढावी.

प्र०-हुजूर आज्ञा. असें करीन. आणि जनावरांना धान्य खाण्यास घालतील अशी तजवीज होईल. कारण यंदा धान्य फारच स्वस्त व विपुल आहे.

रा०:-जर गाई म्हशी धान्य खातील, तर आम्हांस चांगलें आणि पुष्कळ दूध मिळेल. जर घोड्यांना दाणा मिळेल तर आम्हांला चांगलें वहान मिळेल. जनावरांचा जीवही संतुष्ट राहील आणि आम्हांस त्यांचा उपयोगही चांगला होईल.

तालीम ८ वी. मराठी अर्थ. पान ५७.

एका खेड्यांत एक लंगडा व एक आंधळा राहात होता. एके दिवशीं ते दोघेही कुण्या दुसऱ्या गांवास जाण्यासाठीं घरांतून (च्या) बाहेर पडलें. रस्त्यांत आंधळ्यास पाहून लंगडा ह्मणतो हें आंधळ्या तूं तर फार सदृढ आहेस; मीं लंगडा आहे. जर मला पाठीवर किंवा खांद्यावर घेऊन चालशील तर मी तुला मार्ग दाखवीन आणि आह्मी तुम्ही दोघेही एक दुसऱ्या पासून लाभ प्राप्त करून घेऊं. तुला डोळे नाहींत माझे डोळे तुझे होतील. मला पाय नाहींत तुझे पाय माझे होतील. या प्रमाणें आपण एक दुसऱ्याच्या उपयोगी पडूं. आंधळा म्हणाला फार उत्तम मी तुला पाठीवर घेऊन मार्गक्रमण करीन.

वह बोलता है। हम देतें थे (बहुमानी)। मैं देता था। रामा आता न था। सीता देवी बैठी थी। उस वृक्ष पर मारुती बैठा है। यह क्या है ?। वह क्या था ? मेरेपास एक रुपया था। वह क्या करता है। वह पढती है ? अय तू इधर आ। यहां बैठ। उधर जा।

पुत्र:-बाबासाहेब, आपण काय म्हणालात ?

पिता:-मुला, मी हेंच म्हटलें कीं जो आपल्या मातापितरांची गोष्ट ऐकतो तो खरा पुत्र होय. त्याच्यावर ईश्वर कृपा करतो.

पुत्र:-मी कधीं आपला अपमान केला आहे ?

पिता:-आजपर्यंत तरी नाहीं. पुढें कोणी सांगावें (कुणासे ठाऊक) !

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

पुत्र:–भविष्य कालिन गोष्टी ईश्वरा शिवाय कोणासही ठाऊक नसतात. तरीपण मी आपला हुकूम मानणार नाहीं असें आपण समजूं नका.

पिता:–काय तूं माझें सर्व कांहीं ऐकशील.

पुत्र:–होय, अवश्यमेय. जो पर्यंत जिवांत जिव आहे, तोंपर्यंत मी आपली आज्ञा (शिरसावंद्य) मानीन.

पिता:–आणि जीव देण्याचीच पाळी आली तर ?

पुत्र:–आपली आज्ञा होईल तर तो (जीव) ही देईन. आपली आज्ञा जर मला वंद्य तर जिवाची काय पर्वा.

पिता:–फार बरें ! तर मग तूं असें कर कीं जर अवश्य होईल तर आपला जीव दे पण दुसऱ्याचा घेऊं नकोस.

पुत्र:–आनंदानें ? मी तसें करीनच. माझा जीव देईन पण दुसऱ्याचा घेणार नाहीं.

तालीम ९ हिंदीचें मराठी. पान ६४.

एक व्यापारी एके दिवशीं बिरबल पाशीं आला. तो म्हणाला कीं ' अमूक एक व्यापारी माझ्यापाशीं आला होता. आणि एक (महिना झाला) महीन्यापूर्वीं पांचशें रुपये घेऊन गेला. आतां देत नाहीं. माझ्यापाशीं त्याचें पत्र नाहीं किंवा कोणी साक्षीही नाहीं, काय उपाय करूं म्हणजे रुपये मिळतील ? बिरबल म्हणाला, ' तूं गप्प बैस. तुझा पैसा तुला मिळेल, असा बंदोबस्त मी करीन ! तो माणूस घरीं निघून गेला.

मराठीचें हिंदी.

आज कल हिंदी सीखो, ऐसा पुकारा बहुत लोग करते हैं। हिंदी सीखना बहुत मुष्किल नहीं। होना सो हिंदी किताब लो और देखो। उसमेंका सब कुछ थोडी मेहनत के बाद तुमको समझेगा। कोई थोडी रचनाएं और कोई नये नये शब्द [लफ्ज] समझे तो हिंदी आगई। हिंदी के बहुतसे शब्द संस्कृत होते हैं। मराठी पढने वालों को उनका अर्थ जलद समझता है।

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

कोतवालः–तुला हा मासा कोठें मिळाला ?

मासे धरणाराः–एके दिवशीं आपल्या कुलधर्माप्रमाणें मी मासे पकडण्यास गेलों होतों. आपल्या निर्वाहासाठीं मासे पकडते वेळीं मला एक मासा सांपडला. तो मासा मी पकडला. त्याच्या पोटांतून ही हीरेजडित आंगठी निघाली. ही विकावी म्हणून (ही विकण्यासाठीं) मी बाजारांत जाऊन जवाहिर लोकांना ही दाखवीत राहिलों होतों. त्यावेळीं (इतक्यांत) तुह्मी येऊन मला थांबविलें. झालें. हीच खरी हकीकत आहे. जर हा माझा अपराध असेल तर तुमच्या धर्मांत सांगितल्या [लिहिल्या] प्रमाणें (तसें) करा. वाटल्यास मारा वाटल्यास सोडा.

को०ः–(आंगठीचा वास घेऊन) खरें आहे. या आंगठीस माशाचा वास येतो आहे. यावरून खात्रीनें ही (आंगठी) माशाच्या पोटांत वास करीत असली पाहिजे. चला. महाराजा समोर चला.

मा०ः–चलावें. महाराजा समोर जाऊंया.

को०ः–तुम्ही चौकांत या दरवाजापाशीं थांबा. मी आंगठीची हकीकत सांगून महाराजांची आज्ञा घेऊन येतो.

तालीम १० वीचें हिंदी. पान ७१.

हिरा एक रत्न आहे. तो खाणींतून उत्पन्न होतो, हिऱ्याचा रंग बहुधा पांढरा असतो. कधीं कधीं खाखी (राखेसारखा) ही दृष्टीस पडतो. जेव्हां साहणेवर चढवितात (साहणेवर घासतात) तेव्हां चमकदार दिसूं लागतो. आमच्या चुलत्यापाशीं एक काळा कुत्रा होता. त्या कुत्र्याच्या गळ्यांत एक हिऱ्यांचा पट्टा होता लोक त्या कुत्र्याला पाहत आणि आश्चर्य करीत व म्हणत कीं, काय भाग्यवान हा कुत्रा आहे की तो मोठा सावकारच बनून गेला आहे. अरे कुत्र्या, असें कसें झालें कीं इतका मोठा दागीना तुझ्या गळ्यांत पडला ? ‘ कुत्रा बोलला ’ हें माझ्या ईमानीपणाचें फळ आहे ? **मराठीचें हिंदीः—**

१. लोगोंने हातीमसे पूछा, क्या, तुमने संसारमें अपनेसे अधिक योग्य मनुष्य देखा या “ सुना है ?” बोला, “ हां एक दिन मैंने लोगोंकी बड़ी भारी दावत की। संयोगसे उस दिन किसी कार्यवश मुझे जंगल की तर्फ जाना पडा, एक लकड़हारेको देखा

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

कि बोझ लिये आरहा है। उससे पूछा, "भाई, हातीम के मेहमान (पाहुने) क्यों नहीं बन जाते ? आज देस भरके आदमी उसके अतिथि हैं।" वह बोला, "जो अपनी मेहनतकी रोटी खाता है, हातिमके सामने हाथ नहीं फैलाता."

२. एक जवान आदमीने एक बार अपनी माताको कुछ कठोर बातें सुनाई। माता दुःखी हो कर एक कोनेमें जा बैठी और रोकर कहने लगी "बचपन भूलगया, इसी लिये अब मूंहसे ऐसी बातें निकलती हैं।"

तालीम ११ वी. पान ७८.

चार बैल एक जगहमें (इकट्ठा) रहते थे. वे हमेश एक दूसरेके नजदीक रहा करते थे. वे एक दूसरेको मदद करते थे और अपना और अपने भाईबंदोका रक्षण हिंस्र पशुओंसे करते थे. एक सिंह बारबार उनसे मिलता था. और उनमेंसे एक को खाना चाहता था. उनमेंसे एक एक को वह मार सकता था. परंतु जब वे सब इकट्ठा रहते थे तब उनको मारना उसको मुश्किल था, आखिरको उस शेरने उनको ऐसीं बातें सुनाई कि जिनके सुननेसे वे एक दूसरे के दुश्मन बन गये. उन्होंने आपसमें झगडा किया. और उनमें शत्रुत्व पैदा हुवा. और वे अलग अलग रहने लगे. अलग अलग रहते हैं ऐसा देखकर वह सिंह हरएक के पास आया. उसने उसको मार ड़ाला, और इस तरह हर एक को खा गया. यह परिणाम क्यों कर हुवा ? यह अज्ञान का परिणाम. अगर यह सच हो, तो सीखो. ज्ञान संपादन करो कि जिससे तुम अक्लमंद हो जावोगे और अज्ञान तुम्हें छोड़ जाय. आपसमें झगड़ा जिस घर में हो वह घर साबित नहीं रह सकता.

हिंदीचें मराठी रूपांतर "एके दिवशीं बिरबल अकबर बादशाहास म्हणाला कीं, आज अभाळ साफ (निरभ्र) होतें. हवा फार गरम नव्हती. आपण आज

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शिकारीस गेला होता ? शिकार करून चुकलांत काय ? जर शिकारीस गेला नव्हता तर मग आपण इतका वेळ [इतनी देर] काय करीत होता ? बादशाहा हांसला व म्हणाला कीं मी जरी जंगलांत गेलों नव्हतों आणि चतुष्पादांची शिकार केली नव्हती, तरी मी घरांत बसलों होतों आणि षट्पादांची शिकार करीत बसलों होतो बिरबलास हे षटपाद कोण हें समजेनाः शेवटीं "हें षट्पाद माशां (मख्खीयां) होत," असें बादशाह म्हणाला.

मराठी अर्थ–अकरावें हिंदीं संभाषण.

एक बोललाः – वाहवा ! किती चांगली गोष्ट आहे (येथें गोष्ट म्हणजे कथा नव्हे.)

दुसराः—कोठें आहे ' कोठें आहे ' जी तूं पाहूं लागला आहेस ती काय गोष्ट आहे, मलाही जरा दाखव.

एक०—तें पाहा. आकाशांत चंद्र वर आला आहेः आणि त्याच्या मागोमाग दोन तेजस्वी तारे येऊं लागले. पहा तेही किती तेजस्वी आहेत, व नेत्रांना कसे आनंदित करीत आहेत.

दु०—होय. खरें आहे. ते पाहा आतां ते वर वर येऊं लागले. ते दोन्ही जणूं चंद्राच्या पत्न्या (आहेत) असें नजरेस येतें. काय ? ज्योतिष लोकांनीं त्यांना कांहीं नांव दिलें नाहीं काय ? मला वाटतें की त्यांना कांहीं तरी नांव आहे.

ए०—जर नांव (दिलें) असेल, तर एकीचें नांव कृत्तिका व दुसरीचें नांव रोहिणी असेल.

दु०—तुम्ही असें कशावरून समजतां ? त्याचीं हींच नांवें असतील हें तुम्ही कशावरून समजतां ?

पहिला म्हणूं लागलाः—मी यावरून समजतो की, पुस्तकांत लिहिलें आहे, कीं, चंद्रास सत्तावीस स्त्रियां आहेत. तीं सत्तावीस नक्षत्रें आहेत. आणि त्यांपैकीं कृत्तिका आणि रोहिणी या दोन देखण्या, तेजस्वी, व सुंदर आहेत. यावरून मला असें वाटतें कीं हीं दोन (नक्षत्रें) त्याच असतील.

दुसरा विचारूं लागलाः—जर पुस्तकांतल्या गोष्टी खऱ्या असतील तर ह्या दोन्ही तींच नक्षत्रें असतील.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

पहिला:—पुस्तकांत किंवा वर्तमान पत्रांत जें कांहीं लिहितात, तें सारें खरें नसतें. पण ज्या गोष्टी खऱ्या असतात, त्यांमधून त्या अवश्य लिहिल्या जातात.

दुसरा०—याचा अर्थ माझ्या लक्षांत आला नाहीं.

पहिला०—याचा अर्थ हाच की जर एकादी गोष्ट खरी असली, आणि लेखकाच्या मनांत ती लोकांना सांगावयाची असली तर ती खरी गोष्ट वर्तमान-पत्रद्वारें किंवा पुस्तकें प्रकाशित करून तो ती गोष्ट लोकांना कळवितो (सांगतो). तरीपण कांहीं कांहीं काल्पनिक गोष्टीस, जरी ती खोटी असली तरी—खरी मानून, त्यांत घसडून देतात.

तालीम १२. पान ८३.

१. त्या मुली गाऊन चुकल्या. २ मुंबईस जाण्याचा त्यांचा हेतू आहे. ३ त्यांच्या बरोबर एक लोहार व एक चांभार आहे. ४. लोहार काय करूं शकतो? ५. जेव्हां एखादी पेटी किंवा संदूक उघडण्याचें काम पडतें, तेव्हां लोहारास बोलावतात. ६. तो पेटीस काय करतो? ७. पेटीचे मोळे तो काढतो. ८. चांभार काय करतो? ९. कोणाचा जोडा किंवा वहाण फाटली तर चांभार ती दुरुस्त करतो. १०. फार चांगले आतां आम्ही जातो.

तालीम १२ वी मधील मराठीचें हिंदी.

सुना है कि किसी फकीरने किसी बादशाहसे उसके अत्याचारोंकी निंदा की। बादशाहको यह बात बुरी लगी। उसे कैद में डाल दिया। फकीरके एक मित्रने उससे कहा, "तुमने यह अच्छा नहीं किई। बादशाहोंसे ऐसी बातें नहीं कह देना. फकीर बोला," मैंने जो कुछ कहा वह सत्य है। इस कैदका डर दोचार दिन की बात है. सत्य हमेशा रहनेवाला है. वह अमर और अविनाशी है। बादशाहके कान तक यह बात पहुंची। फकीरको कहला भेजा, ईस भूलमें न रहना कि दोचार दिनमें छोड देंगे। तुम उसी कैद में मरोगे। फकीर यह सुनकर बोला, जाकर बादशाहसे कह दो कि मुझे यह धमकी न दें। यह जिंदगी दोचार

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

दिनसे ज्यादा न रहेगी। मेरेलिये सुख दुःख दोनों बराबर है। तूने मुझे ऊंचे आसनपर बिठा दिया तो उसकी खुशी नहीं। सिर काट डाला तो उसका रंज नहीं। मैं मरगया तोभी सत्य न मरेगा वह अमर है.

तालीम १३ वीचा मराठी अर्थ. पान ८८.

१. मुलगी गात होती. २. तो आला आहे. ३. मांजरानें म्हटलें. ४. नक्षत्रें प्रकाशलीं. ५. शिपायी गेले आहेत. ६. ते येऊन पोंचले. आहेत. ७. कुत्र्याचें भुंकणें झालें. ८. आम्ही हंसलों. ९. नाव बुडून गेली आहे. १०. चंद्र चमकत होता. ११. आम्ही वाचून टाकलें. १२. तो बोलून चुकला. १३. तुम बोल रहे थे. १४. मी उडी मारून चुकलों. १५. सूर्य उगवला. १६. चंद्र मावळला. १७. सूर्य उदय पावत होता. १८. झाडें फुलून चुकलीं आहेत. १९. कुकुट शब्द करून चुकला. २०. घडीयाल वाजत होतें. २१. मांजर बोलून चुकलें आहे. २२. कुकुट शब्द करीत होते. २३. ती आलेली आहे. २४. मी येत होतों. २५. मनुष्यें मोठ्यानें रडत होती. २६. मुलगा रडत होता. २७. आम्हीं स्नान करीत होतों. २८. ही अशुद्धता मी परवाचे दिवशीं शुद्ध केली नव्हती ? होय केली होती. २९. पुस्तकालयाच्या रक्षकानें काल रात्रीं कोठडी बंद केली नव्हती ? ३०. तुम्हीं संध्याकाळचे वेळीं आपल्या बगिच्यामध्यें बरेच वेळां, चलत फिरत असतां ना ? होय. ३१. हल्ला करा असें मी तुम्हास कित्येक वेळां बजाविलें नाहीं काय ? ३२. होय बजावलें आहे. ३३. आज प्रातःकाली माळ्यानें या झाडांस पाणी घातलें. ३४. मी तुमच्या कामी साहाय्य देत नाहीं काय ? ३५. अवश्य, देत अहांत. ३६. या गुप्त गोष्टीच्या माझ्या हकीकतीचा बोध तुम्हास झाला काय ? होय. ३७ ही कांच फोडल्याची खबर तुम्ही मला खरी खरी सांगितली होती काय ? होय. ३८ त्यानें हें चांगलें केलें काय ? ३९ तुम्ही पलीकडच्या सालीं मुंबईत होता काय ? नाहीं. ४० तो परवाच्या दिवसापासून शाळेंत गैर हाजिर आहे इतकेंच नव्हे, तर चार दिवसापासून गैर हाजिर आहे. ४१ मी पाठ शाळेंत सूर्योदयाच्या अगोदर पोंचतों काय ? ४२ होय, पोंचतोस.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

एक दिन एक राजा नदी किनारे, घूम रहा था. जब बिलकुल पानी के पास पहुंचा उसको पानी के अंदर तीन मछलियां नजर आई. एक मछली बहुत ही छोटी थी. उसको खाने की गरज से वो दोनों बडी मछलियां दौड रही थीं. छोटी मछली सबके आगे थी. बाकी दो उस्के पिछे. राजा दिलमें कहता है. देखो छोटी मछली को खानेके लिये बडी मछली कैसी दौड रही है. अगर मछली को मछली खावे और जानवरको जानवर खावे तो क्या तअज्जूब [आश्चर्य] के आदमी को आदमी खावे. येः दुनया नापायदार (नाशवंत) है. इस्का यही सबूत (पुरावा) है कि जात को बका (चिरता) नहीं है. इस लिये अरे मनुष्य दुनया छोडकर चलेजाने से पहले अगर कुछ करना चाहते हो नेकी [चांगलें काम] और भलाई करो. क्यों कि नेकी खुदाको पसंद है और भलाईसे परमेसर प्रसन्न और खुश रहता है.

तालीम १४ चें हिंदी. पान ९३.

अय लडको, महाराष्ट्र में की हिंदू सलतनत बरबाद होकर सूबेदारों के जरीएसे वहां दिल्लीके सुलतान की हुकूमत शुरु हुई. यह पिछले अहवाल को पढकर तुमको मालम हुवा है. अब जिस शुजा (बहादुर) शख्सने महाराष्ट्र (दख्खन) में अलाहिदा तख्त बरपा किया (अलाहिदा गद्दी स्थापन की) उसका बयान यह है.-

उस बहादुर शख्सका नाम हसन बचपन में यह आदमी दिल्लीमें गंगू [गंगाधर] नामी किसी ब्राह्मण के घर में गुलाम था हसन की बडी इमानदारीसे उसका मालिक खुश होकर उसने उसको (हसनको) बंदगी से छोड दिया और सुलतान की खिदमत में नोकरी दिलवाई.

तोतया बिरबल.

बादशाहाचें दुःख दूर करण्यासाठीं लोक किति एफ वर्षे पर्यंतही बातमी पसरत

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

राहिले होते की बिरबल मेला नाहीं. लढाईमध्यें जखमी होऊन तो बचला आहे आणि त्यास आणण्याचा पुष्कळ लोकांनीं विडा देखील उचलला आहे.

दोन वर्षानंतर साढे गावांत एका ब्राह्मणानें आपण " बिरबल तो मीच, मी पठाणा बरोबर लढतानां जखमी झालों होतों. एका साधूनें माझे प्राण वांचविले " असा पुकारा केला. त्या ब्राम्हणाची चेहेरेपट्टी बिरबलच्या चेहेऱ्याशीं जुळत होती. पण तो खरा बिरबल नव्हता. अशाच प्रकारें मुन्तकबल तवारीख म्हणजे ऐतिहासिक दंतकथा या नांवाच्या पुस्तकांत लिहिलें आहे. तो फार शौर्यवान होता त्याचें खरें नांव वीरबल.

तालीम १५ मधील हिंदीचें मराठी. पान ९१.

रबर फार उपयोगी वस्तू आहे. हिंदुस्थानच्या लोकांस पूर्वी हें माहित नव्हतें. आम्ही त्यास कातडे समजत होतों अद्यापी सुद्धां कांहीं स्त्रिया असेंच समजतात. दक्षिण अमेरिकेंत याचे मोठमोठे मळे आहेत. चीन सुमात्रा वगैरे देशांतही रबराचे वृक्ष आहेत. मलबारांतही आढळण्यांत येतात. पानें मोठीं मोठीं असतात. साफ, तुळतुळीत, जाडीं, आणि अणकूचीदार असतात. रबरा पासून अनेक कामीं मदत मिळते.

दो औरतें एक बच्चेके लिये एक दूसरीसे झगडा कर रही थीं. उन दोनोंमेंसे किसीका भी गवाह न था. अदालतमें जज्जके सामने जाकर एक कहने लगी "यह बच्चा मेरा है." दुसरी भी कहने लगी, "यह बच्चा मेरा है." दोनोंने कहा " हमें इनसाफ दो." लाचार होकर न्यायाधीशने जिल्लादको बुलाभेजा; और उसे कहा "इस बच्चेको काटकर इसके दो तुकडे बराबर करो. और एक एक को एक एक दो." मुनसिफका हुक्म सुनकर उस जिल्लादने तलवार निकाली और वह इस बच्चेके तुकडे करनेको था कि इतनेमें एक स्त्री पुकार उठी और कहने लगी," अय महाशय, उस बच्चेकी जान नहीं लेना. अगर इनसाफ ऐसाही हो तो मैं उस बच्चेका दावा (छोड देती हूं.) नहीं रखती हूं. खुदाके वास्ते तो

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

यह बच्चा उसीको दे देना." जबतक कि यह सब हो रहा था, वह दूसरी स्त्री खामोश थी. परंतु पहले स्त्री की बातोंसे न्याया-धिश को यकीन आया कि यही बच्चेकी सच्ची मा होगी. उसने वह बच्चा उसीको दे दिया.

तालीम १६ वी. मराठीचें हिंदी. पान १०६.

एक दिन मैं और मेरा दोस्त हम दोनों रस्तेमें खडे थे. वहां एक घोडा आगया और मेरे पास खडा रहा. उसकी पीठपर एक छोटा बंदर बैठा हुवा था. उस बंदरके हाथमें एक लिफाफा था. हमने वह लिफाफा लिया और देखा. उसमें एक चिठी थी. उस चिठीमें ऐसा लिखा था, कि जो आदमी हिंदी सीखता है उसको चाहिये कि औरोंके साथ बोला करे. और जो कोई हिंदी अच्छी बोलता है उसके साथ बोले. अगर वह ऐसा करेगा तो उसकी गलतियां जल्द दुरुस्त होंगी और जो बातें वह सीखता है वे जल्द उसके दिलपर नकश होंगी.

असें सांगतात कीं, एक शाहणा मनुष्य आजारी होता. त्याला पाहण्यासाठीं व त्याची हाल हवाल पुसण्यासाठीं पुष्कळ लोक आले [गेले] ते फार वेळपर्यंत बसले तो शाहाणा मनुष्य हें पाहून फार नाराज झाला व गप्प बसला. लोकांपैकीं कोणी एकानें म्हटलें, अहो. आपण शाहाणे, अहांत असें गप्प बसूं नका आपल्यास पाहण्यास व आपली हालहवाल पुसण्यास आम्ही आलें आहोंत. आम्हांस कांहीं चांगल्या गोष्टी सांगाव्यात, त्या शाहण्यानें म्हटलें जर 'तुह्मी कुणा आजाऱ्या-पाशीं जाल [जात] तर [तेथें] फार वेळ बसूं नका.'

वेताळ बोलला. " अरे राजा, कालिंग देशांत यज्ञशर्मा नांवाचा एक ब्राह्मण होता. त्याच्या स्त्रियेचें नांव " सोमदत्ता " होतें. ती फार सुंदर होती. कांहीं कालानंतर त्या स्त्रीपासून एक मुलगा उत्पन्न झाला. जेव्हां तो पांच वर्षांचा झाला, तेव्हां त्याचा बाप त्यास शास्त्र शिकवूं लागला. बारा वर्षांच्या वयांतच तो सर्व शास्त्रें शिकून मोठा पंडित झाला आणि सदैव आपल्या बापाची सेवा करीत राहिल

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

कित्येक वर्षांनंतर तो मुलगा मरण पावला तेव्हां त्याच्या दुःखानें माता पिता रडूं लागले, ही स्थिती पाहून सगळ्या शहरचे लोक व आप्त इष्ट आले, व मुलास तडकीवर घालून स्मशानांत घेऊन गेले. तेथें जाऊन त्या मुलास पाहून, आपसांत बोलूं लागले, पहा, मेल्यानंतर सुद्धां हा सुंदर वाटतो अशा प्रकारें गोष्टी बोलत बोलत चिता रचित होते, इतक्यांत तपश्चर्या करीत एक योगीही तेथें बसला होता, तो, ही गोष्ट ऐकून आपल्या मनांत म्हणूं लागला, कीं माझें शरीर जीर्ण झालें आहे जर या मुलाच्या देहांत [प्रताप] मी घुसेन तर सुखानें योग चालवीन असा विचार करून, त्या मुलाच्या शरीरांत घुसून रामकृष्ण म्हणत अशा रीतिनें उठून बसला जसें कोणी झोपेंतूनच उठून बसावें. हें पाहून सर्व लोक आश्चर्यचकित होऊन घरीं निघोन आले. हें आश्चर्य पाहून त्याचा बाप बैरागी होऊन प्रथम हंसला आणि मागाहून रडला. इतकी गोष्ट सांगून वेताळ बोलला. अहो महाराज वीरविक्रमाजीत तो हसला, व रडला. कां तें सांगा. तेव्हां राजानें उत्तर दिलें, त्यास (योग्यास) शरीरामध्यें जाताना पाहून आपण ही विद्या शिकलों [या आनंदानें] म्हणून हंसला आणि शरीरांच्या मोहामुळें रडला. कारण [त्यास वाटलें] कीं, एके दिवशीं मलाही असाच देहाचा त्याग करावा लागेल; अशी कथा ऐकून वेताळ फिरून त्या झाडावर जाउन लटकून राहिला आणि राजानें त्यास पुन्हां बांधलें व निघून गेला.

तालीम १७ तील हिंदीचें मराठी. पान ११२

एका मनुष्यानें एका कुत्र्यास विचारलें कीं, तूं रस्त्यांत कां पडला आहेस. कुत्र्यानें उत्तर दिलें " भला कोण व दुष्ट कोण हें ओळखण्यासाठीं " मनुष्यानें विचारलें किं " तूं हें कसें ओळखतोस ? " कुत्र्यानें उत्तर दिलें, " जो भला आहे तो आपल्या रस्त्यानें (मुकाट्यानें) जातो आणि जो दुष्ट आहे तो समजून उमजून मला ठोकर मारतो. "

संभाषणाचा अर्थ.

१. एका मनुष्यानें कुत्र्यास काय पुसिलें ? " तूं रस्त्यांत कां पडला आहेस ? " असें एका मनुष्यानें एका कुत्र्यास विचारलें. २. कुत्र्यानें काय उत्तर दिलें ? " कोण भला कोण बुरा हें पाहण्यासाठीं. ३. नंतर मनुष्यानें काय म्हटलें ? " हें तुला कसें कळतें " असें मनुष्यानें विचारलें. " जो भला असतो तो आपल्या

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

वाटेनें निघून जातो. जो वाईट आहे, तो जाणून बुझून मला ठोकर देतो, " असें कुत्रा बोलला.

मराठीचें हिंदी.

१. एक आदमी किताव पढ रहा था. २ उसने किताब में ऐसा पढा कि जिसका सिर छोटा और दाढी लंबी और वडी होती है वह कम अक्कल होता है. ३. वह आदमी क्या कर रहा है? ४. अगर वह लोहार अपने घर में हो तो उसको बुलाव. ५. अब वह क्या करती होगी? ६. अब वह लिखती होगी. ७. यदि उसने वह देखा होगा तो वह जल्द वापस आयेगा. ८. जो कुछ हम कहते हैं, सच है. ९. अगर तुम्हारे पास एक रुपया हो, तो वह हमको देना, १०. उस घरमें कितने लोग हैं? ११ आज हवा ठीक है.

तालीम १८ चें हिंदी. पान ११८.

१ तुमने वह बात उस्को पूछी थीं. २. उसने क्या जबाब दिया ३. त्यानें उत्तर दिलें कीं आमच्या घरीं ती वस्तू नाहीं. ४ तू कोणा बरोबर गेला होतास ५ आम्ही राजे साहेबा बरोबर गेलो होतो ६ उसने पढना क्यौं बंद किया ७ अशा साठीं कीं त्याचें पाशी पैसा नाहीं ८ हमसे बडा इस जगमें कौन है! ९ तुमसे और सबसे बडा खुदा है १० त्याच्या शिवाय आणखी कोणाला हें माहित आहे. ११ और किसी को भी यह मालूम नहीं.

हिंदीचें मराठी.

कुणी बादशाहनें आपल्या प्रधानास पुसलें ' अशी कोणती गोष्ट आहे कीं ज्या योगें बादशहाचें नांव देशोदेशीं माहित होईल ' प्रधानानें उत्तर दिलें, एक पूजाअर्चा व दुसरी दानधर्म कारण पूजा आर्चा जो करतो तो ईश्वरास आवडतो आणि जो दान धर्म करितो आणि लोकांना इनाम बक्षीस देतो, त्यांचें नांव सकल जगांत सर्वत्रांना माहित होतें आणि याप्रमाणें तो विख्यात होतो.

बहुधा असें पाहण्यांत येतें कीं लोक धर्माच्या नांवाखालीं [बाहण्यानें] पुष्कळ पैसा कु-रीतिनें खर्च करितात. पण [कि] जर तो पैसा यथार्थ रीतिनें खर्च केला जाईल, तर असंख्य पटीनें किर्ती (नाम) आणि पुण्य होईल उदाहरणार्थः—

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

[समजा] कोणें खेड्यांत एकच विहीर आहे. उन्हाळ्यांत तीमधील पाणी खालीं जातें आणि त्यांत किडे उत्पन्न होतात. जर त्या खेड्यांतील समग्र लोक असला हा धर्मदाय पैसा जर एकत्र करुन दुसऱ्या (और) नवीन विहीरी तयार करुन [काढवून] घेतील, तर स्वतः त्यांच्यासाठीं, आणि वाटसरूं लोकांसाठीं, ही किती चांगली गोष्ट होईल ?

तालीम १९ चें मराठी भाषांतर. पान १२४.

एके दिवशीं बादशाहच्या समोर गाईची स्तुती चालली होती इतक्यांत एक मुसलमान बोलला ' आमच्या पुस्तकांत सुद्धां गाईचें दूध स्वास्थ्य संवर्धक व मांस हानिकारक [आहे] असें लिहिलें आहे. ' हें ऐकतांच बिरबलनें म्हटलें " म्हणूनच तर कुराणाच्या प्रारंभी गाय (असें) लिहीलें आहे." हें ऐकून बादशहास हंसू आलें.

टीपः—(बकर, बुकर, बकर–गाय हा आरबी शब्द आहे. अबूबकर–गायवाला–गवळी.)

दोन महीन्याचा एक मास.

एके दिवशीं अकबर बादशानें बिरबलास म्हटलें ' आजपासून दोन महिन्याचा एक महिना ठरवून सोडला आहे.—मग काय [तर मग] फारच आनंदाची गोष्ट [आनंद होईल] एक एक महिना चांदणें राहील हें ऐकून बादशाहा लज्जित झाला.

संसारांत (जगांत) पुरुष अधिक आहेत किंवा स्त्रीया अधिक ?

एके वेळीं बादशाहनें बिरबलास विचारलें काय बिरबल ? या जगांत पुरुष जास्त आहेत कि स्त्रियां ? तेथें जवळपास एक हिजडा उभा होता त्याच्याकडे बोट दाखवून बिरबल म्हणाला ' महाराज दोन्हींही समानच होती. परंतु या [असल्या] लोकांनीं हिशोब बिघडविला आहे. हें ऐकतांच सर्व सभा खदखद हासूं लागली तो तृतिय प्रकृतीचा माणूस सलज्ज निघोन गेला.

एके दिवशीं बादशाहनें बिरबलास म्हटले तुमची हिंदी केवळ घाण भाषा आहे. त्या भाषेंत, शरीराचें जें एक उत्तम अंग (अवयव) पाय कीं ज्यांच्या मदतीनें तिर्थाटणें वगैरे करतां येतात त्यांस पाद (अधोवायु) म्हणतात. बिरबल बोलला ' क्षमा असावी महाराज, फारशी भाषा तर अतिशयच घाणेरडी आहे.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

सर्व अवयवाचे मुगुटमणी जे हात, त्यांना त्याभापेंत दस्त (शौचविधी) म्हणतात हें ऐकून बादशहा शरमला.

तालीम २० वी हिंदीचा मराठी अर्थः— पान १३०.

सारांश जेव्हां लग्न होऊन चुकलें. तेव्हां ते दोघेही त्याच स्थलीं एकत्र राहूं लागलें पुढें कित्येक दिवसा नंतर साह (सायाळ) च्या मुलीस त्यानें म्हटलें मला तुमच्या देशांत येऊन फार दिवस झाले आणि माझ्या घरच्या मंडळी कडील कांहींच वर्तमान समजलें नाहीं, त्यामुळें चित्त फार उदास आहे सर्व हकीकत मी तुला सांगितली आतां, तूं आपल्या आईस नीट समजाऊन असें सांग.

इतकी गोष्ट ऐकून राजा परीक्षितीस श्री शुकदेव म्हणाले कीं महाराज या प्रकारे विचार करत करत, रथ हांकत हांकत इकडून अक्रुरजी गेले आणि तिकडून वनांतून गाई चारणाऱ्या गवळ्याच्या मुलासहित कृष्ण बलरामही आले, तेव्हां त्यांची वृंदावनाच्या बाहेरच भेट झाली. हरीला पाहतांच अक्रुर रथांतून उतरून अति व्याकूळ होऊन धांवत धांवत त्याच्या पायावर जाऊन पडला, आणि असा मग्न (तल्लीन) झाला किं तोंडातून शब्द निघेना मोठ्या हर्षानें नेत्रांतून अश्रू वाहूं लागले तेव्हां श्री कृष्णजी त्यास उठवून अति प्रेमानें हात धरून त्यास घरीं घेऊन गेले तेथें नंद राजा अक्रुरास पाहतांच संतुष्ट होऊन उठला व [त्यास] भेटला आणि त्याचा फार सत्कार केला, व पाय धुऊन आसन दिलें.

इस गांवसे उस गांव तक जानेके वास्ते एक मनुष्य एक गद्धेकी पीठपर दोनों तरफ दो चील रखकर एक नदीमेंसे जा रहा था. उस दर्यामें रान के बराबर पानी था. गद्धा कुछ न डुवता (न डुवा होता) वह आदमी उस गद्धेके गलेकी रसी पकडकर आगे आगे चलता था. आधे रस्तेमें गद्धा पहुंचा. उसकी पीठके उपरकी थैलियोंमें पानी घुसकर वे भिग गई. थोडीही देरमें वह गद्धा जल मरा. बताएं (आप) (किंवा) बताओ (तुम) देखें (हम) कि उसको क्या हुआ. उसकी पीठपरही थैलियों (चीलों) में भटीमें भुनकर तयार किये हुए कंकर [खडे] भरे हुए थे पानी लगनेके कारण ऐसा परिणाम हुवा.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

"पैसेवाले लोग और दौलतमंद होना चाहते हैं, यह कुछ अच्छा नहीं," ऐसी बातें आपसमें करते हुए एक फकीर जा रहा था. वह ऐसा बोल रहा था और "थोडेही पैसे में मैं खुश रहूंगा" ऐसी बातें दिलमें कर रहा था कि इतने में दौलत (लक्ष्मी) खुद उसके पास आ पहुंची, और उससे कहा," मैं तुझको दौलतमंद बना दूंगी (देऊंगा) . ऐसा बोलकर उस [फकीर] को सोना देने लगी. लेकिन "बस" ऐसी बात उसके मुंह से न निकली, आखिर को लक्ष्मीने पूछा "बस"? वह बोला "और जरा." यह "और जरा" कायम हुवा. हिर्स (लोभ) बडी बुरी है.

परिशिष्ट "अ"

हिंदींत उर्दुमधून म्हणजेच अरबी फार्शी भाषांतून कांहीं शब्द वापरण्यांत येतात. अशा शब्दांतून येणारा अ, क, फ, ज, ग, ड यांच्या खालीं टिंबें आढळतात. पण हे शब्द सोडून संस्कृत शब्द वापरण्याचा प्रघात जास्त रिवाजात येत चालल्यामुळें हें टिंब प्रकरण महत्वाचें मानूं नये ड़ या अक्षराखालीं दिलेलें टिंबही चुकीचें आहे. हें मी सिद्ध करुन देईन. तरीपण हा टिंबवाला ड़ तेवढा लक्षांत ठेवावा.

परिशिष्ट "आ"

है याचा उच्चार " हय् " सारखा करावा. उच्चार हे ऐकूनच नीट काढता येतात ते, लेखी अक्षरावरुन बरोबर कळत नाहींत व येत नाहींत. म्हणून हिंदी किंवा उर्दू बोलणाऱ्या बरोबर बोलत जावें.

परिशिष्ट "इ"

हिंदी क्रियापद फार सोपें आहे तें कसें चालवावें हें उत्तम शिकून घ्यावें.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शुद्धिपत्र

पान	ओळ	शब्द	अशुद्ध	शुद्ध
२	१४	२	ही	गाळून टाकावा
५	३	१	चलूं	बोलूं
,,	४	७	पूर्ण	पूर्ण
६	२४	२	तों	तो
७	२	३	पुल्लिंगी	स्त्रीलिंगी
१८	१३	७	हैं	है
२३	४	७	वै	है
२६	११	९	विभक्तींना	विभक्तींची
३६	१५	४	प्रत्येय	प्रत्यय
४०	६	२	९	१५
४५	१९	२	१	१६
४७	६	२	११	१७
४७	२२	२	१२	१८
४८	२२	२	१३	१८ अ.
५७	३	४	जागेंग	जागेंगे
६४	४	५	बदलतात	बदलतें
७१	३	२	१५	२१
८२	१३	६	संखेस	संख्येस
८४	२	१०	अयुष्य	आयुष्य
८९	१७	२	माशात	माशास
९२	१४	४	ढोग	ढोंग
१०६	१९	१	भाकारी	भाकरी
११७	२१	७	घालून	Drop.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

हिंदी भाषा कशी वाढवावी ?

हिंदीचा अभ्यास करणारांनीं हिंदी भाषा ज्ञान वाढविण्यासाठी खालील पुस्तकें अवश्य वाचावींत.

१. श्रीयुत कृष्णलाल वर्माकृत **हिंदी प्रवेश** भाग १ ला किं. तीन आणे.
२. ,, ,, ,, भाग २ रा किं. चार आणे.
३. हिंद पुस्तक एजन्सिचीं १ ते ४ **हिंदी** क्रमिकें किं. ८३ ते ८१०
४. अपूर्व आत्मत्याग (हिंदी)
५. पुनरुत्थान. ,,
६. सम्राट अकबर. ,,
७. आदर्श जीवन. ,,
८. अनन्त मती. ,,
९. स्त्री रत्न. ,,
१० तुलसीदास रामायण. ,,
११ अलाहाबाद-यू.पी. चीं हिंदी क्रमिकें,,

टीपः—हीं पुस्तकें आमचेकडे मिळतील.

म्यानेजर

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

इंग्लिश भाषा शिकण्यास उत्तम पुस्तकें.

तयार पुस्तकें.

१. इंग्रजी संभाषण शिक्षक व त्याची किल्ली. (इंग्रजी अक्षरांची ओळख होण्यापूर्वी मॅट्रिक इतकी इंग्लिश भाषा ३।४ महिन्यांत शिकविणारें, जर्मी–अमेरिकन पद्धतीचें फोनेटिक पुस्तक)

तयार पुस्तकें. कि. रु. २

२. फोनेटिक प्रायमर (इंग्रजी अंकलिपी) ... ,, ०४

३. बाल–बोध इंग्लिश क्रमिक १ ली पायरी ... ,, ०४

४. ,, ,, ,, २ री पायरी.... ,, ०६

५. ब्लॅकीच्या न्यू एम्पायर प्रायमरचें मीनिंग... ,, ०४

६. ,, ,, ,, रीडर नं १ चें मीनिंग ,, ०६

लौकरच तयार होणारीं पुस्तकें.

७. अँग्लोमराठी व्याकरण भाग १ ला .... ,, ०५

८. ,, ,, भाग २ रा .... ,, ०५

९. दोन्ही भाग एकत्र .... ,, ०८

१० इंग्रजी लघु वाचन शिक्षक .... ,, १

११ इंग्रजी लघु लेखन शिक्षक .... ,, १

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri